

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1997

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- Coloured covers / Couverture de couleur
- Covers damaged / Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- Only edition available / Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- Additional comments / Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10x		14x		18x		22x		26x		30x	
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☒	☐	☐	☐	☐	☐
	12x		16x		20x		24x		28x		32x

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

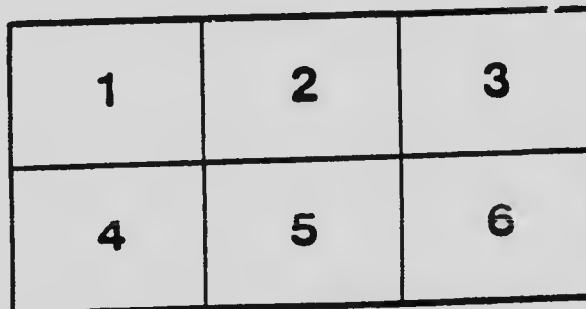
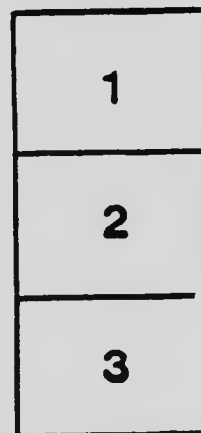
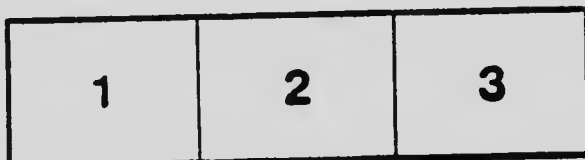
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shell contain the symbol $\rightarrow$ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont le couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole $\rightarrow$ signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

4.5

5.0

5.6

6.3

7.1

8.0

9.0

10

11.2

12.5

14.3

16.0

18.0

20

22.5

25

28.2

31.5

36

40

45

50

56

63

71

80

90

100

APPLIED IMAGE Inc

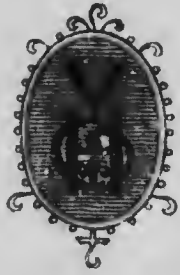
1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Львівська Народна бібліотека

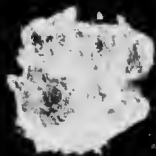

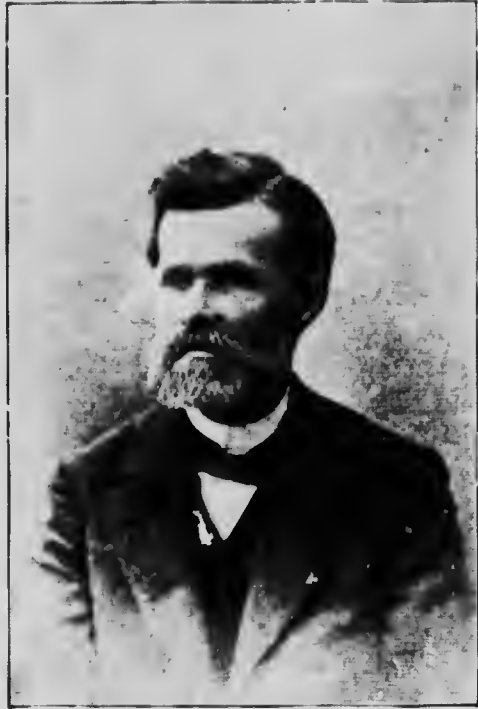
ІВАН НЕЧУЙ
КАЙДАШЕВА
СІМ'Я.

HOME LIBRARY
PG 3948
N43
K3
1920
с. 2
INNPEG
R. KOVALEVITCH

КИЇВ :: ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНЬКА НАКЛАДНЯ

Tham Neljubrenu'

ІВАН НЕЧУП-ЛЕВИЦЬКИЙ

КАЙДАШЕВА СІМ'Я

повість

Київ-Ляйпціг

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

КОЛОМІЯ

Галицька Накладня.

WINNIPEG MAN.

Ukrainian Publishing.

PG3948

N43

K3

1920

c. 2

Передмова.

«І він хоче верховодити в господі, й вона хоче верховодити, ніколи не змовчить йому, таї воюють цілий вік.»
(Печуй-Левицький: «Хмарі».)

Та річ не тільки в тому, що одне хоче верховодити над другим — річ треба брати *глибше*. Річ у тому, як хто розуміє, яке його *право* в господі: чи за роботу, яку я вкладаю у спільне хазяйство, чи за неї мені бути тільки рабом, служити чужим забаганкам у ім'я *рідні* та пошанівку батьків, і за ціну *спокою* вдоволятися кришечками, що спадають зі стола (у стійках жито та мосі праці там більша половина, у скрині полотна — дві третинні мітків, нарядених мною, за те в мене копійки немає, все в батька, у свекрухи сорочка тоненька, в мене груба і т. д.) — чи, у свідомості своєї праці, впошнатися за свою кривду, навіть коли б це коштувало колотнечі в хаті та сміху на цілу округу.

Ще був би вихід: скрізь робота — по половині, але ж і дорібок по половині, бо ж у кожного «доволі хисту, щоб поганяти, як би було тільки кого» (стор. 61). Але ж тут два цілком окремі світи: одні, що через те, що вони батьки — домагаються скрізь для себе пошанівку, послуху й *роботи* на себе (у моїй хаті — мій розпорядок, я хазяйка — а не ти) — і

другі, що відчувають це як тигар, образу, *кривду* і стараються всіма силами її спекатися, шукають виходу, щоб у хаті «волила її їх воля». Розв'язка лишається така: або спокійно, з ретиранцією ідати смерті старих — і в усьому давати їм волю, або *протест*. А це вже залежить од енергії її сили одиниці, що його підносить, у яку форму виїлється він. Чи буде це протест *нацистий* — утечі від злиднів (Мелашка), чи буде це боротьба, безоглядна *боротьба*, що веде до цілковитого розриву спільного хазяйства (Мотри), до будови власної хати, в якій покривджений у своєму розумінню живе сам, зі своєю жінкою, сам господар, ні від кого не чує ні приказу, ні загаду» (стор. 64).

Це цілком те саме, що діялося від XVI століття з українським народом під Польщею: не почувавши в собі ще сили, він *утікає* від утисків на Пошиззя, але як, убившись у колодочки, завлає свій протест безоглядною *боротьбою* з пенависним ярмом, боротьбою, що доводить до цілковитого розриву «спільного» хазяйства . . .

І аж після того розриву починається спокійне життя. Та тільки той спокій так довго тріватиме, доки спірних справ немає, або як де не почне «нахнути карбованцями» (стор. 232). Як тільки вони найдуться — забуте відновлюється, загорюються пристрасти, її наново сналахує полжека, яку пераз одначе погасити може її найменьча дрібничка. І що аж тоді, коли ні одна, ні друга сторона, заспокоївшись, не почувас, що їй роблять кривду — аж тоді може настати не тільки мир, але й цілковита згода, збудована на розумінні, що одне другого потребує, що

спільна робота принесе обоєм сторонам спільну вигоду . . .

Через те ж, що обсяг діяльності жінки обмежується хатою, що жінки приречені беззастановно жити побіч себе, — то не дивно, що в жінок насамперед проявляється відчуття обонійної кривди, що в них швидко ростище зисохота, з якої виростає боротьба. Чоловіки йдуть більш поза хатою, й за своєю позахатньою роботою не бачать тої кривди, яку так гостро відчувають їх жінки, вони ладні все йти на згоду, але ж, увійшовши у становище скривдженої жінки, вони цю кривду беруть за свою й теж кидаються в бій. А тоді вже ніякого стриму немає. Боротьба може мати різні форми: чи проста бійка, чи неслухняність — але ж у ній не обидяться бесва сторона ні на що: батько — не батько, мати — не мати, син — не син, невістка — не невістка. Жінки ж, відчуваючи поза своєю спиною приязну чоловіків, доводять боротьбу до такої великої гостроти, що чоловікам доводиться покладати їй кінець . . .

Це вже, може, побутова риса українського народу — для головної ідеї повісті не так уже й важна. Бо за головною ідеєю являється тої автентичній протест кривдженої одиниці, він лежить у основі «Кайдашевої сім'ї», цієї *найкращої* повісті Івана Печуя-Левницького, одної з перел українського гарного письменства.

У «Кайдашевій сім'ї» критика дошукувалася всього: і зразка українського індивідуалізму (*Житецький*), і «вирозорі антисоціялістичної тенденції» (*Франко* — Нарис української літератури, стор. 231), а то простого малюнка сільського побуту

(Огоновський), хоч усі приписують цій повісти велике артистичне значіння. Тим великим її артизмом та ще й тою вічно живою головною ідеєю — протестом проти насильства — її пояснюється, що «Кайдашева сім'я», написана в 1878. р., яких несповна двадцять років після знесення кріпацтва, змальовує життя нашого села піби-то після панщини — все-ще являється однаково живою, однаково свіжою, природною. Бо ж усе те, що наче стоїть окремо від головної ідеї, ті чудові побутові малюночки, які зв'язують повість у цілість, являються різноманітними квіточками, що творять одну гарну, запашну китицю . . .

А побут змальований у цій повісти Печусм-Левичьким, справді, незвичайно артистично і правдиво. Кожна дрібничка підмічена незвичайно тонко: і та охота в жінок пертися в пани та на кожному кроці виявляти своє краще знання, свою практику, свою бувалість, і та охота в недуже бідних людей дошкулити біднішим бідністю, негосподарністю, і та церемоніальність із двома мірками: одною для багатчих, другою для бідніших, і ті вічні припнукування та припросини в гостинні, і ті забобони, які зустрічаєш на кожному кроці, без яких діло — не діло, життя — не життя, і ті безсмертні Палажки й Параски, всюди приспосуді, де тільки змишється на селі якийсь скандал, і ті чудові дразнення й репліки з гострими й дотепними примівками, і сцени злоби та взаїмних дошкулювань, і незрівняні своїм комізмом картини дрібненьких, смішних бійок та колотнеч, відваги там тільки, де не почуваш страху, де другого не боїшся, і ці

переборщування в жінок серед колотнечі, переборщування, що в запалі боротьби доливають тільки оливи до вогню, а в людей із боку викликають сердешний сміх, пересердя або стають притчею во язицях — все те схоплене Левницьким незвичайно гарно й живо. Що до боротьби втягають і дітей, і що вони в супереч усім педагогічним законам беруть у вій участь — хоч і являються містком згоди між непрохідними ворогами таборами — це теж характеристична риса українського села. А далі — молитва й пости з одного боку і шпшок із другого, прокляти з вічною просьбою допомоги в Бога і всіх святих, і биття в великий дзвін на сполох враз із бажанням утягти до боротьби хоч би й ціле село, зайняти своєю справою владу, хоч би й нею являлася така незначна установа, як волесть, чи пан-отець, й гарні картини прочаєства, шахрайства й вибриків ченців та черниць, обвіяні легким гумором та, нарешті, те, що чимсь нещастя каже забувати давню ворожнечу (пропажа Меданки) — цього всього не слускає Левницький із ока, змальовуючи українське село. І однаково він гарний і правдивий: у малюнках ідилічних сцен сільського кохання і в комічних картинах бабських сварок та колотнеч . . .

Саме оповідання в «Кайдашевії сім'ї» пліве спокійно, тон його лагідний, як лагідне та спокійне було життя самого автора, який за довгий час своєї літературної діяльності (1868—1916) не закоштував тих благ, якими наділяв українських діячів московський царський уряд, та ще дожив сформовання власної державності і, вмерши, був похований на кошти самостійної української держави . . . 8. р.).

Одна подія з другою в'язеться, одна дрібничка викликає другу, складаючи разом гарну артистичну будівлю.

Правда, шістьменникові, як громадяншнові, хотілося тут та там вискочити зі своєї ролі підмічувача, хотілося вихопитися зі своїми громадськими поглядами — і без цієї тенденційної повчальності, яку ми бачимо чи у «Хмарах», чи ще більше в «Над Чорним морем» не обійшлося і в «Кайдашевій сім'ї» (справа з шинками — така ж як у «Хмарах»), хоч вона не дуже то все її виправдана (п. пр., характер Барна у своїй консервності не дозволяє йому бути таким громадівцем, яким він являється на прикінці повісти) — але це дрібниці. Таких дрібниць знайдеться більше, але ж вони губляться в цілому.

Щодо змальовання характерів, то вони в Печуя вийшли однаково гарними і в пасивних діячів (Кайдаш, Мелашка) і в активних (Мотря, Кайдашиха), і тих, що держаться середни (Карно, Лаврін). Звичайно, що увага автора скінняється більш на самих пружинах повісти, на головних моторах обох світів, на Кайдашевій й Мотрі — й вони вийшли в нього виразніші за других.

Тої свіжості та правдивості до нас «Кайдашевій сім'ї» та чудова народна мова, багата, цвітуча, поетична з безліччю народніх образів, повна, де треба, неколкокого гумору, а де — чутливості, повна народніх приказок, порівнянь, слів із народніх пісень, та зразкова українська мова, якою писав Печуї-Левницький перші свої твори, коли не зазірав іще слова в фізіології, а тільки держався свого вуха, такою чуткого до народньої мови!

Основою цього видання послужило третє, цензуроване київське видання Е. Череповського а 1906. р., приготоване до друку, здається, самим автором, як видно з дати дозволу цензури, в 1905. р. Та, здається, автор у цьому поробив із *сластої* волі не передусім деякі поправки в мові, позначив супроти тексту, надрукованого вперше у львівській «Правді», 1879. р. (випуск III—XII)¹). Ренту *мусіла*, здається, зробити цензура. Із огляду на цей Печуєві довелося повиннідати все те, що могло б було дразнити цензуру і спричинило б те, що книжка загалом була б не появилася, а саме: всі згадки про козацьку українську волю, про утиск московського уряду, всі нападні на панів, на попів, головню як усі малюнки аложивань черців по київських манастирах, та, крім того, він, здається, вже сам поскорочував довизні опіси, в яких він дуже любить (загалом Печуї дуже — балакучий) її які, сам того не добачаючи, повторює двічі або і тричі, поскорочував деякі лайки та колотничі, які одначе треба було таки взяти до цього видання, бо до тих скорочень письменник не «вдіднав» тексту, її через те наступні місця являлися як не незрозумілими, то, принаймні, блідими. Те саме відноситься до привидів старого Кайдаша (в них, видно, Печуї любить, бо такі як привиди невоконть перед смертю, хоч і з пильної причини, старого Сухобруса у «Хмарах»). У виданню Череповського замінено св. Писницю якоюсь чоловіком-марою (може, її це з огляду

¹ За lackingу поправки тексту «Е. вид» означаю на цьому місці циту подяку г. Володимире. Доґошешові. Без його помічі ми му с і л и б бу ш, на велику шквду друкувати текст видання Е. Череповського. *Ред.*

на цензуру) — хоч далі таки йде річ про П'ятницю. У цьому виданню привернено первісний текст, бо ж і життя, і смерть старого Кайдаша («Хто постить дванацять п'ятниць на рік, той не втоне») в'якеться з цілою вірою у св. П'ятницю в нього, і текст виходить повніший і гладчий.

Може, дивлячись на те, що «Кайдашева сім'я» виходила в «Дешевій сільській бібліотеці», автор по-викидав був деякі дуже характеристичні сцени (як діти беруть участь у сварці) — та в цьому виданню заведено їх наново. За те закінчення повісти взято з видання Череповського, бо воно краще так виходить. Початок повісти взято з «Правди» (в Череповського його немає). Він характеристичний для Нечуя з його великим прив'язанням до Київщини; її красу він описує, де тільки знайдеться нагода, та згадує її гарне минуле, щоб порівняти зі сучасними йому часами. Але ж що він мало в'якеться з самим оповіданням, то його поставлено поперед першого розділу, щось наче як увід до самої повісти.

Читач із Наддніпрянщини дістає оце вперше повний текст «Кайдашевої сім'ї» — у повному тексті прочитав його радо й нове покоління захода України, бо ж давнього видання, відбитки з «Правди», вже давно немає, а самої «Правди» теж уже, крім бібліотек, піде не добудеш.

Зі свого боку редакція всіма силами старалася, щоб видання вийшло як-найкраще — відповідно до вартости самого твору. Менше впливані вислову, або й уживані, а тільки у ньому розумінню, пояснено під текстом.

Василь Верниволя.

Вся Канівщина од самого берега Дніпра вкрита крутими горами, — але ніде нема таких крутих та густих гір, як на полуденній стороні Канівщини, де річка Рось наближається до Дніпра, де вона прорізує гори й під горами кам'яний шар, де обидва береги Росі обставлені скелями. Глянеш з корсунських гір, славних битвами Богдана Хмельницького, й по обидва боки Росі земля ніби схопилася пухирями й бульками. Ніби вона кипіла, клекотіла, й тільки-що простигла саме тоді, як добре вбилася у ключі. Здається, ніби то не земля, а море в час бурі з високими та крутими хвилями, з кучерявими гребенями.

Скрізь понад Россю стоять круті гори, як висока покрівля хат, поламані на всі боки; між горами вузькі та довгі, без кінця, яри, покручені, як безкопешник на писанках. Гори то піднімаються, то вгинаються на всі боки, то западають дуже глибоко круглими глибокими долинами, похезими на льох. На їх крутих ребрах подекуди ніби хтось покиколупував долинки якоюсь велитеською ложкою.

На тих горах скрізь стремлять козацькі могили, куди тільки кинеш оком. Увесь край ніби явесь здорове кладовище, де похований цілий народ, де

під безлічними мстивами похована українська во-
ли . . .

Вся країна гола, спустошена. Лісів залилось
небагато. Тільки в ті долини та яри поховались
чудові, пишні селі та хутори з садами та ставками.
Вся сторона густо заселена селами, як річка яблуня
яблунями. Виїдеш з глибокого яру на високу кру-
ту гору, а за тією горою розкшеться долина, вся
вкрита травою, піби зеленими килимами, на котрих
розкидані роскішні букети садів з білими, як сніг,
хатами, з блискучими ставками, з зеленими купами
верб понад ставками.

З'їдеш з крутої гори у глибокій яр, і перед
тобою на всі боки неначе одчиняються ворота між
крутими горбами, а через ті ворота виглядають то
села з зеленими садами та городами у глибоких
западинах, то зелені бані церков, то зелені байраки
на крутих ребрах, то голі боки гір, літом поналині
сонцем, то здорові сахарні з чорними високими ви-
водами коло ставків, то часом густий, як щітина,
дубовий старий ліс.

Вискочши на другу гору, і знов перед тобою
міняється декорація: ввизу блищить глибока кругла
вузька долина, неначе здорова миска, вся обросла
чагарником, а на самому дні долини лежить довгий
невеликий горб, увесь порослий густими кущами,
неначе якийсь зелений їжак притаївся на дні долини.

А там по другий бік шляху між горами в'ється
Рось од Стеблева до Корсу; я; понад Россю скрізь
млини, коло млинів високі верби, хати з зеленими
огородами. В воді сіріє здорове каміння, до ко-
трого притулились букети ліз та високого очерету.

Над берегами стремлять скелі, сіріє й червоніє наміни, що повисовувалося з землі на світ божиї, неначе повисовувались сухі ребра.

В літній час те давнє кладовище української історії й тепер буває инше. Вей хвилі гір зверху застелені ростілишими швами, вкриті зеленими сахар'ючим буркамом, житам, пшеницям, білими гречками. Гаряче сонце обливає жовті жита, пшениці, ціле море зеленої приши, видає промішини в зелені глибокі яри, в темні дубові та грабові ліси. А над тими хвилями приши та озимини високо черпують козацькі гостроверхі і круглі млини, обемалені гарячим сонцем, а зверху блищать еше чатро широко розкинутого неба, шугають адором діти, або сидять кунами на могилах . . .

* * *

I.

Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому покрученому яру розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами: од яру на всі боки розбіглись, наче гілки дерева, глибокі рукави й поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсажені столітніми вербами. У глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать, ніби вправлені в зелену оправу, прикрашені зо срібла. Два рядки білих хат повід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі сади.

На високих гривах гір кругом пру зелене старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс, і здасться, ніби на гори впала оксамитова зелена тканинка, гарно побгалаєь складками, позападала в вузькі долини тиспчани обірок та жмутів. У гарячий ясеній літній день ліс на горах сеєє, а в долинах чорніє. Над долинами стоїть сизий легкий туман. Ті долини здалеки ніби дихнуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю, мапуть до себе п тїнь густого старого ліса.

Під однією горою коло зеленої ленади у глибокій западині стояла чимала хата Омелька Кайдаша. Хата потонула у старому садку. Старі черешні росли скрізь по дворі й кидали од себе густу тїнь. Вея Кайдашева садиба ніби дихала холодком.

Одного літнього дня перед Пашкопою¹⁾ Омелько Кайдаш сидів у повітці на селоні й майстрував. Широка ворота з хворосту були одчиняні наветїя. Густа тїнь у воротах повітки, при яльному сонці, здавалаєь чорною. Ніби намальований на чорному полі картини, сидів Кайдаш у білій сорочці з широкими рукавами, у білих широким штанах, підперезаний ремінним очкуром. Кайдаш стругав вісь. Широкі рукави закачалиєь до ліктів; згід рукавів було видно здорові загорілі жилаві руки. Широке лице було сухорляве і бліде, наче лице в ченця. На сухому високому лобі набігали густі дрібні зморшки. Кучеряве посічене волосєя сторчало на голові, як пух, і блищало сившою.

Коло повітки на току два Кайдашеві сини, мо-

---

¹⁾ св. Паштелеймона, 27. липня ст. ст.

лоді парубки, поправляли поди під стійки; живва кіпчались і наставала вововири. Старшого Кайдашевого сина звали Карпом, меншого — Лавріном. Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгобразі й русяві, а довгими тонкими, трошки горбатими носами, з рум'яними губами. Карпо був широкій у плечах, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем. Тонкі пружки його блідого лиця з тонкими губами мали в собі щось неласкаве. Гострі темні очі були ніби сердиті.

Лаврінове молоде довгасте лице було рум'яне. Веселі сині, як небо, очі світилися привітно й м'якво. Тонкі брови, русяві дрібні кучері на голові, тонкий ніс, рум'яні губи — все подихало молодістю парубочою красою. Він був схожий з виду на матір.

Лаврін проворно сував заступом по землі, Карпо ледві володав руками, морщив лоба, непаче сердився на свого важкого й тупого заступа. Веселому, жартовливому меншому братові хотілось говорити; старший знехотя кидав йому по кільккі слів.

— Карпе, — промовив Лаврін, — а кого ти будеш оце сватать? Адже ж оце перед Семеном тебе бацько, а будь, ожешть.

— Посватаю, когс транитьсся, — знехотя обізвався Карпо.

— Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигорі.

— То сватай, як тобі треба, — сказав Карпо.

— Якби на мене, то я б сватав Палажку, — сказав Лаврін: — в Палажки брови, як шпурочки;

моргне, піби вогнем сипле. Одна брова варта вола, другій брові й ціни нема. А що вже гарна! Як намальована!

— Коли в Палажки очі витрішкуваті, як у жаби, а стап кривий, як у баби.

— То сватай Хіврю. Хівря доладня, як шашка.

— І, вже доладня! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче, а як говорить, то носом свище.

— То сватай Вівдо. Чим же Вівди негарна? Говорить топісінько, мов сопілка грас, а тиха, як ягниця.

— Тиха, як телниця. Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав Карпо.

— То бери Химку. Ця як брикне, то й перекинешся, — сказав Лаврін.

— Коли в Химки очі, як у совн, а своїм кирпатим носом вона чус, як у небі млищі печуть. А як ходить, то неначе решетом горох точить, такі викрутаєш виробляє . . .

Карпо прикинув таке слівце, що батько перестав стругати й почав прислухатися. Він глянув на її базікали, поспиравшись на заступн. Кайдаш зіскочив з ослона й вибіг зі стругом у руці з повітки. Старий Омелько був дуже богомільний, ходив до церкви що-неділі не тільки на службу а навіть на вечерню, говорив два рази на рік, горнував до духовенства, любив молитися і постити; він понедікакував і постив дванацять п'ятниць на рік, перед декотрими

празниками. Того дня припадала п'ятиниця перед Палікопою, котрого народ дуже поважас. Кайдаш не їв од самого ранку; він вірив, що хто буде постити в ту п'ятиницю, той не буде в воді потопати.

— А чого це ви поставали та руки позгортали та ще й верзете Бог-зна-що? — заговорив Кайдаш до снів. — Чи то можна в таку п'ятиницю паскудити язика? Ви знаєте, що хто сьогодні спостить цілий день, той ніколи не потопатиме в воді й не вмере пагалою смертю.

— В Семигорах нема де і втошиться, бо у ставках старій жабі по коліна, — сказав Карно.

— Говори, дурню! Нема де втошиться. Як Бог дасть, то і в калюжі втошишся, — сказав батько.

— Хибя я корчми їдуци . . . — сердито сказав Карно і тим патякнув батькові, що батько любить часто ходити до корчми.

— Ти, Карне, ніколи не вдерзани язика! Все допикаєш мені гіркими словами . . .

Кайдаш кинув і знов пішов у повітку стругати вісь.

Хлопці трохи помовчали, але перетодя знов почали балакати зпершу тихо, а далі все голосніше, а потім зовсім голосно.

— Карне! — тихо почав Лаврін, дуже охочий до гарних дівчат: — скажи бо, кого ти будеш сватати.

— Ат, одчешь од мене! — тихо промовив Карно.

— Сватай Олену Головківну. Олена вругаа, як цибулька, повновида як повний місяць; в носочки, мов яблука, зуби, як біла рина, коса, як пра-

шик, сама дівка здорова, як тур: як іде, то під нею аж земля стугонить.

— Гарна . . . мордою, хоч пацокки бнії; сама товста, як бодня, а шия, хоч обіддя гни.

— Ну, то сватай Одарку Ходаківну: ця тоненька, як очеретина, гнучка станом, як тополя; личко маленьке її тоненьке, мов шовкова штка; губи маленькї, як рутиний лист. З маленького личка, хоч води напийся, а сама пишна, як у саду вишня, а тиха, неначе вода у криниці.

Старий Кайдаш аж на бік сплюнув, а Карпо промовив:

— Вже її знайшов красуню! Та в неї лице, як тріска, стан, наче кошетка, руки — як кочерга; сама — як дошка, а як іде, то аж кістки торохнуть.

— Але ж ти її вередливий! То сватай Хотинну Корчаківну, — сказав Лаврін і засміявся.

— Чи ти здурів? Хотинна як вигляє в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду в неї неначе чорт сім кін гороху змолотив.

— Ну, то бери Ганну.

— А вже ж! Оце взяв би той кадівб, що бублика ззієн, поки кругом обійдеш, а як іде, то задом крутить та . . .

Карпо признав таке слівце, що богомільний Кайдаш плюнув і знов вибіг з повітки.

Хлющі стояли один проти одного, посправившись на заступі.

— Господи! Чи в вас Бога нема в серці, що ви в таку святу п'ятницю наскудите язика; чи вам не треба помірать, чи ви не соромитесь святого сонечка на небі? Якого це бісового батька ви стоїте, згор-

пуючи руки, діла не робите, та тільки язиками чортзна-що верзете! — крикнув Кайдаш і почав присікуватись до синів та махати стругом перед самим Карповим носом. Старий був первний і сердитий, та ще більше сердився од того, що в його од самого ранку й рісочки не було в роті.

— Тату! — сказав гордо Карпо: — ви покинуци майструвати, а ми вам нічого не кажемо.

Старого неспаче хто видивив. Він заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, не вважаючи на святу п'ятницю, та й пішов у пельтку. Сини почали знов розмовляти.

— Коли я буду вибирати собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червоцу, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо. Хоч під лавкою полежу, та на хорошу поглядну, хоч за дровами, аби з чорними бровами, — сказав веселий Лаврін.

— Мені аби була робоча та проворна, я не люблю дівчат з солодким маком, а люблю з перцем, та щоб була трохи куслива, як мухи у спелівку, — сказав Карпо.

— То бери Мотрю, Довбишеву старшу дочку. Мотря й гарна, й трохи бриклива, і в неї й серце з перцем, — сказав Лаврін.

Лаврінові слова зашли Карпові в душу. Мотря не виходила в його з думки, неспаче стояла тут на току недалечко од його, під зеленою яблунею й дивилась на його своїми темними маленькими, як терен, очима. Він неспаче бачив, як нашіло її лице з рум'янцем на всю щоку, як біліли її дрібні зуби між тонкими червоними губами. Карпо задумався, сперся на заступ і не зводив очей з того місця під

яблуною, де він піби вглядів свою гарячу мрію в червоних косниках на голові, в червоному намисті з дукачем.

— Карпе, чого це ти витріщив очі на яблуно, наче корова на пові ворота? — спитав Лаврін.

Карпо піби не чув його слів та все дивився суворими очима на зелене гілля. Хотів він прогнати вперед очей ту мрію, а мрія все стояла й манила його.

Сонце почало повертати на вечірній пруг. Кайдашиха вийшла з хати і прикрила очі долонею. Вона була вже не молода, але її не стара, висока, рівна, з довговастим лицем, з сірими очима, з тонкими губами та блідим лицем. Біла сорочка здавалась їй білішою од чорної занаски, од чорної з червоними квіточками здорової хуетки на голові. Маруся Кайдашиха змолоду довго служила у дворі, в пана, куди її взяли в кою. Вона вміла дуже добре куховарити, і пані генер її брала до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. Вона довго сердилась коло панів і набралась од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувати їх у руки, клаяйтись, підсолоджувати свою розмову з ними. Попаді їй небагаті пані частували її в покоях, садували поруч з собою на стільці, як потрібну людину. Маруся пишала губи, осміхалась, спинала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природньої звичайности української селянки в неї пристало вже щось дуже солодке, аж пудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка джека, і вона лаялась і кричала на весь рот. Маруся була сердита.

— А йдіть, діточки, полудувати та й батька кличте! — крикнула Кайдашиха тонким голосом.

Лаврін покинув заступу й пішов до хати. Карпо стояв, спершись на заступ.

— Карпе, йди, серденько, полудувать! Кидай роботу. Омельку, кидай майструвати! Вже з півдня звернуло.

— Покинь мені полудень на столі: я зараз прийду, — обізвався Кайдаш з повітки, не повертаючи голови.

Сини з матіррю пішли в хату, а батько все сидів на ослоні та майстрував. Він не обідав гісі п'ятниці й не пішов полудувати.

Сини пополудували й пішли знов до роботи, а старий Кайдаш усе працював. Вже сонце низько спустилось над лісом, а він і не думав полудувати.

На двішці вдарили у дзвін, і тонкий дзвінний гук задріжав і розлився по селі на всі долини. Ударився об близьку гору, вкриту лісом, одекочив і залунав коло дальшого шилля, а там далі розлився деєь далеко понад густиим лісом та все лунав слабко та тихіше й замірав деєь у тихих лісових западинах, обзиваючись ніби деєь під землею. Старий Кайдаш кинув струга й перехрестився. Він надів свиту й шапку, підперезався й пішов на гору до церкви.

— Омельку! Омельку! — гукнула Кайдашиха тонким голосом. — Не забудь зайти з церкви до папа та візьми гроші за вози, бо завтра треба йти в Богуслав на ярмарок. Адже ж завтра в Богуславі ярмарок. Чи чуєш!

— Та чую, чую! — обізвався Кайдаш за двора й пішов на гору до церкви.

— Та, будь-ласка, не заходь до шинку. Проп'єш гроші, не матимеш з чим іти на ярмарок, — знов крикнула Кайдашиха, виглядаючи з сіней.

Кайдаш прийшов до церкви, церква була ще заперта. Він сів коло дверей на кам'яних східцях і поклав шапку коло себе. На горах за шпильми, вкритими лісом, пишно горів вечірній світ сонця. Всі шпилі чоріли в тіні, а між ними в долині проривався світ пучками, заливав западини золотими наемами, пронизував кожний верх дерева і блищав крізь зелений лист, як через кришталь. Над лісом розлився дивиний снопій, а дзвін гув та дріжав над шпильми, тричі одбиваючи свій згук. Кайдаш сидів, мов деревляний, і на його лиці розливався якийсь смуток та жаль. Сторож брязнув ключами, одмикаючи важкий здоровий замок. Кайдаш кинувся, аж затрусився.

Одчинили церкву. Прийшов священник з дяком і почав правити вечерню. Паламарь був у полі. Кайдаш пішов у вівтарь служити за паламаря, по-світив свічки перед образами й подав священникові кадильницю . . .

Церква була зовсім порожня, тільки в бабиці стояли три баби в намітках. Кайдаш молився, стоячи навколішки, не зводив яєних очей з царських врат, а його широке бліде лице стало жовте, як віск, жовте, як лице в ченця.

Вийшовши з церкви, Кайдаш пішов до пана за грішми. Він був добрий штельмах, робив панам і селянам вози, борони, плуги та рала й заробляв

добрі гроші, але пішк не міг удержати їх у руках. Гроші втікали до шинкаря. Пащидна поклала на Кайдашеві свої папечаток.

Забравши гроші, Кайдаш пішов додому, але при самій дорозі стояв шинок. Кайдаш не їв цілий день. Голод зтяг йому живіт. «Треба пити хоч одну чарку горілки: одна чарка не гріх, бо вже од голода аж шкура болить», — подумав Кайдаш і зайшов у шинок.

В шинку було кілька чоловіків. За столом сидів його кум з лещеною на всю голову. Кайдаш сів з ними за стіл і почав балакати, випивши чарку горілки.

— Оце, куме, так натовився, аж шиша болить, — промовив Кайдаш.

— Що ж ти таке важке робив? — спитав його кум.

— Та все лагодку вози та підробляю осі. Ота мені каторкна гора потронула не одного воза! А вже скільки я осів поламав через ту продову гору, то її полічити не можна.

Дорога в село йшла коло самого Кайдашевого горіда. Вона спускалася з крутого шишля, як з печі. Вози з снопами часом котилися з гори й тягли вниз за собою її волів.

— То застав синів трохи розконати шнях, — сказав кум.

— А хибі ж я один возитиму тудою снопи. Адаже ж і ти возиш. Чом би пак і тобі не розконати — сказав Кайдаш, випиваючи другу чарку.

— Нема, бач, мені діла. Ніби я сиджу, згорнувши руки, — обізвався чоловік, — а воно було

б дуже добре роз'яснити возів, та ще так тронши навески.

— А вже ж навески, щоб, бач, було не так груто: так, приміром, од того чагаря та до мого тину, — сказав Кайдаш, ще й пальцем махнув навески.

— Або хоч і так, приміром, навески од твого тину, де стоїть стара груша, та до чагарника, — сказав кум і махнув пальцем навески на другий бік. — От і вози були б цілі, — додав він, ще й губами цмокнув.

— Так було б ще краще . . . та ще як би взяти заступом поїд самим тином, — сказав Кайдаш, випивши чарку й запаливши люльку: — та вже й посадило той горб, неначе оту гулю на твоїй лисні, куме! Вже той каторжний горб сидить мені отут у печінках.

— Коли б ти знав, то я вже через його підірвався: мене вже поруха взяла¹⁾. Коли не їдь, то все підширай воза сипною, — сказав кум: — всю сипну поколов ік бісоному батькові.

— Та, здається, куме, і ти сам котився з тієї гори з своєю Ганною, вертаючися з хрестин? — обізвався з кутка чоловік.

— І як ті люди їздили з такої гори й не розконали, одколи Семигори стоять, — говорив Кайдаш, наливаючи чарку з квати.

— Та, мабуть, попереду не позили тудою снопів. — обізвався чоловік з кутка.

— Еге, не возили. Скільки я з покійним батьком потроцвав возів! Раз трохи не задушився нап

¹⁾ щось у мені порушилося

віл у ярмі. Віл покотився з горба тай потяг за собою воли. По одні бок заїзз поламався; віл вискочив, а з другого боку заїзз був добрящий тай не подався. Другий віл так-таки й повне на ярмі! Лежить бідна худобина, аж ялика висолонила, поки я приніс сокиру тай перерубав заюза . . .

Вже сонце зайшло, вже стало надворі поночі, а Кайдаш усе жив у шинку, доки не прошив половини грошей і, вже п'яний, потягся до дому.

Кайдашиха з синами вже повечеряла. Вже в хаті полягали спать, як батько застував у двері.

— Жінко одчиний! — закричав Омелько й почав лупити з усієї сили кузаком у двері.

— А де ж ти, володого, волочився до цього часу? — крикнула Кайдашиха з хати. — Не одчиню! Ночуй надворі, коли прошив гроші. Про мене, дигаї там під тинном.

— Одчини, бо візна поб'ю! — решетував Кайдаш і лупив у двері ногою так, що поганенькі двері аж торохтіли.

— Як поб'єш, то й поветавляси. Одиначе завтра в Богуславі ярмарок, — обізвалася з хати жінка.

Лаврін устав і одчини батькові двері. Батько переступив поріг, заточився, поминув хатні двері та й пішов лупати стіни в темних сінях. Замість дверей він наланав драбину і звалив її, потрапив на діжку з водою, скинув кружок і шубовсьнув у воду обома руками. Кайдашиха наосила повнісіньку діжку води. Вода через верх полилась додолу.

— Жінко! Де ти в сучого сна діла двері? — кричав Кайдаш. — Чи це я вліз у ставок? Покарала мене свята П'ятниця! Приїдеться провєсти.

Кайдашеві здавалось, що він їде через вузьку греблю повід вербами, і що він шубовсьнує з греблі у ставок. Він почав гвалтувати.

— Гвалт! Ритуйте, хто в Бога вірус! — гукнув Кайдаш на ввесь куток, але собаки забрехали надворі: — ритуйте, бо пронаду! Покарала мене свята П'ятниця . . .

— Якого ти бісового батька кричиш, як несамо-витий! — крикнула з хати Кайдашниха. — Хибя ж ти не бачиш, що ти в сінх?

— А, може, це я згубив очі на греблі? Нічогоісінь-ко не бачу! Ії-Богу, нічогоісінько! А, може, кум пови-дирав мені бачки з лоба, — говорив Кайдаш сам до себе: — оце лиха моя годишонька! Як же оце я прийду додому без очей?

Кайдаш махнув рукою й зачепив горщик на полиці. Горщик полетів Кайдашеві на голову й геннув об землю.

— Яка це продова душа видається горшками! Марусю! Та не видайся бо! При . . . присягаюсь, що вже більше не буду.

Кайдашниха ехонилаєя з постелі, кинулаєя до печі й почала роздувати жар, притуливши до його суху тріску. Вогонь блисцув на всю хату й поливєє через одчиняні двері в сінх.

— О! Кум вернув мені очі. Потривай же, лисній дідьку! Я тобі завтра . . . я тобі оддичу!

І з тими словами Кайдаш вліз у хату. Лице його було жовте, як віск. Рукави по лікті були мокрі, і з їх текла потьоками вода. На землі з'явилиєя смужки з водних крапель, пенаєє разки пампєєта, розкидані й поплутані на всі лади.

— Побила мене лиха година ти нещаслива! — загомонила Кайдашиха: — з чим же ти поїдеш завтра на ярмарок, коли пропив гроші? Треба соли, треба горників, треба смоли. Чим ти будеш мазати воли? Настас воловиця. Та треба дечого пакувати ік весіллю. Адже ж думаш жешть еша.

— Брешеш! Я не пропив грошей. Осъдечки гроші, та тобі не дам, — сказав Кайдаш, ударивши рукою замість кишені по припічку. — Дулю шльмеш, а не гроші.

— От тепер, тату, вже не будете в воді отопати та од паглої смерти поміраць, — обізвався з лави Карпо наемішкуватим голосом.

— А ти чого обізваешся? Матері твоїї сторч та в борці! Спи отам, коли ліг, а то я тебе палицею зверху, — сказав Кайдаш, заточившись і вивши на лавку.

— В палиці два кінці: один по мені, другий по нас, — обізвався з лави Карпо.

— І, годі вже тобі! Ще мало того крику, — спиняла мати Карпа.

Кайдаш кинув свиту на лаву в куток, звалився, але не достав головою до свити. Голова стукнула, пеначе хто кинув на лаву гарбуза. Віп, як унів, так і захріп на всю хату. Кайдашиха погасила каганець, і в хаті все стихло і втихомирилось. Тільки собаки на дворі ще довго брехали, роздратовані криком та світлом у хаті в таку пізню добу. Всі поспули в хаті, тільки Карпо довго не спав і все пеначе бачив під зеленою яблуною свою мрію в червоних косниках на голові та в червоному намісті з дукачем.

II.

Другого дня в суботу, на святого Палликоши, Кайдаш з жінкою поїхав на ярмарок, звесіливши синам забрати заступни та розкопати трохи дорогу з гори. Карпо й Лаврін zostались дома. Минув день. Сонце стояло на півдні, а Кайдаш не вертався до дому. Карпо накинув свитку на плечі й пішов на той куток, де жила Мотря Довбнишівна. Од учорашнього дня вона не виходила з його з думки.

Довбниш був багатий чоловік; він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр уніходив у ліс вузьким клином. У самому кутку того яру блищав маленький Довбнишів ставочок. Над ставком стояла Довбнишева хата, вся в черешнях. Од вулиці було відко тільки край білої стіни з січеними дверима. Густі високі шпалі зовсім закривали од вулиці вікна і стіни, наче густий ліс.

Карпо йшов помаленьку, скося поглядаючи на Довбнишів двір. Перед ним блиснув вугол білої стіни, підперезаний унизу червоною призьбою; зачорніли чорною пазюлою одчинені двері з одвірками, помальованими яєно-сінньою фарбою з червоною вузькою смужкою навкруги. Довбнишева хата була нова, велика, добре вишта, з чималими вікнами. Коло вікон висіли віконці, помальовані яєно-сінньою фарбою.

Карпо став за двором і сперся на ворота. Мотря вийшла з хати з глиняним у руках. Вона збиралась мазати червоною глиною прищок. Другий глиняник з білою глиною стояв коло порога.

— Будь здорова, чорноброва! — сказав Карно, не здіймаючи бриви й легенько кивнувши головою.

— Будь здоров, нечорнобривий! — обізвалася Мотря.

— А йди лишень сюди, Мотре, щось маю тобі казати.

— Як хочеш, то й сам прийдеш. З чорнявим постояла б, а рудому зась.

Карно був білий, але волосся на його голові зверхешку було трохи рудувате.

— А хіба ж я рудий? То тільки собак дразнить рудими, — сказав Карно.

Мотря стояла під хатою проти білої стіни. Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакочуваними по лікті, з чорними косами, вона була ніби намальована на білій стіні. Загоріле, рум'яне лице ще виразніше малювалося з чорними тонкими бровами, з темними, блискучими, як терен, облітій дощом, очима. В лиці, в очах було роаднє щось гостре, палке, гаряче, було видно розум з завзяттям і трохи зі злістю. Сонце било на Мотрю косим промінням, освічувало її з одного боку, обливало жовтогарячий кісник на голові та червоне намисто на шиї.

— Мотре! Чи дома твоїй батько та мати? — спитав Кайдашешко зза воріт.

— Нема, поїхали на ярмарок. А тобі на що?

— Так собі питаю, — сказав Карно і помаленьку, не ханаючись, переліз через перелаз у двір.

— Чого це ти, Кайдашешку, лазии через наші перелази? Наші пороги для тебе дуже шквді . . .

— сказала Мотря.

Карпо не зачінав дівчат, не жартував з ними. Дівчата звали його гордим.

— Та хоч би й високі, то перескочимо. Здорова була, Мотре! — сказав Карпо, подаючи їй руку.

Мотря руки не подала й підставила глиняника. Карпо взяв її за руку вище од ліктя і здавив так, що Мотря крикнула на весь двір.

— Оцього я вже не люблю! — крикнула Мотря.

— Мотре! Хто тобі гунив оті червоні кісники?

— Купив хтось, та не скажу. Не питай, бо старий будеш, — задріботіла Мотря і блещнула двома рядками маленьких дрібненьких зубів.

— Ти покинь отого глиняника! — сказав Карпо й хотів одняти од неї драного горшка.

Мотря сіпнула глиняника до себе; шматок горшка залишився в Карпових руках. Червона глина полизась по землі.

— Геть, одчешся од мене, бо мати лялтиме, що я й досі принічка не підвела, — сказала Мотря, але не пішла в хату підводити принічок, а почала мазати призьбу. Мотрі хотілось пожартувати з Карпом. Тільки-що вона почала мазати призьбу од порога, Карпо сів на призьбі.

— Ей, встань, бо я й тебе підведу червоною глиною: будеш ще рудіший, — сказала Мотря, махаючи віхтем коло самого Карпа.

— Мотре! Хто це тобі купив таке гарне намисто? — спитав Карпо.

— Та вже ж не ти, — сказала Мотря і знов махнула віхтем коло самого Карпа; Карпо посунувся ще далі.

— А як би я купив тобі замісто, що б ти сказала?

— Не знаю, щоб я сказала, — промовила Мотря. Карпо одсунувся на самий край призьби; далі йому й призьби не було.

— Зставай, бо зіхну! — крикнула Мотря.

— А ну, пхни, чи подукаси? — промовив Карпо й осміхнувся.

— Тікай, бо їй-Богу, пхну. Я не подивлюсь тобі ввічі, — крикнула Мотря й замахнулася на Карпа віхтем. Червона глина бризнула трьома кров'яними крапельками на білу Карпову сорочку.

Карпо схопився й зачепив ногою глиняник. Глиняник перекинувся й покотився з горбика. Карпо обернувся, щоб не замазати чобіт, і зачепив п'ятаком другого глиняника з білою глиною, що стояв коло самого порога. Глиняник покотився на середину двора, а за ним простягався біла стеліка, несподівано хто простелив од порога білий рушник.

— Чи ти здурів, чи ти збожеволів! — крикнула Мотря на весь двір. — Ой, лишечко мені! Що ж оце буде, як мати над'їдуть з ярмарку?

Карпо стояв серед двора й осміхався. Він ніколи не сміявся гаразд, як сміються люди. Його насуплише жовтувате лице не розвиднювалось навіть тоді, як губи осміхались.

— Візьми ж та поприбірай, бо я не знаю, що це мені мати скажуть. Це ж мати купила на ярмарку вальок отієї червоної глини за цілого п'ятака, — промовила Мотря жалібним голосом.

— А ну, Мотре, заплач! Я ще зроду не бачив, як дівчата за глиняниками плачуть.

— Добрі смішки! Як візьму оцього віхтя та обмажу тобі голову, то ти більше не будеш мені глиняників перевертати!

Мотря нахилилась, ухопила з землі віхтя з червоною глиною і вже замахнулась, щоб кинути ним на Карпа.

— Не сердься: найму завтра музики, — промовив Карпо.

Мотря бачила, що Карпо залицяється до неї, і здержувала свій гнів. Другому парубкові вона б і, справді, обмазала глиною потилицю.

Тільки-що Мотря замахнулась віхтем, за вербами заторохтів кінецький візок. Мотря опустила руку.

— Боже мій! Йі-Богу, мати з батьком ідуть з ярмарку.

Карпо скочив через перелаз і пішов поїд тинном. По другий бік вулиці котився візок і підкотився під ворота. Довбишка зараз угляділа під хатою дві смуги розлитой глини і два глиняники, що качалися серед двора.

— А це, дівко, що таке! — крикнула мати з воза. — Чи ти п'яна, чи твереза, що понерекидала серед двора глиняники?

— Та тут ускочив у двір чийсь кабан. Як почала я ганятися за ним, а він, проклятий, як дремеував поїд хатою та й понеревертав обидва глиняники, — говорила Мотря.

— Це, мабуть, рябий Парацин киур? Він, каторакний, скакає через тини, як собака, — промовила мати. — Чом же це ти не підвела перше припичка, та заходила коло призьби! — говорила мати, ввійшовши в хату.

— Оце, Господи! Чом, та чом? — крикнула ї собі Мотря. — Як би не той каторжний кнуур, бодай він дуснув, я б досі все діло поробила, — сказала Мотря, осміхаючись до стіни.

Карпо, тимчасом, прийшов додому й застав уже батька й матірь дома. Тільки-що він увійшов у двір, батько спитав його:

— Де ж це ти, Карпе, був? Може, розкопував шлях через гору?

— Через яку гору? — спитав Карпо, не дивлячись на батька.

— А через оту, о! Хибà не бачиш? — сказав Кайдаш, показуючи рукою на крутий шипль, що трохи не висів над його садком. — Я ж вам обом казав, щоб ви трохи розкопали дорогу навкеси. Одначе сьогодні не можна жати, а копати можна.

— Хибà я здурів, щоб гори розкопував. — сердито обізвався Карпо.

— А як же ми возитимемо снопи? — сказав батько.

— Так як і возили, — знехоти сказав Карпо.

— А хибà ж мало осів ми там поламали?

— То ще з одну або зо дві поламасмо. Цілий куток їздить череа гору, а я буду її розкопувать. Оце, сиравді, штука!

— А хто ж її розкопає, як ми не почнемо? Ко-мусь треба почати, — сказав батько.

— Як хтось почне, то й я конирену заступю, скільки там разів, — сказав Карпо й пішов у хату.

— І я такемо, — обізвався Лаврін та й собі пішов у хату. Старий Кайдаш тільки рукою махнув, розпирігаючи воли: «були паши, шляху не розкопали,

настала волюсть, а шлях усе-таки не розкопаний. Не буду ж і я його копать. Нехай його чорти розкопують, коли знайдуть у йому смак». — бубонів сам до себе Кайдаш.

На дзвіниці вдарили у дзвін. Старий Кайдаш зняв шапку, тричі перехрестився й пішов до церкви, загадавши синам ладнувати два вози з рублями для возовиці. Другого дня світом воши збірались їхати на поле по снопи, не вважаючи на те, що була неділя. Селяни поважають неділю і празники й не роблять ніякої роботи, але не мають за гріх одного діла: возити в неділю та в празник снопи.

В неділю вранці перед службою Мотря Довбишівна прибіралась до церкви. Вона принесла з хизьки зав'язані в хустці квітки та стрічки й розепнала їх по столі, застеляному білою скатертею; принесла й поставила на лаві червоної сап'янці. На кілку вона повісила зелену з червоними квітками спідницю. Спідниця так злежалась у складках у скрині, що стерчала, пеначе була накрохмалена. Довбишівна сіла на круглому дзигликові коло стола, а подруга сусіда наділа Метрі на голову вибалку, вирізану з товстого панеру, схожу на вінок; на вибалку, над самим лобом, поклала вузьку стрічку з золотої парчі, а потім клала стрічки одну вище од другої так, що над лобом було видно п'яток од кожної стрічки. Всю вибалку кругом і всі коси вона обтикала квітками з червоних, зелених, синіх і жовтих вузьких стьожок. За вуха вона позатикала пучки дрібненького барвінку, качурині кучері та навійні пера, і потім розстелила по синій двадцять довгих кінців стрічок до самого пояса.

— На що це ти, Мотре, так прибіраєся? — спитала в неї мати: — тепер же повелике свито. На що ти надіваш усі квітки та стрічки?

— Та коли залежалась у скрині. Хочу трохи провітрити, — сказала Мотря, але в неї була зовсім інча думка. Карпо обіцяв для неї найняти музики. Вона сподівалась побачитися з ним у церкві.

Мотря вбралася в зелену снідицю, в червону захапку, підперезалась довгим червоним поясом і попускала кінці трохи не до самого долу, одяглась у зеленій з червоними квіточками горсет, узулась в червоні чоботи, наділа добре намисто, взяла в руку білу хусточку та й пішла до церкви. Вся її голова аж ніби горіла квітками проти сонця. Навище пірря блищало її миготіле, а золотий пружок парчі на чорних косах ссав і надавав краси гошким чорним бровам та блискучим очам.

Вона дійшла до Кайданевого двора. Саме тоді з крутого шилія з'їхдали два вози з снопами, непаче два стійки котилися з гори. Ці вози сноси Кайдан з двома синами. Високі вози кохилились на вози й кололи їх у спини гострою соломою та остюками. Воли аж позадирали голови вгору та повітріщали здорові очі.

— Карне! Дериш бо цабе! — крикнув батько на сина. — Поминай колесом отой каторжний горбок.

— Цабе, сірній, цабе, моругній! — крикнув Карпо і крутнув батоном над рогатими головами.

Але саме в той час він глянув униз. Проз їх двір йшла Мотря, у квітках та стрічках. Червона захапка, червоні чоботи, червоний, як жар, пояс — усе блищало і сяяло проти вражіннього сонця, як

щире золото. Карно задивився на те диво, а віз вискочив уже одним колесом на крутий горбок.

— Дерзай цабе! — крикнув песьоім голосом старий Кайдаш, побачивши, що віз нахилиється на один бік. — Чи ти оглух, чи ти осліп! Карне, держи бо цабе!

Карно не міг одірвать очей од Мотрі, а віз усе нахилився на бік. Батько кинув заднього воза й побіг з гори до переднього, та все кричав: «цабе, сірий, цабе!» Віз вискочив колесом на горбок і перекинувся на бік. Передня вісь хруснула, як тріска, а колесо зав'язло в рівчаку.

— Ой, лиха моя година та нещаслива! — крикнув Кайдаш. — Це ж мене покарала свята неділя. І на що було сьогодні їхати по снопи?

Не встиг Кайдаш набіідкаться, як задній віз пагнався на передній і перекинувся.

Тим часом на дзвіниці вдарили в усі дзвони. Загум, заревів великий дзвін, і пішла луна по далеких ярах, по далекому лісі; задзвеніли дрібно маленькі дзвони, задзвенікала луна в лісових долинах, неначе хтось у лісі грав на кобзі та на цимбалах. Всі люде, що сиділи коло церкви, поветавали й почали хреститися. Кайдашеві було видко увесь шпиль, на котрому стояла церква, всіх людей коло церкви. Він зняв шапку й почав хреститися.

— Господи милостивий та милосерний! Покарала мене й свята неділя і свята п'ятниця. Тепер хоч сядь та й плач! — говорив Кайдаш і трохи не плакав.

— Вас, тату, все карас як не п'ятниця, так неділя, — сказав Карно насмішкувато.

— Ти вже в нас великорозумний! Коли б пак було копірєнути хоч раз заступом того каторжного горбика! Що ж тепер будемо на світі божему робити? — бідкався старий Кайдаш.

— Кайдаймо снопи та ходім до церкви, — сказав Карно.

У старого батька й справді була така думка. Йому хотілось одмолитись за свій гріх. Карнові ще більше хотілось до церкви. Він тільки поглядав, як Мотря йшла на гору до церкви, як увійшла в браму, як перейшла цвинтарь під зеленими вишнями і стала коло самих дверей коло дівчат.

Карно глянув на вози й важко здихнув. Треба було братись за роботу. Кайдашенки попробували одкотити заднього воза, але побачили, що його так трудно одкотити, як трудно пересунути стівки. Їм прийшлося скинути половину снонів, підвести вози, скласти снопи знов на віз і одвезти на тік. Поки вони вернулись назад, у розкиданих снопах уже рилися свині, і зарились так, що тільки було видно задні ноги з хвостами; десь узялись гуєи, качки, вкрили снопи, як галч, розтягували по соломині, по колоскові, кричали, геготали. Горобці обієли ті снопи, що скотилися далєго виш. З сусідських городів півні понаводили курей, неначе паничі пашів; квочки вивези курчат на гулянку, а шинкарева коза вилізла на віз, на самієцькій верх і тільки борідкою махала, смикаючи колоски.

Лаврін вернувся з тогу з цілим возом, махнув батоєм по козі; коза мекнула коротко, неначе горло ввірвала, і скочила на свиней. Свині кинулись урозетіч, гуєи паробили гвалту й розсипались по горі.

Всі малі хлопці й дівчата покинули слухати службу, повлазили на дзвіницю, поставали на горі коло брами й дивились на диво. Вже надзвонили на »Достойно«, як Кайдаш з синами виорався коло воза, одвіз снопи у двір, а на горі зоставел тільки поламаний віз.

Старий Кайдаш пакинув свиту й пішов до церкви одмолюватись за свій гріх. За ним слідком пішов і Карпо, щоб подивитись на Мотрю.

Карпо перейшов цвинтарь і тільки встиг кинути очима на Мотрю. Вона зумисне стала коло дівчат з самого краю. Карпо ледві вглядів на ході її гострі, як ніж, очі, вхопив її блискучий погляд знід вінка квіток та зеленого листя.

Виходячи з церкви, Карпо догнав Мотрю за брамою. Її довгі стрічки майли на вітрі, а листя розкішного хмелю, що поченлявся на тополі. Мотря затулила губи хустиною, але зараз їх одтулила її сміливо спитала:

— Чи виїдеш по обіді на музики?

— Виїду! А ти Мотре, виїдеш?

— Виїду, хоч би й мати не пускала, — одказала Мотря й побігла на греблю та й сховалась за вербами, тільки червоної стрічки блищали між зеленим листом.

— Ой, важу я на цю дівчину вражу, та не знаю, чи буде вона мосю: в'ється, як в'юн у руках, та коли б не вилезнула з рук, — подумав Карпо та й пішов у хату.

По обіді на вулиці вдарили троїсті музики й пішли через село до корчми, виграваючи дорогою. Заворушились дівчата на городах та в садках, висипались на вулицю, аж перелазн затріщали. Жінки

кінчалась, наставав вільніший час. Дівчата збірались на гулянку під корчмою. Корчма стояла коло одної греблі над ставком між високими вербами. Всі дівчата були тільки в червоних кибалках, одна Мотря прийшла в квітках та в стрічках. Дівчата зглядались одна з другою та все поглядали на Мотрю. Між парубками зачорніла висока смушева Карнова шапка. Карно найняв музики дівчатам. Всі дівчата здивувались. Ніхто не догадався, що він найняв музики для однієї Мотрі. Мотря пішла у танець і повела за собою других дівчат. За дівчатами пішли в танець хлопці. Тільки Карно стояв одалеси, заклавши одну руку за пояс. Він не любив і не вмів танцювати. Одалеси він знід доба дивився на Мотрю, як на її плечах маіячили довгі кінці стрічок, як дріботіли в танцях її червоні чоботи, як брязчало на ній добре намисто з дукачами.

Музики разом стали, нечає струни порвали. Дівчата перестали танцювати. Карно все стояв та скоса поглядав на Мотрю. Він не пристушив до неї, не розмовляв з нею. Мотрю почала брати злість. Над вечір дівчата почали розходитися. Пішла додому й Мотря, трохи сердита на Карна. Карно наздогнав її й пішов з нею поруч, але довго не промовляв і слова. Мотря мовчки лузала насіння. Довбишів двір був недалечко. Вже було видко садок і задимляний верх. Вони пішли греблею.

— Чого це ти, парубче, слідком ідеш за мною? Мати вглядить та ще й вилас, — сказала Мотря, не дивлячись на Карна.

— Я лайки не дуже боюся. Чи вийдеш увечері на вулицю?

— Можко, до тебе і друга виїде, хто тебе знає . . .
— сказала і слово перервала Мотря.

— А як я свисну за садком, чи виїдеш?

— Я б обсадила черешнями двір, щоб і твого
голоса не було чути.

— Чому ж так?

— Хто тебе знає, чи ти гордий, чи ти нищий,
чи гордо несешся. Я не знаю, чи ти мене вірно лю-
биш, чи з мене смієшся. Ще й слави на все село на-
робши.

Карно спшився під вербою на греблі. Мотря
й собі стала.

— Я не гордий, я не нищий й гордо не несуся.
Я тебе, Мотре, щиро люблю і з тебе не сміюся.

Мотря стала якоєсь добріша й ласавіша. Вона
осміхнулася і глянула Карнові просто в вічі. Її бли-
скучі очі пеначе легка роса приєшала.

— Як зійдуть зорі на небі, я видам матері ве-
черю та й вночю на часок у садок. Прощай, Карне!
— сказала Мотря і крутнулася перед ним так швидко,
що її стрічки обєшали йому лице, ніби духом.

— Ой, ти дівчино, з кучерявої руті-м'яти звита
та з гострошетої шельвії! — подумав Карно й по-
вернув назад додому.

Минуло педіль зо дві. Вже кінчалася ніч. Пе-
ред самим Семеном Карно заслав до Мотрі старостів.
Старости заміняли хліб; Мотря не цуралася Карпа.

На Семена старий Кайдаш надів нову чорну
свиту, засунув за пазуху налішниці, взяв у руки
ціпок і пішов зо своєю жінкою до Довбишів у гості.
Кайдашша вбралася, як у педілю, в горсет, у жовті
чоботи, в нову білу свиту, ще й засунула в рукав

біду хусточку. Довбиші були багатешні, і Кайдашам хотілося себе показати перед багатирями.

Кайдаш я зійшов у Довбишин двір. Надворі було гаряче, як літом. Сонце тільки-що звернуло з півдня. Кайдашиха стала коло воріт і обтерла полою шил з жовтих чобіт. Педалеко од хати під грушею Мотря терла конопці. Її руки ходили ходором. Терниці гавкала під її руками, як сучка, дрібно та голосно, аж скривіла, аж вила. Жмени конопель маяла в її руці, пеняче лисичий хвіст.

— Добри-дешь, мой дитино! Боже, помози! — промовила Кайдашиха до Мотрі тоненьким голосом.

— Доброго здоров'я! Спасибі! — обізвався Мотря з садка, й її руки не переставали ворухити мечик терниці. Вона тільки підвела голову вгору і знов спустила очі на терницю.

— Чи батько та мати дома? — спитав Кайдашиха.

— Дома. Вони в хаті, — обізвався Мотря, і терниці замовкла на хвилину та й знов зашккала из ввесь садок.

Довбишиха виглянула в вікно й догадалась, що Кайдаші йдуть на розглядини. Вона м'яко заснула скатертею стіл, поклала на столі хліб, павинула из себе горіст, а Довбиш вискочив у сінні, векочив у хижку й павинув на себе свиту.

Ще Кайдашиха розмовляла у дворі з Мотрею, а Довбишиха одчинила сінешні двері й стала из пороzi. Кайдаші привитались до Довбишики. Хазийка попроешла їх у хату. В сінях гостей стрів Довбиш і поцілувався з ними. Вей вони ввійшли в хату, і гості знов поздоровкалися з хазийками.

Кайданиха поклатла на стіл паливицю. Довбишка взяла паливицю в руки, поцілувала її знов поклатла на стіл.

— Як вас, свахо, Бог милує! Чи живі, чи адо-роні, мос серденько? — говорила Кайданиха тонким голосом, та все пишала губи.

— Спасибі вам, свахо! Жінемо потрошку, хвалити Бога. Сідайте, свахо, щоб старости сідали, — просила хазяйка.

— Та дай же, Боже, щоб старости сідали. Як дасть Господь милосерний, то може, й, справді, старости неабаром сидуть у вас, — говорила Кайданиха, втираючи губи її над хусточкою, хоч на губах і на виду нічогоїсьнюк не було.

— Чи це ви, свахо, закипнесь? — спитала в Кайданихи хазяйка.

— Еге, мос серденько. Надморі душно, пеначе серед літа, — сказала Кайданиха і знов удруге обтерла вид хусточкою. Вона любила ченуритись і деравала себе дуже чисто. Все на її було чистеньке, пеначе нове.

Кайданиха сіла коло стола на ослоді. Кайдаш балакав з хазяном.

— То сідайте бо, свахо, за стіл! — проєсла хазяйка.

Кайданиха пересіла з ослона на лаву. Вона дуже церемонилась і була прохана. Пробуваючи на службі в панів, вона набралаєь од їх чимало пишання.

— Та сідайте бо, свахо, за стіл, будьте ласкаві. Оце, Господи! А ви, свату, чого це стоїте? Сідайте за стіл, а то це її старости наші сиротивляльєся.

Кайдаш поліз на стіл. Кайдашиха тільки трохи посунулась по лаві до столу й очі спустила додолу.

— Оце, Господи! Сідайте бо, свахо, коли ваша ласка, на покуті! Ви як такі наша сваха, — припрошувала хазинка Кайдашиху.

Кайдашиха довсім спустила очі, зашнуралась, втерла губи хусточкою й посунулась на саме покуття. Вона ледві підвела очі і глянула на хату.

— Де не моя Мотря! Оце загаялась за тіло роботою. Але й час полуднувать, — говорила хазинка, вештаючись по хаті.

— Та й робоча як ішла дочка! Що за зодота в вас дитина. Там так шльиує коло роботи, що й не розгинається. Ого, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть Господь милосердній довести діло до кінця, — заговорила Кайдашиха, пеняче в розмові мел розлила по хаті.

Довбишка гукинула на Мотрю. Мотря ввійшла в хату й стала коло порога. Мати загадала їй зібрати з глечника сметану та накринити сала. Сама хазинка накрала хліба, а хазини вище з хазини бокаду пливину горілки й поставив на стіл. В горілки плавив червоної стрючок перці, пеняче ті пави-що вирваній на городі. Кайдаш глянув на перець, і в його слинка потекла.

Мотря поставила на стіл подумисок зі сметаною й тарілку зі шматочками сала. Кайдашиха не зводила з Мотрі очей, пеняче хотіла вишнати всю її душу. Її очі з мязеньких стали зразу тверденькі. Брови пасушились, а осміх злетів з уст і піби випетів з хати.

— Спаєбі тобі, моє серце кохана, що ти нас втала, — промовила Кайдашиха до Мотрі, і знов на

її уста прилинув осміх, а з словами пеначе полилась патока з уст.

Кайдашхя сиділа, згорнувши руки, ніби тільки-що заирчастилась і прийшла з церкви.

Мотря підвела на колишню¹⁾ свекруху гострі очі й постерегла ту патоку своїм прошизуватим розумом. Той солодкий медок одразу не сподобався Мотрі.

Тимчасом Довбишка звеліла дочці розкласти в челюстах трісок і сирягти ящню. Мотря почала поратнєш коло печі. Хазяїн налив чарку перцівки. В Кайдаша патекло повний рот слини. Він пасялу здеркався, щоб не плюнути під стіл.

Хазяїн підняв чарку вгору й почав приказувати: «Даруй же, Боже, нам щастя і здоровля, а помершим пошли, Господи, царство небесне. Поможь нам, Боже, довести діло до кінця, а ти, дочко, будь щаслива і здорова. Як будеш свекрові та свекрусі покірсенька, буде твоя голівонька веселенька!»

Хазяїн випив усю чарку до самого дна, щоб не зоставалось на сльози, знов налив і подав Кайдашевї. Кайдаш устав, приказав до чарки кілька слів і швидко вкинув у рот горілку. Хазяїн знов налив чарку і подав Кайдашнї. Кайдашхя взяла чарку й наговорила приказок живим і мертвим повнісіньку хату:

«Даруй же, Боже, нам і нашим дітям вік довгий та щасливий; щоб ти, моя доно, була здорова, як вода, щоб цвіла до віку, як рожка, щоб ти закрасила мою хату, моя втіхо, як зозуля садочок, приголубила мою старість. Пошли тобі, Боже, вік веселий, як рибі в морі».

¹⁾ що нею колись іще мала бути, майбутню

Кайдашиха ледві помочила губи в горілку, хоч і любила горілочку.

Кайдаш глянув на звійку і подумав: «ї на якого печеного вопа рознустила языка». Йому дуже заманулось вишити по другій.

— Що це ви, свахо, так мало вишили? — припрошувала хазийка.

— Ой, буде, буде! — залетіла Кайдашиха: — така гірка, як полинь! Я не знаю, як ті п'яниці її п'ють.

— Та вишійте бо, свахо, більше. Невже оце ви зоставляєте стільки на сльози? — просила хазийка.

Кайдашиха знов притулила губи до чарки і трохи не помилилась та не хильнула до дна, але якось схаменулася, вишнула в рот один ковток і дуже скривила губи.

— Та вишійте бо, свахо, повну! — знов просила хазийка.

— Ой, буде, має серденько! Коли б не вишитися, — сказала Кайдашиха її оддала хазийці чарку в руки, закусивши хлібом та салом.

Довбиш налив чарку її покликав до стола Мотрю. Мотря взяла чарку, ледві промовила кілька слів, дуже швидко притулила чарку до губ і ще швидче її одвела, непаче губи чаркою попекли, її одвернула, утираючись рукавом.

Гості її хазийки почали полудувати, знов вишили по чарці її розговорились. Кайдашиха щебетала, але все крадькома скося поглядала очима на скриню, що стояла на полу, на жердку, на подушці. Вона дуже любила чванитись і почала розказувати, як її шанували нани та попи.

— Оце недавно, серденько мос, проєсли мене готувать обід аж у Дешки: у священника були хрестини. Господи милосерпий! Наїхало гостей повнісінькі хати, а я на веїх настачила. Вже як пороз'їздилсь гості, а матушка і кличе мене в покої, садовить мене на стільці за столом, сама сідає зо мною вечеряти. Так мене частувала, спасибі їй, та все припрошує: та вишійте бо, пані Марусе, та їдьте бо, пані Кайдашихо! Їй-Богу, правду кажу, *проше* вас.

Мотря одвернулає до порога й засміялає. Зо того *проше* сміялсь на весьому селі і проїхав через те слово Кайдашиху пані-ікономів.

— Коли б мені тільки Господь віку до довжив, а я вже доведу до пуття тебе, Мотре. Господи, чого я не повнучувалає у паньському дворі!

Та згадка за панський двір навела думку про недавню панщину, навела сум на веїх. Кайдашиха примітила тєс і звернула на ничу стежку.

— А що вже за своїх синів, то, їй-Богу, грїх буде не хвалити їх. У мене два сини, пеначе два соколи. Що вже що, а на старість прикриють мене орлиними крилами. Хвалити Бога, буде до кого прихилитєся. Що за люба дитина мій Карпо! Такий слухняний, такий тихий, хоч у вухо бгаї. Такий він був і маленьким: оце було покину в колшеці, піду на город, вернуєся, а він лежить, ані шнеє. Мої сини, пеначе пахучі васильки на городі.

Довбини і Довбишка слухали, слухали Кайдашиху, аж роти пороздвляли, а Кайдаша брала заїєть. Він усе кадав, щоб його жінка хутчий етулила рота, та щоб хазяїн паливав по чарці. Червошій

перець у горілиці дражнив його, пеначе цяцька малу дитину, а жінка розпустила розмову на всю губу. Він не вдержав.

— І, годі тобі хвалитись дітьми. Хвалила ж сова своїх дітей, що нема кращих на світі, а яка ж там совина краса? — сказав Кайдаш.

— А вже ж, що правда, то не гріх, — притакнула Довбишка її пеначе підпала масла в вогонь.

— Я не хвалю своїх синів, але, коли правду сказати, то на всі Семигори немає таких хлопців, як мої. Що вже робочі, слухняні, покірливі, то дай, Боже, таких дітей усякому. Мого Лавріна, *проше* вас, хоч у пазуху сховай, а як іде селом, то дівчата аж перелазли ламають.

Кайдашиха її сама не вважала, що перейшла міру. Карно зовсім не слухав не тільки її, але навіть батька, а покірним він не був навіть малим хлопцем.

Мотря напругла яєшні її подала на стіл. Довбиш знов почастивав гостей. Кайдашиха вишивала вже по повній, не кривила рота її губів не втирала хусточкою. Чарка частіше пішла кругом стола. У пляшці вже зостався на дні тільки червоний стрючок. У Кайдаша і в його жінки посоловіли очі. Вони встали зза стола її почали прощатись, обніматися та цілуватись. Кайдашиха сніткнулась на порозі.

— Дасть Бог, поженимо дітей, то я для Карна прироблю хату через сіни, — сказав Кайдаш, виходячи за ворота: — в мене синами не поле засіяно. Лаврін зостанеться в моїй хаті, а Карно житиме через сіни у противній хаті.

— І то добре, свату! Як будуть шануватись, то помиряться, а як не схотять, то як схотять! — сказав Довбиш, випроваджаючи сватів за ворота.

— Де вже, щоб мої сини не помирились! На цілому світі нема таких слухняних дітей, як мої сизопері орли! — хвалилась Кайдашиха, виходячи через ворота на вулицю.

— Прощайте, залишайтеся здорові! Спасибі вам за хліб за сіль, та за вашу ласкавість! — прощалась Кайдашиха, гукаючи за ворітьми.

III.

Після Другої Пречистої Карпо повінчався з Мотрею. Чотири дні грали музики, чотири дні пили й гуляли гості. Два дні гуляли в Довбиша; на третій день Карпо з музиками пішов до Довбишів і привів до себе попід руки Довбишку за те, що догляділа Мотриної чести. Цілий день гуляли приданки в Кайдаша, а четвертого дня знов пішли до Довбиша. Чотири дні шв старий Кайдаш. Два дні після весілля в його голові неначе джмелі гули, а в роті піби жиди ночували. Тільки п'ятого дня, в четвер, настав у Кайдаша зовсім будень.

У четвер ранесенько, тільки-що почало на світ благословиться, Кайдашиха прокинулася і збудила невістку.

— Мотре! Вставай, моя дитино, затоши в печі, та як будеш розкладати дрова, то поклади на двох полінах переклад, щоб дрова швидче розгорілись. А як приставиш окріп, то піди видій корову та оджени вівці до череди.

Мотря прокинулась і через сон пасилу розчовпала, що свекруха вчить її розкладати дрова в печі, непаче її її того мати не навчила. Мотря встала, розпалила в печі і приставила чавун з водою.

— Піди ж, моя доню, видій корівку. Я трохи ще полежу. Чогось я нездужаю. Так у мене болять ноги! Ох! Ох! Ох! — застогнала на печі Кайдашиха, укриваючись рядном.

У хаті ще всі спали. Мотря пішла, видоїла корову, процідила на цідилок молоко й погнала до череди вівці. Вертається вона в хату, а свекруха спить на печі, аж хропе.

— Чи одігнала до череди? — спитала зпросоння Кайдашиха, прокинувшись. — Візьми ж, мов серце, начисть картоплі на борщ та накриши буряків, а я ось зараз устану та покажу тобі, як борщ накладати.

Мотря заходилась чистити картоплю, а Кайдашиха знов зо сну охала на печі і встала тоді, як надворі зовсім розвиднілось. Вона вмилася, стала перед образами й довго молилась, доки Мотря не встала в горщик картоплі, буряків та капуста.

Свекруха хрестилась, а скося все поглядала на невістчині руки. Розумна Мотря й собі зпід лоба поглядала на свекруху й постерегла той коспій погляд.

Кайдашиха помолилась Богу й почала знов навчати невістку, як наливати борщ, як затовкувати, коли вкидати сало. Вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на панцині, а сама не бралась і за холодну воду.

— Як приставиш до вогню борщ та кашу, то вмети хату та накришиш сала на вишкварки до каші,

— знов порядкувала Кайдашиха, агорнувши руки, а далі знов полізла на піч, заохала і знов лягла одпочивать.

Мотрі стало легше, що свекрушині очі не слідкують за її руками. »Але чом оце свекруха не береться до роботи?« подумала вона.

Кайдашиха була зовсім здорова й дурила свою невістку. Вона була рада, що взяла у свою хату добру робітницю, й почала залежуватись. У печі зашкварчав горщик.

— Мотре! — крикнула вже не дуже солодким голосом свекруха з печі: — чом бо ти не глядиш страви? Адже ж як збіжить сало, то борщ доведеться хоч собакам вилити.

Мотря замітала сіни. Вона кинула об землю віником і побігла до печі.

— Як би я могла розірватися на-двоє, то я б і сіни мела, й коло печі стояла, — промовила Мотря пеласкавим голосом.

У хату перегоди ввійшов Кайдаш зі снігами і звелів подавать обід. Мотря подавала обід на стіл, а мати сиділа за столом, пеначе в гостях.

— Борщ зварива добре, а каша вийшла трохи рідка, — сказала Кайдашиха й почала знов навчати Мотрю.

Мотря тільки очі спускала додолу.

По обіді Мотря почала мити горшки та миски. Вона взяла пік і почала вишкрібати вінци старого засаяного горшка. Горщик завищав під ножем, паче цуценья.

— Не шкреби, дочко, ножем, бо в мене пеначе хто в голові скромадить, — сказала Кайдашиха.

— А як же його шкребти, щоб не було чути! — не видержала Мотря й підняла свій твердий голос.

— Не дуже дави пожем, мос серденько любе, то горщик не буде скавучати, паче собака, що зав'язла в тишу.

Мотря замовкла й кинула ніж на лаву. Ніж задзвенів. Свекруха тільки скоса поглинула і трохи постерегла Мотрині поровні.

По обіді Кайдашиха загадала невістці пасіяти борошна, а потім учинити діжу, а сама знов полізла на піч спати, а виснавшись, устала й пішла до сусіди в гості. Мотря задумалась, соваючи ситом по сійцях, перекладаючи впоодвж почовок. Вона догадалась, що її свекруха недобра, і що під її солодкими словами ховається гіркий полінь. Але Мотря була не з таківських, щоб комуєь покоритись.

Другого дня Кайдашиха знов збудила рано невістку, а сама вкрилася з головою на печі й заохала. Мотря вже не йняла віри тому оханняю. Вона зварила обід, замінила діжу. Роботи було багато. Невістка вешталась, наче муха в окропі, скрізь устигала, а свекруха, вставши з печі, тільки хату вимела, ще її сміття покинула зараз за порогом. Мотря вже сердито поглядала на свекруху й насплу здержувала свого язика. Виплескала вона хліб, посадила в піч і подала на стіл обід. Борщ виїшов несмачний. Свекруха тільки ложку вмочила й не їла борщу.

— Недобрій, дочко, сьогодні зварила борщ. Мабуть сьогодні сало збігло, — сказала Кайдашиха.

— Бо ви, мамо, не дуже помагали мені варити, а в мене не десять рук, а тільки дві, — одрізала Мотря.

— Хто видав так говорити матері! — сказала Кайдашиха навчальним голосом: — коли не вмієш гаразд, то треба вчитись. І я не вміла, але пані навчили мене на ікономії.

— Я, хвалити Бога, панщини не робила й у панів не вчилась, — знов одрубала Мотря.

Кайдашиха замовкла і прикусила язика. Вона догадалась, що Мотря не змовчуватиме.

Настала субота. Роботи було ще більше. Кайдашиха тільки хату замела та й сіла собі коло вікна старі сорочки латати. Мотря підмазала стіни, обмазала комни, грубу, припічок. Кайдашиха прийшла до комни, заклала руки за спину, нахилила голову до комни й роздивлялась, чи добре невістка помазала.

— Помаж, моя дитино, комни іще раз. Як мажеш, то не крути дуже віхтем, а так, моє серденько, дрібненько та дрібненько перше вподовж, а потім впоперек, отак, отак, отак! А то, бач, скрізь віхті знати, — сказала Кайдашиха.

Мотря глянула на комни, а комни був добре обмазані і тільки де-не-де було знати віхоть.

— Матері було все вгодиш, а вам не потрапиш угодити, — несміливо обізвалась невістка.

— Я, серце, бувала у світах, і знаю, як що робиться. Я, було, як мажу панські покої, то пеначе вималюю. А ти, серденько, як будеш мене слухати, та будеш пильнувати, то й собі навчишся, — сказала Кайдашиха та й знов сіла коло вікна шити, ще й пісні затигла.

— Чи ти, стара, здуріла на старість, чи що? — обізвався Кайдаш. — Сьогодні субота, а вона пісні затигла.

Кайдашиха замовкла. Їй було сором перед невісткою.

Минув тиждень. Кайдашиха перестала звати Мотрю серденьком і вже орудувала нею, паче наймичкою. Вона просто загадувала їй робити роботу, третього тижня вже почала на невістку кричати, а далі й докоряти. Мотря насилу вдержувала язика й тільки поглядала на свекруху сердитим оком.

Настала пилпівка. Потяглися довгі, як море, ночі. Молодиці на селі почали вставати вдосвіта пряти.

— Мотре! — кричала з печі Кайдашиха: — вставай пряти. Чи ти не чуєш? Вже треті нівні проснівали, а ти спиш. Треба пряти на полотно. Мотре! Чи ти спиш?

Мотря встала, засвітила світло, рознаїлила в челюстах тріски й сіла коло печі пряти. Карпо й Лаврії повставали і стали коло припічка погамі мняти коноплі, а Кайдашиха вкрилася з головою й знов заснула. Вже Мотря напряла пів починка й почала приставляти до печі обід, як Кайдашиха злізла з печі й сіла за гребінь. Вже надворі стало світати. Мотря стала оджимати сорочки з відмоки, а Кайдашиха навіть хати не вимела.

Діло ніби горіло в Мотриних руках. Вона оджимала плаття й разом поралась коло печі. Кайдашиха разів зо два одсунула горщик од жару, вмішала кашу, а хати все-таки не замела. Мотрю взяла злість. «Не буду замітати хати», — подумала вона: — «ану, чи вимете свекруха».

Вже сіли за обід, а хата була незаметяна.

— Чом це ти, Мотре, хати й досі не замела? —

сказала Кайдашиха: — чи ти хочеш, щоб з нас люде сміялись?

Мотря натомилась коло роботи. Її взяла злість. Вона викила з почовок у помийницю дуг і так кинула почовки на ослин, що вони поскобзнулись і полетіли на землю.

— Легеньку руку маси! Легенько ставши, невістко! — крикнула Кайдашиха на Мотрю: — одні почви маємо, а ти ? ті розбий.

— Як розіб'ю, то куште другі, — одрубала Мотря.

Кайдашиха побачила, що невістка сердиться на неї. Її саму взяла злість. Настав вечір, а в хаті було сміття трохи не по кісточки. Кайдашиха стала й собі оджимати сорочки, а хати не замела.

— Чому це в вас і досі хата неметява? — снитав Карпо, увійшовши в хату.

— Бо твою жінку сьогодні перелогн напали, — сказала вже сердито Кайдашиха.

— Не знаю, кого напали перелогн, — ледві обізвалась Мотря й так скрутила сорочку в руках, що вона чвакнула, ніби закричала, а бризьки хлюпнули Кайдашисі в очі.

— Якого це ти нечестого так ляпаси? Ще мало сміття в хаті, то нехай іде грязь, — крикнула Кайдашиха. — Чом ти єв жінці нічого не скажеш? — сказала Кайдашиха до Карпа. — Хиб'я ти не бачиш, що вона мене не слухає та діла не робить.

— А це хиб'я ж не діло? Не в піжмурки ж граю, — крикнула й собі Мотря.

— Чому ти, Мотре, й досі не замела хати? — промовив Карпо до жінки.

— Це аамела, бо гулюю од самої півночі. Ось вазе її рук, і ніг не чую, так патапцювалаєсь, — промовила Мотря.

— Та чого це ти кричиш, як на батька! — крикнула Кайдашиха, — мені пух не позакладало: чую.

— Я на батька не кричала ніколи, а в вас муєши кричати, коли робиш на вею сім'ю сама.

— А хибі ж ти робиш сама? — спитала Кайдашиха.

— А хто ж мені помагас, коли хата її досі не заметяна, — крикнула Мотря.

— Чого це ти, Мотре, кричиш на матір. Мати тебе не наводить на алий роум, а на добрий, — обізався Карно.

— Мала роум, а в вас, мабуть, оце згубила, — сказала через зуби Мотря. Вона оджимала так здорово, що аж намисто бризчало, і дукачі коливались.

Мотря покидала плаття на коромислю її пічези прати на ставок. У хаті стало тихо. Кайдашиха взяла віник і вимела хату її сіни.

— Ти, Карне, не потурай своїй жіноці, а то вона мене не слухас, ще її лас. Вона мене зовсім не мас за матір. Що а того, що вона робоча, коли хата три дні стоїть неметяна?

— Не три дні бо, а тільки один день, — сказав Карно.

— Так, сишу, так! Держи руку за жінокою, а матері не можна буде да-ї у своїй хаті і слова промовити. Мотря молода, то нехай робить, а я вже стара, підтопталась. Мені можна її одночити. А ти

жінці не потурайт, бо вона й над тобою далі коверзунатиме.

Карно узяв шапку та мерціїв з хати. Ному було жаль жінки, жаль і матері.

Поки Мотря прала сорочки, Кайдашиха затопила в печі й приставила вечерю. Вже смерком прийшла Мотря з сорочками і склала їх на лаві. І з хати пішов холод та вогкість. Свекруха поралась коло печі мовчки. Невістка достала з полиці хліб і сіла, щоб сісти полуднувати. Вона кинула оком на хату й нічого не заметила.

— Чому ж не буде моя невістка покірна та слухняна, — сказала Кайдашиха, стоячи коло печі: — «не одпочину я до старість од роботи». І Кайдашиха важко застогнала. Мотря зрозуміла те важке зітхання, наче докір собі.

Чоловіки походились у хату й сіли за стіл. Мотря кинулась насипати галушки в миску.

— Геть! — крикнула Кайдашиха: — сама з'умію насипать. Не ти напартолила. Сідай та заприхайся!

Мотря одійшла набік, згорнула руки й собі зітхнула.

— Чого це ви гризетесь? — обізвався старий Кайдаш: — чи вже не помиритесь коло однієї печі? Ти бо, Мотре, повинна так поважати матір, бо мати старша в хаті, — почав навчати старий батько: — треба ж комусь порядкувати в хаті, та лад давати. Дасть Бог, приставлю через сіни хату, тоді будеш собі господинею, але в гурті все-таки лучче жити . . .

Всі вечеряли мовчки. Мотря стала коло миски, мов уколана. Вона не сіла вечеряти.

— Годі тобі, дочко, гніватись, — знов почав батько: — сідай та вечерий, бо ти патомилась.

Мотри стояла коло мисника і з місяця не рушила, та все дивилась у піч, де тлів жар у попелі, неначе хотіла розвеселити свої очі веселим вогнем. Всі встали зза стола, подякували Богові та Кайдашній, а Мотри все стояла на одному місці, наче сирота в чужій сім'ї. Карно сів на лаві й насунив свої рудоваті брови. Між бровами було знати два зморшкы в котрих чорніла густа тінь.

В хаті стало тихо як у вусі. Керосинова невеличка лампа без скла блимала на столі. Старий Кайдаш, Кайдашиха й Лаврін стали перед образами й почали молитись Богу, а Карно все сидів на лаві, а Мотри все стояла коло мисника. Світло погасло. Карно й Мотри полегали спати, помолвившись у темряві. Мотря чула, що на її душу лягло щось важке, але ні одна сльоза не виступила на її очах.

Другого дня вранці Мотри замітала сіни. Чув вона, Кайдашиха говорить надворі з якоюсь жінкою, та все за неї. Мотря виглинула крадькома з сіней: Кайдашиха стояла, спершись на ворота, а проти неї за ворітьми стояла її кума, голова проти голови, неначе вони цілувались. Кайдашиха почала говорити тихо, але так тихо, що було чути на все подвір'я.

— От, мабуть, Довбинні надавали за Мотрею великого добра, — говорила кума: — ще й ти, кумо, забагатієш за невісткою.

— Де там, моє серденько! Я думала, що такі багатирі наженуть мені повний двір волів та корів, а вони пригнали одну дурну вівцю, та ще й перше

вовну обстригли. Щось моя невістка не одчиняє при мені своєї скрині; мабуть, тим, що порожня.

— Чи робоча ж твоя невістка? — спитала кума: — чи тямить хоч трохи в хазяйстві?

— Хліб їсти добре тямить, — сказала Кайдашиха. — Я думала, що ті багатирі вміють добре спекти, зварити. Але мені довелось усьому вчити невістку. Та то, мос серденько, моя невістка незугарна тобі ні спекти, ні зварити, ні пряти, ні шити. Оце, як сама не догляну, то напартолить такого борщу, що й собаки не їдять; як помаже комни, то всі віхті знають. А вже лягнись та мене не слухати, мабуть, учив її сам Довбиш укуні з Довбишкою. Я скажу слово, а вона десяти. А вже що лінива, то і сказати не можна. Вранці буджу, буджу, кричу, кричу, а вона вивернеться на полу, здорова, як кобила, та тільки сопе . . .

— Од кобили чую! — крикнула Мотря, висунувши голову з сіней: — ще й одної сорочки мені не справили, а судите на все село.

Кайдашиха замовкла й не знала, де очі діти. Кума десь ділась, неначе крізь землю провалилась.

Мотря поралась у хаті й раз у раз не глянула на свекруху. Вона вибрала сорочки зі жлукта, пішла на ставок прать і прийшла додому аж у вечері.

»Потривай же, свекрухо!« — говорила голосно Мотря сама до себе, розвішуючи сорочки по тшну: — »будеш ти в мене циганської халандри скакати, а не я в тебе!«

На другий день удоевіта Кайдашиха закричала з печі на Мотрю.

— Мотре! Вставай же пряти! Мотре! Чи ти чуєш?

Мотря прокинулася, але не обзивалась.

— Мотре! Вже треті півні снівали! Вставай, та розкладай в печі тріски.

— Ох, ох, ох! — застогнала Мотря достоту таким жалібним голосом, як стогнала Кайдашиха: — так у мене болять крижі, що я і з постелі не встану.

Кайдашиха впізнала Мотрину кумедію й розсердилась.

— Чого це ти дражнишся зо мною? Ти думаєш, що мене піддурши? Годі тобі брехні справляти. Вставай та в печі розтоплюй.

— Мамо! Годі вам спати! Вставайте та в печі розтоплюйте! — крикнула й собі Мотря з полу, — а я тронки покачаюсь.

— Оце довелось на старість терпіти таку напасть од своїх дітей, — промовила Кайдашиха: — Карпе, штовхни під бік свою жінку, нехай утас до роботи.

В хаті всі спали, аж хропли.

— Як би я була кобила, то я б давно встала. Нехай вам кобили прядуть та варять.

Кайдашиха прикусила язика, але її розбірала злість.

— Чи ти здуріла сьогодні, чи наважилась мене зо світа звести? Омельку! — крикнула Кайдашиха на свого чоловіка: — чи ти чуєш, що витвориє твоя невістка?

Старий Кайдаш лежав на лаві догори лицем і важко дихав. Він з вечора таки добре вишив у нишку і снав, як убитий. Жіночий крик, гострі жіночі голоси стривожили його, і він почав кричати через сон диким, чудним голосом. Йому пришлось,

ніби в хату серед ночі вбігла коза з червоними очима, з вогнем у роті, освітила вогнем хату, вхопила в передні лапи кочергу й почала поратись коло печі та все клацала до його червоними вогняними зубами. Він хотів підвести руку та перехреститись, але руки стали непаче залізі. А коза все крутилаєь коло печі, а далі почала танцювати, висолопивши язика на пів аршина. Дивиться Кайдаш на ту козу, а з кози стала кобила зі здоровою, як почви, головою, з страшними червоними очима, з вогняним язиком. Двері одчинились, і в хату ввійшла свята П'ятниця, з розпущеними косами, з золотим вінцем на голові, в щирокій одежі з червоного та жовтого вогню. Кайдаш закричав несвоім голосом. Спши повекакували в постелі й кинулиєь до батька. Мотря й Кайдашиха перестали сваритись і собі поветавали. Карпо перекинув батька набік, і він тільки тоді прокинувся й опам'ятавєя.

— Тату! Чого це ви так кричите? Мабуть, вам щєь страшне приенилось, — питаєь батька Карпо.

Кайдаш підвієя, сів на лаві й довго протирив очі. Страшний єєи перелякаєь його. Він устав з лави, почав молитиєь Богу перед образами. Йому все здавалось, що його караєь свята П'ятниця за те, що він не додержуєь посту у п'ятниці й ввечері в шинку напивавєя горілки.

Такий несподіваний випадок зав'язав рота свєкрусі й невістці. Вони обидві кинулиєь до роботи, але Мотря не вимітала хати та все поглядала єкоєа на свєкруху. Свєкруха таєєамо поглядала то на віник, то на невієтку, а далі витягла зо єкрші сорочку й єіла коло вікна шити. Мотря одієкнула своєю

скриню, витягла стару сорочку й собі сіла латати коло другого вікна.

Обід докинав у печі. Борщ, приставляний до жару, дув бульки і клекотів вриди-годи, іначе хто в йому ляпав ложкою. Хата стояла неметяна. Свекруха глянула на невістку зпід лоба і промовила:

— Чого це ти, Мотре, сіла шити? Хибà ти не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоїть і досі неметяна.

— Та вже ж бачу, не повилазили, — обізвався Мотря, затягуючи нитку в вушко.

— Гляди лиш, щоб тобі й, справді, не повилазили. Сядеш собі шити по обіді, як упорасешся.

— Ох, ох! Так у мене чогось болить спина, так ниють руки, — почала Мотря тонесеньким голосом, передражняючи свекруху.

— Дражнись, дражнись! — сказала свекруха.

— Кидай лишень сорочку та вимітай хату, кажу тобі. Я хазяйка в хаті, а не ти. Роби те, що тобі загадують.

— А я вам, мамо, не наймичка; я і в своїй матері не була наймичкою. Коли пішлося на колотнечу, то нам треба робить діло по-половині. Поганять і в мене стало б хисту, аби було кого.

— Не видумуй чорт-зна чого. Як була я в напів, то робила за двох таких, як ти: варила обід на дванацять душ, а ти й на п'ять душ не пошнешся.

— Робили, бо над вами пан з пагайкою стояв.

— Коли хоч, то я й над тобою стану з пагайкою. Цить! А то як візьму кочергу, то й зуби визбірасш, — крикнула Кайдашиха й зіскочила з місця.

— Ви мені не рідна мати: не давали зубів, не маєте права її вибивать. У коцюби два кінці: один по мені, другий по вас.

— Карпе! Чи ти чуєш, що твоя жінка витворює? Чом ти їй нічого не скажеш?

Карпо слухав усю ту розмову й не знав, що їм казать. У хату ввійшов Каїдаш. Каїдашиха почала йому жалітись на невістку.

— І хто параяв нам брати невістку в тих багатирів? — крикнула Каїдашиха. — Лучче було взяти циганку, ніж багачку з порожньою скриннею.

— Я вашого сина не слувала мене брати; я до вас з хлібом, зо сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви сами до мене прийшли, — сказала Мотря трохи тихішим голосом, остерегаючи свекра.

Старий Каїдаш розсердився на невістку й почав на неї гримать.

— Мотре! Коли ти наша, то слухай матері та роби діло. Не сьогодні ж до нас привезена. Наш хліб їси, нам і роби, а як ні, то ми тебе й попросиме слухати.

— Хибя ж я дурно їм ваш хліб! Од ранку до вечора її рук не покладаю . . .

— А ти хотіла згорнути руки та її сидіти! Чого це ти розходилась! Та я тобі не подивлюся в зуби! — крикнув Каїдаш, і його темні очі заблищали: він замахнувся на Мотрю рукою.

— Тату! В Мотрі є чоловік, — сказав понуро Карпо: — ви не дуже на неї махайте кулаками. Каїдаш спихнув полум'ям.

— А ти чого остунаєш за своєю жінкою? —

крикнув він на Карна: — коли хочеш, то я й тобі поса втру.

— Ба не втрете! Я вже немаленький, — одрубав Карно.

Бліде батькове лице стало жовте, пеначе віск. Він кинувся до Карна. Карно встав з лави й став, пеначе стовп.

— Що ви мені цвікасте в очі, пеначе змовились. Хибя я не ваш батько? Хибя мені не можна у своїй хаті порядок дати?

— Тату! Не махайте на мене руками, бо й у мене руки є! — сказав Карно й собі зблід на виду. Його червоної губи побіліли, пеначе полотно.

— Як візьму палигача, то я вас обох так обчухраю, що ви будете мені покорятись.

— Тату! Оступіться, прошу вас, — сказав Карно, блідий, пеначе смерть, — бо й я палигача знайду.

Кайдаш побачив, що Карно не жартує. Він не мовчав батькові й маленьким, а тепер по всьому було видно, що він говорить не на вітер.

— Пху на тебе, сатано! — плюнув п'ябик Кайдаш і хрюкнув дзерима так, що з полиці полетіло горня й розбилось на шматочки.

— Так, ешту, так! Добре говориш з батьком, не й жінку свою навчасш! Ти візьми ремінні віжки та загнуздай її так, щоб вона й не поворухнулась. Ну, взяла собі невісточку! Взяла собі в хату біду!

Мотря сиділа коло вікна, червона, як зар, і плутала питкою здовж і виоперек, і по комірі її попазусі. Карпо виїшов з хати й собі хрюкнув дзерима так, що вікна задзвеніли. Кайдашиха й Мотря зостались у хаті удвох, сиділи коло вікон одна проти

другої й ніби шили, не підводячи очей од шитва. В хаті стало тихо, тільки борщ бризкав уряди-годи здоровими бульками, пеначе старий дід гарчав та спльовував на жар, а густа каша ніби стогнала в горшку, підіймаючи затужавілий вершок угору, ніби вона дихала й підіймала важкі груди. А зімнє сонце глянуло весело в вікно й заграло рожевим світлом на білому комині, на білій грубі й намалювало долі чотирі шибки з чорними рямами, з чудними малюнками простого прищуватого скла. Молодці все сиділи одна проти другої, все шили й понашивали од злости таких безконешників, що потім прийшлося їм довго випорювать та розплутувати. Вони шили, а скося все поглядали на того капосного вішника, що стояв у кутку, під мисшком.

У хату ввійшов Лаврін, узяв вішник і почав мести діл. Од вікон до самої печі простяглися ніби вогняні стовпи, виткані з сонця та дрібного пороху, котрий ворухився в ясному промінні, пеначе дрібнісінька мошка.

Чоловіки посходились у хату. Мотря стала насипати борщ. Чоловіки посідали за стіл; сіла її Кайдашша.

— Чи помирились? — спитав батько, обертаючись до молодців.

Свекруха й невістка мовчали. Карпо сидів за столом і обідав мовчки. Після того, як він оженився, він ніби виріс у своїх очах. Кожний батьків докір здавався йому тепер удвоє важчим. Його думка літала коло якоїсь хати, в котрій він живе сам зі своєю жінкою, сам господарює, без батька, без матері, і ні од кого не чує ніякого приказу та загаду.

Од того часу вже не було ладу між свекрухою та невісткою. Вони поглядали одна на другу знід-лоба. Мотря не дуже вважала на Кайдашиху й Кайдаша, але для неї все здавалось, що в хаті чогось тісно, неначе її душать стіни, душать стели, душать ніч.

Вже було недалеко до Різдва. Роботи було ще більше. Мотря вимазала сіни, помила лави, мисинь, полиці. Перед празниками закололи кабана. Почався в хаті гармидер. Кайдашиха все гукала на Мотрю, а Мотря ніколи не змовчувала свекрусі.

— Мамо! Не кричіть на мене, — говорила Мотря, пораючись коло ковбас. — Я її сама пороблю діло й без вас. Лучче лягайте на ліжко та, про мене, беріть у руки бандуру, куріть люльку, як наша нап'ї-комша.

Перед святками Мотря здала, що Кайдашиха справить для неї будлі-яку нову одежку. Кайдашиха одрізала для неї нову запаску.

На третій день Різдва Мотря витягла зо скрини нову спідницю, привезену од батька. Спідниця була дуже гарна та риспа, зелена, з червоними густими рожами. Вона повісила спідницю на сволоці, на кілку. Кайдашиха тільки скося поглядала на ту спідницю.

Мотря пішла в хижку, наділа спідницю й червону запаску, ввійшла в хату та все походжала по хаті та розправляла широкі фалди кругом себе, перед самим посом у свекрухи. Свекруха ніби не дивилась на спідницю.

— Ото спідницю справив мені Карпо ік празнику! — сказала Мотря і стала перед Кайдашихою, ще її

Кайдашева сім'я

обома руками розтнула широку сідницю на обидва боки.

— Батькові своїому покажи! Однак багатій, — сказала Кайдашиха, не дивчись на сідницю.

— Сьогодні піду до батька та й покажу, тільки не ту чорну заставку, що ви справили мені як празнишку.

— Ой, Господи! Доведеться зайтись на Різдво до служби, — сказала Кайдашиха: — через тебе нема мені ні празника, ні педілі. Хибя не чуєш? Он до церкви дивонять.

По обіді пішла Мотря в гості до матері.

— Чи добре як тобі, дочко, жити у свекра, — питала в дочки Довбишка.

— Як уже є, так і буде. Як буде погано, то буду на себе жалкувати, — сказала Мотря.

— Та вже, дочко, треба слухати свекрухи, бо як будеш неслухняна, то буде твоя головошка щодня п'яна, — навчала мати.

— Як буде в мене голова п'яна, то і в свекрухи не буде твереза, — сказала Мотря. — В мене вже давно од свекрухи голова п'яна.

— Хибя вона, дочко, тебе кривдить?

— В мене не свекруха, а люта змія. Але я їй потурати не буду.

— То попроси свекра, щоб поставив вам через сіни хату, — сказала мати.

— Свекор за свекрухою руку держить, обіцяв ставити хату, та казав нам кокух дам, тільки слово його тежє.

Довбишка тільки важко зітхнула. Вона знала, що нічим не pomoже своїй дочці.

Од того часу між Кайдашихою та Мотрєю не було мира. Цілу зиму вони прями на полотно, але коли Кайдашиха прями коло вемни, Мотря світнула керосинову лампу й сідала прями коло стола.

У великій ніст Кайдашиха принесла од тяззі гарне тонке полотно й рушниця. Вона сховала його у свою скриню ще й замком замкнула.

— Та не замизайте, мамо! Хоч і я рув до полотна докладала, та не буду красти, — промовила Мотря; але їй дуже хотілось одкряти свою частку і сховати у свою скриню.

Настав великий ніст. Вже до Великодня було недалеко. Весна була рання. На п'ятім тяззі пішов на поле навіть удовиш плуг. Мотря почала вговорювати Карна.

— Чи ти бачиш, як мене водить твоя мати? Моя мати квітчала мене, як рожку, а твоя мати водить мене, пеначе старичку. Попроси батька, щоб дав мені грошей на нову хуетку та на спідницю. Куплю собі ік Великодно нову одяжку та хоч уберуся полюдськнї.

Карнові й самому хотілось прибрати свою жінку, як прибірається жінка на весні. Він почав просити в батька грошей.

— А де я тобі наберу стільки грошей! — сказав батько. — Твоя жінка не дівка: їй замік не йти. Піде мати до Корсуви на ярмарок, то і справить, що там буде треба.

Кайдашиха й, справді, поїхала на ярмарок. Мотря просилась і собі, але свекруха їй не взяла.

Увечері Кайдашиха привезла Мотрі з ярмарку хуетку й матерії на спідницю. Мотря розгорнула

хустку в руках. Хустка була чорна, з маленькими світлочками.

— Мабуть, хочете мене в черниці постригти, — сказала Мотря й кинула хустку на стіл. Вона глянула на матерію, набрану на сидницю: матерія була пбога, темненька, з червошими крапками. Мотря навіть не розгорнула її та й одійшло од стола.

— Я знала, що тобі не вгодку. Я не знаю, хто тобі й угодить, — сказала Кайдашиха, розсердившись. — Де ж пак! Зростає в такій розкоші.

Мотря мовчала. А для неї, молодій, так хотілось зав'язати на правник голову розкішною червоною хусткою. Вона тільки легтю зітхнула.

»Не моя воля волить у цієї хаті«, — подумала вона.

І для неї схотілось волі та своєї хати.

IV.

Настало літо. Почалися жнива; почалися в полі робота. Кайдашиха ще раніше будила Мотрю гнати до череди та варити обід, та все докоряла невістці.

— Вставай, невістко, та подій ті корови та вівці, що од батька пагнала, — говорила Кайдашиха.

— Од батька я не пагнала, та і в вас небагато корів застала, — говорила Мотря.

Сім'я літом мало сиділа в хаті, менше стало колотнечі. За гарячою роботою в полі не було часу сваритись. Кайдаші звикали своїй хліб і стали заробляти в пана за сніц. Мотря жала дуже швидко й заробила з Карном більше кін, ніж Кайдаші з Кайдашихою.

В осени Мотря обродишлася. Кайдаш справив хрестини. Карпо ще більше пібн виріє сам у своїх очах. Він тепер уважав себе за правдивого хазина, у всьому рівного батькові. В йому десь узялась повага до самого себе. Батько був дуже радіий унукові й обіщав на хрестиних приставити для Карпа хату через сїні. Мала дитина наче трохи помирла свекруху в невісткою. Кайдашиха принадала коло свого внука, пеначе коло своєї дитини, вчла невістку, як дитину кунать, не сповивати і знов заговорила до невістки солодким голосом. Мотря пенавиділа той облесливий голос, але стала ластавиша до свекрухи. Нокн вона слабувала після родива, Кайдашиха стала для неї в великій пригоді. Але не так ставоси, як дитина почала підростати. Кайдашиха тішилась унуком, колыхала його, тойдала, а Мотря мусїла робити всю важку роботу за себе й за свекруху.

Карпо й Мотря, заробивши літом собі хліба, вже знали, що вони їдять свій хліб, а не батьківський. У стїнках стояло жито і пшеници, до которого вони приклали більше праці, ніж батько та мати. У скрині в Кайдашихи лежало полотно, в котрому, могає, трети штка були нарядива Кайдашихою. Карпові та Мотрі стало ще важче дивитись батькові в руки. Лишо в хаті тільки засохло і притаїлось, пеначе гадина зімою. Весняне тепло кинули на ту гадину перше молодіці. І гадина підвела голову, засмьчало на всю Кайдашеву хату, на все подвірря.

Після Покрови Кайдашиха вигляла зо скрині два сувої полотна: один сувій давнійший, товстого та недобре вбіляшого полотна, а другий — тонкого гарного, нарядного удвох з Мотрею. Кайдашиха покрывла

товсте полотни на сорочку для старого Кайдана, для Карна, Лавріна й Мотрі, а собі одрізала тонкого полотни на три сорочки й зараз сховала сувій у скриню.

— А мені, мамо, не одріжете тонкого полотни хоч на одну сорочку на празниці? — спитала Мотря, насплу адержуючи голос.

— Мене товста сорочка різє в тіло, а ти, Мотре, ще молода: носи, тимчасом, товсті сорочки, — сказала Кайданіха.

— А ви думаєте, мене товста сорочка не різє в тіло?

— Та бач, дочко, ти не ходиш до панів, а мене пани й пани просять варити обід, кинуть до себе в покої вечерити, ще й у нових кладуть спати й подушки під боки стелять. Як же таки мені йти між такі люде в товстій сорочці.

— Хоч мені пани й не стелять під боки пухових подушок, але ж і я прила на тонке полотни, може, більше од вас, — сказала Мотря.

— От і більше! Що лаялась, то й, справді, більше. Не звикай до тонких сорочок, бо ще хто його зна, як буде тобі на своїому хазяйстві, — сказала Кайданіха.

— Як уже там буде, а гірше не буде, як у вас. Коли б хоч одну тонку сорочку одкрали на свитці. Чи вже ж я в вас і того не заробила?

— Оце приченілась причена! Про мене, бери все полотни та й закутайся в його а головою. Так уже настирилась мені, що вже й не знаю, як од тебе одчепитися, — сказала Кайданіха.

Мотря одвернула до вікна і вперше заплакала

од того часу, нік перестушила через свекрів порг.
Вона почувтила, що свекруха кривдить її в тому, до
чого вона докладала багато праці своїх рук. Вона
втерла кривдному сльозам рукавом.

Мотря пішла одкрояти для неї полотни і швидко
пнула його на лаву. Довга лежала воно на лаві, надуви-
вшись, немаче сердилось на невістку. Мотря достала
до скрині червоної та синьої заплотчі і вже над ве-
чір сіла вишивати рукави квітками. Квітки приходили
здорові та лавати, немаче вона вишивала їх на мівку
або на ридні. Мотря ппонула, покинула шити ро-
квітний хміль і тільки подекуди поціцькувала ру-
кави пружками та маленькими зірками.

Пішла Мотря сорочку, вишрала її наділа.
Товсте подорого синіло, немаче бул. Вона глянула
в дзеркало, а їй неї вдалося, що в такій сорочці в
неї лице поворило, її брова стали не такі гарні.

«Була ж в дівчина, було мого личко біленьке і
брови чорненькі, а в свекра личко мого змарніло, і
брови позинили», — подумала Мотря, роздивлюючись
на себе в дзеркалі. — «Влість свекруха, люта зло-
дій іні молоденькій».

Свекруха пішла до шинку та наїдниту, а до
свою невістку на все село, що вона нічим і до неї
невістці: що справить, то все для неї постане на
певне, та не до лиця.

Молоді молодіці все-чисто переказували їй, як
як її судить у кормі свекруха.

«Потривай же, свекрухо: не буду я біленько дів-
твості панської шкуру на тонке полотни присти»,
подумала Мотря, і в того часу вона стала присти
починки собі окреме та ховати у свою скриню.

— На віщо, ти, Мотре, ховаси починки у свою скриню? — спитала Кайдашиха.

— На те, що треба; не буду ж їх їсти, — одрубала Мотря.

— А, може, й поїси; хто тебе знає, — сказала Кайдашиха.

— Не бійтесь, не понесу в шинок, не проп'ю її не буду на підпитку судити, як ви мене судите.

— Що ж ти з ними думаси робити? — спитала мати.

— Помотаю на мотовило, осую та вироблю собі тонкого полотна на сорочки. Може, й під мої боки хтось постелить подушки . . .

Кайдашиха догадалась, до чого воно йдеться, і трохи стурбувалась. Вона пряла зліниво, а Мотря дуже шильнувала коло гребіня. Вона боялась, щоб Мотря часом не випрала всього прядива.

— То це ти думаси збіраться на своє хазяйство моїм прядивом? — спитала Кайдашиха.

— Прядиво таке ваше, як і моє. Хибі я не брала конопель, не мочила, не біла на бительні, не терла на терниці, може, більше од вас?

Кайдашиха замовкла. Для неї здалося, що невістка того не зробить, а тільки метиться над нею за товеті сорочки.

Одначе, одного дня по обіді, Мотря витягла зі своєї скрині десять товетих починків, взяла мотовило й хотіла мотати. Кайдашиха побачила, що то не жарти, і снахнула подум'ям.

Чи ти жартуєш, молодице, чи зо мною дражнишся? — спитала в Мотрі свекруха.

В мене нема жартів, — сказала Мотря, ма-

хаючи мотовилом, котре гоїдалося в її руках і черкалось об сволок.

Кайдашниха зобідилась. Мотря не мала її не тільки за матір, але навіть за господиню в хаті, це й сама хотіла стати господинею.

— Дай сюди мотовило! Це не твоє, а моє. Принеси од свого батька та й мотай на йому, про мене, свої жниги, — крикнула Кайдашниха й ухопила рукою мотовило.

— Ба не дам, бо й мені треба, — одказала Мотря, не випускаючи з рук мотовила.

— Дай сюди, кажу тобі! — крикнула на всю хату Кайдашниха, люта од злості; й сама зараз буду мотать.

— Ба не дам! У вас нема чого мотать, бо ви нічого не нарили, — крикнула її собі на всю хату Мотря і вхопила мотовило обома руками.

— Геть собі із печетій матері! Дай мотовило, кажу тобі! — зарешетувала Кайдашниха вже своім голосом і вхопила мотовило обома руками це й потягла до себе.

— Ба не дам! Хибà будемо битись, чи що? крикнула Мотря й сіпнула до себе мотовило.

— Дай!

— Ба не дам!

— Дай, кажу тобі!

— Ба не дам!

Молодші підняли страшний гвалт. Чоловіки позбігались у хату. Їм здалось, що молодші б'ються. Серед хати стояли свекруха її невістка, й сіпали кожна до себе мотовило. Обидві були люте, в обох очі блищали. Починок качався долі. Старші Кай-

даш, Карпо й Лаврін повитріщали на молодниць очі, не знаючи, од чого скоїлась між ними така сварка. Свекруха й невістка так розлютувались, що не примітили чоловіків.

— Дай сюди, бо як пхну, то й ноги задереш! — кричала Кайдашиха й сіпала до себе мотовило.

— Одчепіться, бо й я вмю пхатися, — кричала Мотря несамовито й тягла до себе мотовило.

— Чи ви подуріли сьогодні, чи показались, — сказав Кайдаш, — чи у хрещеника грастесь? Покажіть мотовило!

Молодниці його не слухали й тягались по хаті з мотовилом, не вказуючи на його слова.

— Та це вони, мабуть, у ворона граються, — обзивався насмішувато Лаврін.

Кайдаш ухопив кочергу й замірився на молодниць; вони його ніби й не бачили й усе речетували та ваялись. Старий Кайдаш постив, бо тоді була п'ятниця. Він був голодний та сердитий. Жіночий крик дратував його.

— Пограйте мотовило, бо так і ввечу обох по сніжні кочергою! — крикнув він на всю хату.

Молодниці стояли бліді, як смерть, і од злости ледві дихали. Вони вазе не мали сили самі позичити те мотовило. Кайдаш вшув з усієї сили об землю кочергою, вихопив з їх рук мотовило й потропив його на дурняточки. Свекруха й невістка розійшались ніби.

Чого ви ластесь? Чого ви сваритесь? — почав Кайдаш. — Господи! Сьогодні свята п'ятниця, а вони тебе, немаче на злість, тільки до гріха доводять. На що тобі, Мотро, те мотовило?

— Буду свої починки мотать. Одначе и вас доброй сорочки не заслужили, — сказала Мотри.

— Воша хоче прієти собі на полотно парізно од нас, — сказала Кайдашиха, ледві дихучи.

— На що тобі прієти парізно? Чи тобі хто полотна не дає, чи шо? — спитав Кайдаш у Мотри.

— Хочу прієти, бо має право, — сказала Мотри.

— Ставте, тату, мерції хату через сіни, обізвався Карно.

— Ти б дучче свою жінку трохи приборкав, щоб не так високо літати, — сказав батько.

— Хіба моя жінка дурна, щоб я її зрива обборкав — сказав Карно.

— Карно! Не драстуй мене, коли хочеш, щоб і в тебе була ціла чуприна.

— Далєко вам до моєї чуприни! — обізвався Карно.

— Ти думаєш, що и мене руки не доросли до твоєї чуприни? — крикнув батько.

— Мабуть, вже переросли . . . Мати кривдить жінку, а ви мене, — сказав Карно.

— Хто ж тебе кривдить? Хіба я тобі їсти не даю? — крикнув батько?

— А хіба ж ви дали мені коли хоч голівку в руки? Я роблю, а ви гроші у свого сириню ховаєте.

— На що тобі гроші! Хіба хочеш їх прожити! — сказав батько.

— А хоч би й прожити! Чиє вам до того діло? — сказав Карно.

— То ти мене будеш на старість учити! — кричав старий Кайдаш, блідий, як смерть, та все приступав до Карна.

— Тату! Не дізьте! Я роблю її маю право на своє добро. Одрізнити нас.

— То ти через свою дурну жінку будеш мені цвікати таке в вічі! Чого ти, бісова дочко, гривешся з матіррро? — крикнув старій Кайдаш, махаючи поламааним мотовилом: — чи ти хочеш бути найстаршою в хаті, чи що? Чи ти хочеш, щоб мати була тобі за наймичку? Я тобі полічу ребра оцим мотовилом.

Кайдаш махнув на Мотрю мотовилом і зачепив її по руці.

Між батьком і Мотрею став Карно, певиче з землі виріє.

— Тату! Не бийте Мотри. — крикнув він несамовито: — яке право ви маєте бить мою жінку?

— А чом же вона не слухає матері та тільки збиває бучу в моє хаті?

Ба не Мотря зинна, а мсти. Мати всю вагаду роботу скидає на Мотрю, а сама тільки походецьки та пошеденьки справляє.

То це ти таке говориш за свою матір? крикнув Кайдаш.

— То це ти мені колеш очі через свою жінку! крикнула Кайдашова, приступивши до Карна з другого боку: — от чого я дівдаюсь на старість од своїх дітей!

Як ти смієш таке говорити на свою матір? суворо крикнув Кайдаш і приступив на ступінь ближче до Карна.

Тату! Не озлобляйтесь, — говорив спокійно, але поцуро Карно, стоячи стовпом на ошому місці.

— Через твою жінку, через оце ледащо, та я буду на старість таке лихо теріти! — крикнула їй завиццала Кайдашуха і вдарила кулаком об кулак під самим носом у Карна.

Карно навіть не одхилив голови й не кинув очима. Він тільки витріщив їх іще більше так, що вони стали зовсім круглі.

— И поб'ю на тобі оце мотовило на трісочки, як ти не вишши своєї жінки! — крикнув Кайдаш, приступивши до Карна ще ближче.

Карно не остунився й не одхилився, і тільки зблід та понуро поглядав на батька.

Тату! Ступіться! Не вводьте мене в гріх, — сказав Карно.

Кайдаш з Кайдашухою то приступали до Карна, то остунались, як хвилі б'ють у скелетий берег та знов одходять од його. Карно стояв, немаче скеля. Дуже дразнивш, старий Кайдаш розходився, ганував на Карна в кулаками і штовхнув його рукою у груди. Карно зблід, як смерть, а тонкі губи, міцно стисні, стали зовсім білі, немаче пологно.

Тату! Не бійтеся! — гедві промовив Карно.

Кайдаш, блідий, з темними блискучими очима, знов кинувся на Карна.

Тату! Візьміть духа сестру та зс одним разом зарубайте мене! — промовив Карно, гедві динучи; він почувив, що воя кров павилась у його оботору, зашвала йому духа, оне він почув, що в його бугах задвещіло в лану дію, и зачелестіло в очах усе в хаті почало крутитися.

— Не лізь, бо задушю, продаю душу! — крикнув

Карно, та її кишувся, пеначе звір, на батька і штовхнув його обома кулаками в груди.

Старий Кайдаш, як стояв, так і вивав навшпак, аж ноги задер. Поламамі шматки м'ясовила вищали з його рук і вдарились об грубу.

Кайдашиха, Мотря й Лаврін крикнули в один голос. Лаврін з матіррю кишувся оборонити старого батька й заступив його собою. Карно оступився на два ступні до стола і знов став непорушно, пеначе скеля, білий, як крейда. Його темні очі погасли й ніби померли, а волосся на голові пастовбурчало і сторчало, пеначе в їжака. Мотря злякалась, що за її мотвиллю син побив батька.

Лаврін з матіррю підвели батька й посадили на лаві. Кайдаш не говорив ні слова й тільки стогнав. Він не стільки забився об дід, як стрвожився. Неповага од сина, її сором перед своїми дітьми, і гнів, і злість — усе змілось докуши в його душі, занекало його в грудях так, що йому здавалось, ніби Карно вбив його на-смерть.

— Нема в тебе Бога в герці! Не дурно ж ти до церкви не ходиш, — черев силу вимовив Кайдаш, та все стогнав.

Кайдашиха почала голосно плакати. В Лавріна брови насунілись. Він був ладен кинутись на Карна й обірвать йому волосся на голові. Одна Мотря спокійно сіла на лаві, згорнула руки й дивилась то на піч, то під піч.

У Карна кров почала одходити од очей. Вже перед ним перестав крутитися світ. Він узяв шапку й вийшов з хати.

— Це все через тебе, невісточко! — промо-

вила Кайданиха її ударив до Мотри кулаком об кулак.

— Може, через мене, а, може, й через вас, — спокійно промовила Мотря, дивлячись під ніч.

— Цур вам, нек вам! Поставлю вам хату через сіни, та, про мене, там хоч голови собі поскручуйте, — сказав Кайдаш.

— Та перше зробить мені й матері двос мотовило, — спокійніше промовила Мотря.

— Бодай тобі добра не було з твоїм мотовилом! Через твоє мотовило син побив бастука. Ой, світе мій! Не дадуть діти своєю смертю вмерти, — бідалась Кайданиха: — хоч зараз вибірайся до сусід ай своєї хати.

Сумний зімній вечір заглянув через вікна в хату. Густі дідь стали по вулках і навели, як бліді та сумна смерть, покій на роздриванню, розгнівану сім'ю. Молодці замовкли та тільки важко зітхали. На лаві сидів старий Кайдаш, сидів мовчки й собі важко зітхав, підперши голову долонею і спершивсь ліктем на коліно. На його широкому блідому лобі, на його спущених віках лежала глибока, валада туга, лежав сором, перемішаний з жалем. Він леїв цілий день. Його туга за живит. Він поганув на себе свиту, надів шапку та й пішов до шинку, поминати свиту й тинцю та заникати сором.

Карно виїшов з хати в один сорочці. Він пішов і став за повіткою під грушею. Свізани перини сині укрити гори й долини, щоб товстим дорожнім полотном. Все небо було вирито хустими хмарами, велена молодшим туманом. Карно дивився на голі білі гори, що ловсім звивалися з білим небом

у вечірній імлі так, що не можна було розібрати, де кінчалась гора, де починалось небо. Він дивився на чорний довгий рядок гір, котрі чорніли од густого дубового ліса, пеначе обкутані чорним сукном, і він нічого того не бачив. Уся його душа десь заховалася глибоко сама в собі; він ніби здеревенів од тієї страшної події, котру недавно вчинив. М'якній першій холод ніби протверезив Карпа. З його голови почав виходити якийсь чад, і він потроху почав примічати хати, гори, ліс; він примітив, як батько ввійшов з двора, пішов шляхом поза ставком на греблю, увійшов у шинок, як у шинку в вікні заблещав вогонь. Він примітив кущу чоловіків, котра чорніла й ворухилась коло шинку на білому снігу. І все те він бачив, пеначе десь у воді, одкинуте зверху од високого берега, або десь на дні неглибокої прозорої річки.

Холод почав проїмати Карпа. Він почув, що його тіло трусить од голови до самих пальців на ногах, що в його голова горить ніби вогнем. Він повернувся на місці й зачепив головою гілку груші, вкриту снігом. Сніг, пеначе пух, посіпався на його голову, на плечі, на голу шию, за пазуху. Тоді тільки він опам'ятувався, набрав у руки снігу, приклав до голови й тихою ходою пішов у хату.

У хаті було тихо й сумно: ніхто не говорив ні слова, тільки вогонь палав та тріщав у печі і здавався однією живою веселою стотою в мертвій хаті. Вже в хаті і світло погасло, а Кайдаш сів у шинку, мив з кумом горілку й там започував.

На другий день перед обідом Кайдаш увійшов у хату і вніс двос повних мотвиці.

— Пате вам двос мотвил, та, про мене, очі повиколойте собі, — сказав Кайдаш, видаючи мотвила на лаву.

Мотря весело глинула на мотвила, зараз по обіді витягла зі своєї скрині починки й почала мотать. Нове мотвило аж гуло в її руках і вряди-годи черкалось об сволок, об стелю. Вона почувла в собі дух господині, самостійної господині. Свекруху брала злість. Дли неї невістчине мотвило гуло, пеначе куєльні дкмілі кругом її голови.

»Пронадуть мої конопельки,« подумала Кайдашха, »похончила невісточка поприде їх собі на полотно поперед мене«.

А невістка мотала починки, полічила чисниці¹⁾ та пасма, екинула півміток з мотвила і сховала у свою скриню.

— Ховай, невістчко, у свою скриню, що заірвеш. Швидко сховаш усе наше добро, ще й пас убогаш у свою скриню, — промовила свекруха.

— Не бійтесь! Такого добра не сховаю, а як би пас знайшла у своїй скрині, то ще б і надвір викинула, — сказала невістка.

Другого дня Мотря позбірала свої й Карнові сорочки й намочила в лузі.

— Чом же ти не забрала та не намочила всіх сорочок? — спитала мати.

— Тим, що пас усіх більше обширати не буду. Періть собі самі: адже ж маєте руки.

— На що ж той захід на два рази? Хибя ще

¹⁾ десяти частина пасма
Кайдашев сім'я

мало гармидеру в хаті? На що ти паязуєш зайвий раз у хаті? — сказала Кайдашиха.

Мотря не слухала матері. Вона пооджимала свої сорочки, другого дни одожила, попрала й покачала. Кайдашиха мусіла заходиватись сама коло своїх сорочок. Вона вже й не говорила за те чоловікові тим, що бонзась колотнечі. Вона думала, що все те якось перетреться, переметься, та й так минеться. Але воно так не минулось.

Раз Мотря спекла хліб. Хліб не вдався. Вона подала його на стіл до борщу; хліб вийшов липкий з закальцем на два пальці. На біду, й борщ вийшов недобрий.

— Недобрий борщ, — сказав Лаврін.

— Але й хліб спекла, хоч коники липі! — сказала сердито Кайдашиха.

— Аж у горлі давить, — обізвався й собі старий Кайдаш.

Як на лихо, Лаврін, жартуючи, взяв та злінив з м'якушки коника, поставив його на столі ще й хвоста задер йому вгору.

Мотря зирнула на коника та й скипіла, немаче хто линув на неї окропом. Вона лучче витерпіла б лайку, ніж смішки.

— Даяли, блин, а це вже знущаються надо мною, — крикнула Мотря й кинула об стіл ложкую.

— Чого ж кидаси ложкую нам усім у вічі! Чести не знаєш, чи що? — сказав старий Кайдаш.

— Коли хочеш сердитися, то сердься, а не кидай на святий хліб ложкую, — обізвався вперше сердито на свою жінку Карпо: — позабризувала стравною всім очі. Щось ти, справді, вже дуже розібралась.

— То варить та печить собі самі. Я нічим вам не вгоджу, — сказала Мотря, одійшовши до печі.

— Як би ти була наймичка, то ти б собі одійшла од нас, а ми несли б та варили самі собі, — сказав Кайдаш.

»Будете ви й так самі некти й варити,« — подумала Мотря й задумала на другий день парить обід тільки для себе та для Карна.

Другого дня Мотря встала дуже рано, сіла собі приєсти, потім затопила в печі, знайшла два невеличкі горшечки і приставила в одному борщ, а в другому кашу, якраз стільки, скільки було треба на дві душі. Вона задумала й вечеряти з Карном окреме.

Кайдашиха взяла собі гарненько на печі та викачувалась. Полум'я тріщало в печі, окрім булькотів, а вона потягалась на печі в теплій постелі, думаючи, що невістка варить обід на всіх. Вже стало розвиднюватись. Кайдашиха зішла з печі, глянула в ніч і вгляділа двоє маленьких горнят.

— Що це ти, Мотре, вариш у тих горнятах? — спитала вона.

— Борщ та кашу, — одказала Мотря.

— На що ж ти приставила страву в таких маленьких горнятках? Сьогодні ж не п'ятниця: і батько буде обідати.

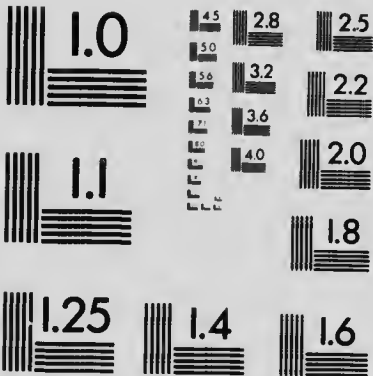
— Буде обідать, як ви наварите, бо я на вас усіх не буду більше варити. Я вам нічим не догоджу. Варить собі самі, одначе ви вчлиесь у напів.

Надворі вже світало. Сім'я обідала рано, а Кайдашиці прийшлося тільки-що заходжуватись коло сирих буряків та коло канусти.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

— Ой, Господи милосерний! Мабуть, ти наважлася звести мене з світа, — крикнула Кайдашиха: — що це ти витворяєш?

— Те, що бачите.

— Приставляй у більшому горшку борщ!

— На віщо! Мій борщ уже докипас, — сказала Мотря спокійно, але насмішковано.

Кайдашиці довелося самій приставляти другий борщ та другу кашу.

Зійшло сонце. Мотря покликкала Карпа обідати й поставила на стіл борщ. Сам Карпо здивувався.

— Що це ти, Мотре, вигадусш? Ти хочеш знов розсердити батька, — сказав Карпо.

— Сідай та їж! Розносився з батьком. Батькові паварить борщу мати, а я більше не буду варити на всіх.

Карпо не знав, чи сідати за стіл, чи ні.

Кайдашиха паробила крику на всю хату, на все подвірря. В хату вбіг Кайдаш, а за ним Лаврін.

— Подивись, що твоя невісточка витворяє! — крикнула Кайдашиха, вихопивши з печі мале горня з кашею.

Старий Кайдаш витріщив очі на горня й не знав, до чого воно йдеться.

— Глянь! Що це таке! — сказала Кайдашиха, тикаючи під самий піс Кайдашеві горня з кашею.

— Каша. Що ж воно, як не каша, — сказав Кайдаш. Він не доглядався, в якому там горшку зварили кашу.

— Подивись лишень, у якому горшку приставила твоя невісточка оцю кашу, — сказала Кайдашиха.

— У щербатому б то, чи що, — сказав Кайдаш.

— У щербатому . . . А чи стане цієї каші на всіх? — спитала Кайдашиха, сердита, що Кайдаш не розуміє діла.

— Чорт вашого батька знає, в якому там горшку ви приставляєте кашу. Бийтесь собі удвох, а мене не зачіпайте. — сказав Кайдаш, сердитий на жінок.

— Та це твоя невісточка зварила обід тільки для себе та для Карпа. Вона хоче обідать окреме, — сказала Кайдашиха.

— Та нехай, про мене, обідає її сама, ще її розпережеться, — сказав Кайдаш. — Нехай, про мене звість оцю кашу з горшком . . .

Старий Кайдаш нам'ятав мотвило. В його її досі щеміла спина.

— Я вже не знаю, що це далі буде. Візьму та й піду в комірники. Чом ти, Омельку, нічого не скажеш отій сатані?

Омелько боявся, щоб не довелось через ту кашу удруге задерти ноги догорн, і мовчав.

— Коли ти нічого не скажеш, то я сама викидаю отой обід свиням, — сказала Кайдашиха і швиргнула горщик з кашею в помійницю. Горщик гепнув у шаплик. Поміі бризнули на стіну й обляпи її потьоками до самої полиці.

Мотря аж звертенилась.

— Коли ви викидасте мою страву в помійницю, то я не буду їсти вашого хліба. Ваш хліб давить мене отут у горлі, як важкий камінь. Пате вам і цей борщ, що я наварила, та, про мене, оддайте його собакам.

Люта Мотря вхопила зі стола миску з борщем і

кинула її під ноги свекрусі. Миска розлетілась на черепки: картопля покотилась аж під припічок.

— Пху на вас! — плюнув старий Кайдаш на розлитий борщ і пішов у повітку робити воза.

— Пху! — плюнув і собі Карпо, та й виїшов з хати.

Лаврін присів і жартовливо плюнув на самісіньку копичку буряків та квасолі, та й собі пішов з хати.

В хаті zostалися самі молодці. Кайдашиха стояла коло печі над розбитою мискою, мов кам'яна. Мотря стояла коло стола, як стовп, і дивилась на широкі потьокки на стіні коло помійниці.

В хаті було тихо, тільки в печі на жару шкварчала ринка з вишкварками так сердито та голосно, неначе кричало десять бабів разом, ухопившись за коси. Сало шипіло, як змня, булькотало, кувікало, як свиня в тину, геготало, як гуска, гавкало, як собака, пищало, скреготало, а далі піби завило: гвалт, гвалт, гвалт! Ринка, вся промочена салом, зайнялась. Сало загуло й підняло здоровий вогняний язик, лизнуло челюсти й загуло вітром у комні.

Кайдашиха обернулася, глянула на вогняне море в челюстах, вихопила з печі ринку й накрила її ганчіркою. Ринка погасла, а по хаті пішов такий чад, такий смердячий дим, що Кайдашиха закашляла. Погасивши ринку, вона крикнула на Мотрю:

— Візьми ж віник та підмети, коли наемтіла своїм борщем серед хати, або, про мене, сховай оте добро у свою скриню.

Мотря взяла віник, згорнула черепки, буряки та картоплю до помійниці й укинула в помійницю.

— Зварила обід для свиней; хто вже хто, а свині тобі сьогодні подякують за хліб, за сіль, — сказала Кайдашиха.

Мотря мовчала, тільки зуби зціпила. Вона вхопила кожух, накинула на себе та її побігла до своєї матері.

— Дайте, мамо, пообідати, — сказала вона Довбишці.

— А чом же ти не пообідала вдома? — спитала мати.

— В мене свекруха люта змія: ходить по хаті, — полум'ям на мене дине, а з носа гонить дим кужілем; на словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од її очей молоко кипіє.

— Кажки, дочко, свекрові, щоб вас одрізнив, а то ви колісь зо свекрухою спалите хату, — сказала Довбишка, насипаючи в миску борщу.

Колотнеча в Кайдашевій хаті не переставала. Кайдашиха не говорила з Мотрею по три дні, хоч Мотря вже не сміла варити собі обід окреме. Стара Кайдашиха дуже любила свого внука, колихала його, цілувала, пестила. Мотря не давала її дитині її одганяла її од коліски. Тільки впочі, тоді, як Мотря спала міцним сном, Кайдашиха вставала до дитини, забавляла, як вона плакала, та годувала її молоком.

Кайдаш побачив, що, справді, треба одрізнути дітей. Він боявся Карпа. Карпо, побивши батька, забув про те і ні трішки не жалкував, неначе він побив якогонебудь парубка в шинку.

В Кайдаша в повітці лежало чимало деревні. Деревня була законана в землю й так присипана

трісками та кострицею, що її зовсім не було знать. То була деревині, нарубана в панському лісі зараз після визвоління людей од панщини. Семигори належали до одного великого польського пана, але в тім краю ще всі пам'ятали, що ті села недавно були непанщинні: в їх жили вольні козакі. Ще не вмер у народі переказ про те, як його пани записали в панщину, як забрали в козаків землю, стави, сади в лісах, і навіть ліс. Народ, почувши про волю, кинувся валками в полі в ліс, рубав деревиню, одбивався киями та сокирами од панських лісовиків. Люде багато наховали собі деревині в соломі, в льохах, закопували в землю, на грядках і садили зверху цибулю та часник, поки не минув на селі струс. Кайдаш прикупив трохи колодок, щоб поставити Карпові хату через сіни. Тільки почалася надворі весна, він закопав слупи. Мотря посіяла на тому місці пшеницю. Пшениця зійшла: то був знак, що місце для хати було чисте.

Кайдаш з Карпом закидав стіни, вишив покрівлю, а Мотря валькувала стіни. Стара Кайдашиха не поклатала своїми руками ні одного валька глини.

Настало літо. Хату освятили. Карпо й Мотря перейшли у свою хату. Мотря вимазала чисто хату й тільки половину сіней, інакче мотузком одміряла. Вона мазала сіни та все голосно співала:

Коли б мені Господь поміг
Звекрухи діждати,
Заставила б стару суку
Халюдри скакати.
Скачи, скачи, стара суко,
Хоч на одній ніжці,

А щоб знала, як годити
Молодій невістці.
А у батька свого горе —
В свекра погуляти!
А у свекра гірше пекла:
Світа не видати!

Мотря співала на злість свекрусі, голосно на всі сіли. Двері були одчиняні. Кайдашиха зачинила двері з притиском, а Мотря ще голосніше гукала: «заставила б стару суку халяцдри скакати! . . .»

Карпо з Лавріном перенесли Мотрину скриню в нову хату.

Мотря сіла на скрині її промовила: «тепер я зовсім пані!» Вона гордо сиділа на своїй скрині, як царь на престолі.

— Як же, Карпе, тепер буде в нас з хазяйством. Чи тільки Мотря одділить свої горшки, чи й ти думаш одділитися з худобою та з полем?

— Лучче, тату, зовсім одрізнитися з худобою її полем, — сказав Карпо.

— Гляди, щоб навпісля не жалкував. Ми робили в гурті однією худобою, а ти знаєш, що в гурті каша їється, а гуца дітей не розгонить.

— І, вже, тату! Нас гуца давно розігнала. Як уже буде, так і буде. Одрізнить мене з худобою і з полем. Буду плакати на себе, а не на вас.

— То ти її свії тик закладеш? У нас грунт такий тісний.

— Та вже денебудь притулюся, хоч у куточку, — сказав Карпо.

І батько мусів одділити синові хазяйство: дав

йому пару волів, воза, борону й мусів виділити частку поля.

Мотря з того часу у своїй хаті ніби на світ народилась. У свекрушину хату вона ніколи й не заглядала.

V.

Раз перед Зеленими Святками Кайдаш послав Лавріна до млина. Лаврін запряг волів. Батько виїс з комори два мішки жита й поклав на віз. Мати дала Лаврінові торбину з харчу.

— Ідь же, сину, до млина та не гайся. Тепер у млині не завізно: млива там небагато. До вечора змелеш і додому вернешся.

Син рушив з двора, виїхав з села й поїхав понад Росєю. Дорога йшла з гори та на гору, з гори та на гору над самою Росєю. Млин був під самим Богуславом. Лаврін звернув на малий шлях у глибоку долину й виїхав до річки.

Молодий парубок сидів на возі й навіть не поганяв волів. Він задивився на річку, на зелені верби понад водою. Веселе сонце грало маревом над вербами, над водою, над камінням. Волів ліниво сунулись подорозі. Лаврін дивився на річку і співав пісні.

За Росєю під високою скелею блищав на конці повний гарний пацький млин, увесь обтесаний, обмальований, як цяцька з покрівлею з дощог, з двома вікнами, з білими стовпами, навіть з ганком. Четверо коліс пеначе залюбки та заиграшки крутились на ясному сонці й сипали бризками на всі боки. Вода гула на лотоках, шуміла білою піною ширше од коліс,

бризкала піби туманом, у вострому пеначе грали у хрещика малелькі веселки.

Лаврін приїхав до млина, позносив з воза мішки, заїхав під верби, розпріг воли, поклав їм сіна, а сам ліг спати. Виснавшиє добре в холодку, він скунався в Росі, понолуднував і пішов у млин. Мірошник уже наснава боронном його мішки.

Падворі почнало вечоріти. Лаврін вишє из вів мішки й почав запрягати воли.

Не встиг він закласти заноза в ярмо й немароком кинув очима за Рось. За Россю, коло скелі на долині, вкритій зеленим житом, червоніла шкєзь велика квітка.

— Де та квітка вшлася на долині, та ще така здорова? — подумав Лаврін.

Колн дивитьєя він, та червона квітка піби пшєвє мєжєю, поміж зеленими колосками. Зпід квітки виринула з колосків голова з чорними кієшми й пеначє попшляла понад колосками. Лаврін углядів, щє ту чорноволєсу голову двічі обвивали жовтогарячі кієшники, а за кієшники були затикані цілі пучки червоного маку. З жита піби випшляла молода дівчина з сапою в руках. Лаврін задививєя на неї й покшнув запрягати другого вола. Дівчина прийшла до Росі, стала на пшєкуватому каміні й почала мити ноги. Лаврін знєхотя задививєя на її чорні брови.

Дівчина перейшла через греблю, ступила на місток на лотоках, спєрлась на порєнчата й задивилась пє так на воду, як на свою вроду. До неї з води виглянуло її лице, свіжє, як ягода, з чорними бровами. Дівчина мшдувалась собою та червоним пампєстом на шні.

Лаврін стояв під вербою недалеко од дівчини й дивився на неї. Сонце грало на червоному намнеті, на рум'яних щоках. Дівчина була невелика не зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгобрана, повповида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокі яблучка, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк.

Лаврін дивився на дівчину, як вона спустилася на щоки довгі чорні вії, як вона потім повернулася боком, дивилася на воду, на скелі, як проти синього неба в бік блищав її чистий, рівний лоб.

«Ой, гарна ж дівчина, як рай, мов червона рожа, повита барвінком!» подумав Лаврін, запрягаючи другого вола.

Дівчина вирвала з верби гілку й кинула далеко на воду. Гілка сунулась по воді поволі, а далі ніби побігла на лотоки, і шубовсьнула під колесо. Дівчина засміялась і блиснула всіма білими зубами проти сонця, ніби двома низками перлів. Вона кинула очима на Лавріна, задивилась на його й засоромилась, потім знялася з місця, шугнула зозулею проз Лавріна, блиснула на його карими очима й поведла на шлях.

Лаврін почувив, що вона ніби освітила всю його душу освітила густу тіль під вербою, неначе сонцем, і побігла на гірку зіркою.

«І де ти, красо, вродилася» подумав Лаврін, «з твоїми шовковими бровами: коли б ти була зозулею в гаю, то я тебе й там уніймаю.»

Лаврін махнув батою на волні і, замість того,

щоб їхати додому через греблю, повернув цабе, на пригірок за дівчиною.

Дорога од млина розходилась на три шляхи. Кругом було дуже густо сіл, і Лаврінові дуже хотілося знати, з якого села та дівчина. Дівчина пішла середнім шляхом. Лаврін повернувся за нею. Він поган в волі й не міг одірвати очей од тонкого стану, загорнутого в горсет, од тонкої загорілої шиї. По обидва боки стояло високе жито, неначе дві зелені стіни. Дівчина йшла понід самою зеленою стіною, висмикувала з жита сині волошки й затикала за вуха. Лаврін доніс її й порівнявся з нею.

Вона глянула на його своїми темними очима, й йому здалося, що на житі блиснули дві зірки.

— Дібри-вечір тобі, дівчино! Чи далеко звідсіля до села? — спитав Лаврін.

— До якого села тобі треба? — спитала дівчина, і її голос рознісся, неначе в житі ятуркотала горлиця.

— До того села, звідкіля ти сама, — сказав Лаврін.

— Не питай, бо швидко старий будеш, — сказала дівчина й осміхнулася.

Вона задивилась на Лавріна.

Лаврін сидів на возі, спустивши ноги на вія, й махав батою по волі.

— Який гарний парубок, хоч і білявий; які в його веселі очі! — подумала дівчина, поглядаючи скося на Лавріна.

Дівчина пішла вперед. Лаврін погнав волі за нею. Йому хотілось, щоб вона йшла, як можна тихіше, як можна довше, щоб надивитись на неї.

— Чого це ти так ханасиш? — спитав Лаврін.

— Щоб мати не зайки, — одказала дівчина.

— А де ж ти була?

Панські буряки полола за Россю, а це йду додому, — сказала дівчина і вже сміливіше гавнула на Лавріна. Вона пішла тихіше, розмовляючи з парубком.

— Та сказки бо, дівчино, з якого ти села: — чи з Бісвець, чи з Денюк?

— З Бісвець, — сказала дівчина: — а тобі на що?

— А хіба не можна спитати? Як тебе звуть?

— Мелашка. Оце, який ти цікавий!

— А як твого батька прозивають?

— Охрім Балаш. Може, хочеш знати, як і матір звуть? — спитала дівчина й заєміялась. — А ти сам бісвецький?

— Ні: я з Семигор. Мене звуть Лаврін Кайдашенко.

— А чого ж ти їдеш з борошном не в Семигори, та в Бісвіці?

— Та це мене батько послав... — сказав Лаврін та її не доказав.

Вузька дорога йшла на гору і прорізувала високе жито до самого ліса. На горі було видно лісок. Дорога ховалась у лісок і знов зараз спускалася дуже круто у глибокий вузький яр, зарослий густиим лісом. Лаврін не поганяв волів: він забув і про волів, і про мішки, й тільки дивився на Мелашку.

В долині вже стояла під деревом густа тінь. Доріжка була така вузька, що зелене гілля вгорі сходило докучи й закривало небо. Старі дуби і граби стояли в тіні стовпами, а на противній горі

верхи дерева ще горіли на червоному вечірньому сонці.

Мелашка йшла стежкою і плуталась між високою смілкою та дзвониками. Її чорноволоса голова з маковим пінком здавалася квіткою між високою травою на околі, між сніми дзвониками та червоною смілкою.

Лаврін не зводив з дівчини очей. Її краса так зачарувала йому очі, так разом зачарувала серце, що вона йому здавалася не дівчиною, а русалкою.

Мелашка заєпівала пісні. Пішов гук по... розлився по долині срібною луною.

«Нема в Семигорах ні однієї такої гарної дівчини!» — подумав Лаврін; він скочив з воза, кинув воли й пішов стежкою поруч з Мелашкою. Дівчина глигнула на його своїми очима, мов блискавкою, почервоніла і спустила очі вниз.

Густа тінь під зеленим гіллям розлила якісь чари. Мелашка здавалась йому тепер удвоє кращою. Червоний мак на голові зблід перед її красою.

— Скажи мені, Мелашко, де ти живеш? Покажи мені хату твого батька.

В Мелашки так закидало серце, як птиця тріпається крилами в густому лісі.

— Наша хата край села, в яру, на Западницях, — сказала вона дуже тихо й зовсім спустила вії на щокни.

Воли поміж ними плентались дорогою. Лаврін мовчав, і Мелашка мовчала. Влісі було тихо, як у хаті. Здавалось, ліс уже дрімав, заєпівав і тільки через сон дивився з гори освіченими верхами на сонце, що заходило над Богуславом. На високому

дубі, над самими головами парубка й дівчини за-
тріпала крилами якась птиця. Вона злякала їх
обох так, що вони аж кинулись.

— Мелашко! — промовив Лаврін тихим голосом.
— Як побачив я тебе над водою, то непаче з кри-
шці погожої води напився . . .

Мелашка засоромилась і дивилась у землю. Вона
мовчала. Птиця на дереві затихла, і знов у лісі
стало тихо, як у хаті.

— Твоя краса, твої чорні брови, непаче мое
здоровля, — знов почав Лаврін.

По дорозі проти їх ішла якась молодниця, спу-
скаючись з гори. Лаврін замовк. Молодниця зі-
йшла з гори в яр, минула їх, та все оглядалась на
парубка та на дівчину.

Ліс кінчався на горі. За лісом починалося село,
розкидане на горах та у глибоких ярах.

Лаврін сів на віз. Мелашка одійшла пабiк і
пішла попід тшом. Вони поминули церкву, знов
спустилися возвозом з крутої гори й повернули в
вузький, як рукав, яр. Лаврін поїхав за нею. Яр
крутився гадюкою на всі боки. Хати були подекуди
розкидані попід горами.

— Оце наші Западнці, а ондечки біліє наша
хата! — сказала Мелашка, показуючи на одну ма-
леньку хатину під самою крутою горою в кінці
вузької тісної долини.

Хата була третя од кінця і стояла край вишне-
вого садочка. Вона була мала, стара, аж похили-
лась пабiк. Коло хати стреміли хлівці та повітки.
Було по всьому видно, що Балаш був чоловік
убогий.

Мелашко! Я прийду до тебе на вашу вулицю. Чи прийти, чи не треба? — спитав Лаврін.

— Приходь, — сказала Мелашка, — але поспішай додому, бо тебе батько лаятиме.

— А, може, ти вийдеш до млина завтра над вечір, під ту вербу, де я стояв з волами. Однак завтра педіли. Я одирошуся в батька, або прийду, і батька не питаючись.

Мелашка йшла остороць і мовчала. Вона думала.

— Чи прийдеш, Мелашко? Бо я прийду, хоч би мене батько прив'язав.

— Прийду, — паслу почув Лаврін од неї тихе слово.

Лаврін сипив воли й водив слідком за Мелашкою очима, доки вона ввійшла в свою хату.

Тоді він повернув воли назад і поїхав додому.

З Бісвець до Семигор була протісна дорога, але Лаврін поїхав назад тим самим шляхом, кудюю йшла Мелашка. Йому здавалось, ніби дівчина погубила за своїм слідом квітки та зорі.

Лаврін приїхав додому аж опівночі. Батько паннув його мокрим рядном:

— Чого це ти так довго барився, неспаче їздив з мішками у Крим?

— Та там у млині так завізно, що трудно було дотовнитися; мусів застоювати черги до самого вчора, — одбріхувався Лаврін.

— А я думав, чи не поламав ти часом воза, — говорив сердито батько.

Мелашка ввійшла у свою убогу хатину і стовпом стала. Доки вона йшла поруч з Лавріном, доти

на неї пеначе південне сонце світило; а як увійшла в хату, для неї пеначе сонце впало з неба, і одразу стала темна ніч. Мати загадувала їй роботу: робота випадала з рук. Вона пішла в садок, стала під вишнями, схиливши голову, і для неї все здавалось, що вона йде зеленим гаєм поруч з Лавріном, і ніяк не перейде того гаю. От вона ніби сходить з гори, входить у темну долину, а з долини знов виходить на гору й знов поруч з Лавріном спускається в яр понід дубами, а Лаврін ніби дивиться на неї ясними веселими очима, та все говорить, мов соловейко щебече . . . Тихій та смирній дівчині йшла на душу пісня.

— Чи ти, дівко, сьогодні здуріла, чи на тебе наслано! — крикнула мати.

Мелашка була з поетичною душею, з ласкавим серцем. Часом вона у своїй розмові песамохить угадала слова пісень.

І зелений гаї, і Лаврін, і його очі, — все разом щезло. Мелашка важко зітхнула й пішла в хату до роботи.

Другого дня, в неділю, Лаврін не міг діждати вечора. Ніколи йому день не здавався таким довгим. Над вечір Лаврін наклав на плечі свитку, взяв у руки сопілку й пішов до млина. Йому здавалось, що його туди несуть крила. Цілу дорогу то сопілка його грала, то пісня ніби сама співалась.

Лаврін прийшов до Росі. За високою скелею перед ним розгорнулася долина з вербами: гребля, Рось, млин над Россю. Вечірнє сонце так, як і вчора, обливало ясним промінням усю долину. Вода під колесами шуміла . . . Лаврін глянув на місток

на потоках. Мелашки не було; подивився під ту вербу, де він стояв з возом, і там її не було.

Понад Россю над самим берегом росли довгими рядками верби та лози. На одному каміні під вербою сиділа Мелашка. Лаврін углядив її голову з вішком квіток і впізнав її здалека. Сонішка сама защебетала, як перенілка. Мелашка вгляділа Лавріна на греблі, встала з каміня й стала над водою, похиливши голову.

Лаврін перейшов через греблю й насплу продерся через густі верби та лози, перенітятині білими крученими панічками та ожкиною.

— Добри-вечір, Мелашко! — тихо промовив Лаврін, узявши її за руку.

— Доброго здоров'я! — обізвалася ще тихіше Мелашка, й її очі стали повні сліз, як криниця води: — я думала, що ти не прийдеш. Чого ти так забарився? Чи тебе мати не пускала, чи батько сварився?

— Сядьмо, Мелашко, та поговоримо.

Вони сіли на довгому, як стіл, каміні. Сонце світило на їх зза Росі й пролизувало зелені верби, кущі високої осоки коло самого каміня в воді, високий кущ очерету з кудлатими китицями, що закривав їх од млина.

— Чого ти, Мелашко, така смутна? Брови твої чорні, й лице біле; де ж дівся рум'янець з твого лиця?

— Я цілу ніч спала—як не спала. Все ніби гуляла з тобою в зеленому гаю та квітки рвала; все ніби дивилась на тебе—не надивилась, говорила з тобою—не наговорила.

Лаврін розпитував Мелашку про її батька, матір, за сестер та братів. Вона йому розказала, що її

батько бідний, що мати її дуже любить і жалує, що в неї багато маленьких сестер та братів. Лаврін обняв її тонкій стан, і вона схилила йому на плече голову, завітчану маком, настурцями та м'ятою. На Лаврінове лице похилилася свіжі квітки маку, та пахуча м'ята її прохолоджували його гарячу щоку, пеначе холодна роса.

Мелашка розпитувала Лавріна про його батька, про село, за семигорських дівчат. А вода в Росі тихо плинула; лотоки гули, пеначе десь далеко у лісі; тихо коливалась осока та латаття на водяній блистрині коло каміня, пеначе дерево на тихому вітрі. Сонце сідало за Росєю, за Богуславським лісом. Жита ніби дрімали. А в молодих душах розгорювалася любов, як розгорюється сонце літнім ранком.

Уже сонце зовсім зайшло, і надворі стало сутеніти. Мелашка встала.

— Чи це ти підеш уже додому? — спитав Лаврін.

— Боюся опізнитися. Мені дорога додому через гаї.

— То я тебе проведу, — сказав Лаврін.

І вони обом звялися з каміня й пішли між житами на гору. Лаврін провів Мелашку до села. Вже було видно хати. Треба було прощатися.

— Дівчино моя, краща од сонця! Не маю сил одірватися од тебе. Де збірається ваша вулиця? Іди додому, а з дому виходь на вулицю. Я там тебе ждатиму.

— Наша вулиця збірається недалеко од церкви, під вербами, коло кришці. Але як ти вернешся додому вночі? Що тобі батько скаже?

— Вже про те не питай! Те буде, що Бог дасть.

Мелашка пішла додому, а Лаврін пішов до криниці, де збиралася вулиця.

Надворі смеркало. Під вербами, недалеко од криниці заворушились дівчата і хлопці. Лаврін стояв під вербою коло тину. Парубки вглядали його, поздоровкалися з ним і зараз примітили, що Лаврін був їм незнайомий.

— Що ти за людина? — спитав у Лавріна один парубок: — ти, здається, не з нашого кутка... А чого це ти, вразкий сиңу, ходиш до наших дівчат на нашу вулицю, нас не спитавшиє?

Парубки обступили Лавріна навкруги.

— Я не бісвський. Я прийшов у Бісвці недавно й шукаю собі роботи, — обізвався Лаврін.

— Ого-го! Добрий робітник. Роботи не знайшов, а на вулицю зараз дорогу знайшов! — крикнув другий парубок.

— Коли хочеш з нами гуляти та до наших дівчат ходиш, то став нам могорича, а то ми тобі кнiami покажемо дорогу з нашої вулиці.

Лаврін знав парубочній звичай і повів усю парубочу ватагу в шинок. Він поставив їм могорича і вже у згоді з ними вернувся на вулицю.

Мелашка незабаром вибігла на вулицю. Лаврін пізнав її й одрізався з нею од челяді. Вони стали осторонь під вербою коло тину, за котрого вглядали широкі квітки соняшників. Лаврін прикрив Мелашчині плечі своєю свитою й обняв її за стан.

Зорі виспанили на небі. Село заснуло. Дівчата співали та жартували з хлопцями. А Мелашка горлиця, горнулаєь до Лавріна. Вже вулиця ра-

біглась. На небі зійшла зоря, а Лаврін усе стояв з Мелашкою й не мав сили одійти од неї.

— Коли ж ти прийдеши до мене? — спитала Мелашка.

— Я до тебе ладеи що-ночі ходити. Прощай, чорпобрива! Прощай, моя яене сонечко! Десь ти, моя мила, з рожі та з барвінку звита, що додержала мене до самого світа, — сказав Лаврін.

— Коли я твоїй голос коло двора почую, я зараз вилину до тебе, як з гаю жолуля, — сказала Мелашка.

— Як я тебе за себе візьму, чи не будеш пудитись у Семигорах? — спитав Лаврін.

— Чого мені пудитися з тобою? Як ляжу спати, твоя тінь піби в головах стоїть у мене. Я б прикрила твоїй слід листом, щоб його вітер не завіяв, піском не замів, — сказала Мелашка. — А, може, ти оце підеш за ту діброву та її занесеш навіки свою любу розмову? . . .

— Не бійся, Мелашко! Я тебе не покину. Після-завтра виходь на вулицю. Я прийду, хоч маю пронасти. Прощай, моя мила, краца од золота, краца од сонця, — сказав Лаврін і поцілував Мелашку, пеначе впік її душу своїми гарячими устами.

Лаврін прийшов додому вже світом і ліг спати у повітці. Вже всі повставали, а Лавріна не було видно. Вже сонце високо підійшло угору. Батько знайшов Лавріна в повітці й не міг добудитись.

— Десь Лаврін блудав цілу ніч, — сказав Кайдаш жінці. — Ходить коло роботи, мов п'яний, і походить спить.

- - На вулиці гуляв, — сказала Кайдашша.

Минув день, минула ніч, а на другу ніч Лаврін знов майнув у Бісвці темної ночі при ясних зорях. Мелашка знов до його вийшла, і знов він вернувся світом додому, знов не виснався її так ізнемігся, що, без сорому казка, пішов по обіді у клуню, ліг у засторонку на соломі і спав до самого вечора.

— Занапастила себе парубок! — бідкався Кайдаш: — де ти бродиш, де ти волочишся цілу ніч? — питає Лавріна батько.

— Там, де її ви волочилися, як були парубком, — сказав Лаврін.

Лаврін ходив у Бісвці до Мелашки через день і зовсім розледаців. Без Мелашки йому став світ немилій. Йому стала неміла мати, став немилій батько, стало погане село. Як тільки наставав вечір, як тільки виснідали зорі на небі, його тягло в Бісвці. Він не зводив очей з тих гір та лісів за Россою, де стояли Бісвці.

— А що, жінко! Настають жнива, а з нашого Лавріна не буде ніякої роботи, — говорив Кайдаш до жінки. — Ходить по садку, певаче напівнився отрути.

— То, про мене, пехай жешиться. Треба як його воліє одружити. Але де його брати собі невістку в нашому селі, коли вже ось маємо одну сатану в хаті. В цих Семигорах усі дівки темер, мов морти.

— То одженімо його буді-де: хибі нема більше сіл на світі, — сказав батько.

Мати пішла в садок, де під яб'лучною лежав Лаврін.

— Чого ти, сину, став такий смутний? Чи в тебе що болить, чи ти щось на думці маєш?

Лаврін мовчав, тільки рукою махнув. Його очі дивились у зелену гущавину з яблунь та черешень.

— Я оце говорила з батьком за тебе. Батько хоче тебе оженити. Послазй, сину, старостів до Катрі Головківни. Катря тиха дівчина й гарна, мов калина процвітає.

— Правда, що процвітає — як макуха під лавкою. Нема мені в Семигорах пари.

— А до кого ж ти ходиш на вулицю?

— Та я, мамо, ходжу на вулицю аж у Бісвці.

— Аж у Бісвці! — крикнула мати і в долоні плеснула.

— В Бісвці, мамо. Там набачив я дівчину! Брови чорні, очі карі, любо подивитись; личко, як калина, а як гяйне, засміється, в мене серце в'яне.

— То, про мене, шли старостів і в Бісвці. Чи я ж вона дочка?

— Балашова. Її звать Мелашкою.

— Чи ти ж знаєш, що за люде ті Балаші? Чи ти ж знаєш Мелашині порови? Стережися, сину, щоб не взяв такої, як Карпо.

— Як з нею не ожениюся, то в Росі втоплюся, — сказав Лаврін і одвернув лице од матері.

— Чи робоча ж вона? Чи має що за душею її батько?

— А чом же. Балаші, здається, людина з достатками, але я в його скриню не лазив.

— То, про мене, послазй старостів і до Балашівни, а я з батьком поїду на розглядини та подивлюся і на твою милу, і на її батька-матір'я.

Лаврін так і зробив, як йому رایла мати: приченурився, взяв двох старостів, та й пішов у Бісвці.

Балаш не сподівався так рано старостів до своєї дочки. Мелашка була дуже молода. Наставали жнива. Мелашка була потрібна в господі як робітниця. Балаш одважував старостам ні се, ні те. Мелашка стояла коло печі й залюбулася снігом. Батько постеріг, чого Мелашка так пізно верталася з вулиці, і згодився на заручини. Мелашка втерла сльози рукавом і подавала старостам рушники.

В неділю Кайдаш з Кайдашихою збірались їхати в Бісвіці на розглядини до Балаша. Лаврін, веселій та щасливій, запрягав воли.

— Чи гарна ж, синю, хата у твоєї Мелашки? — питала мати в Лавріна.

— Ого-го! Ще й яка гарна. Здасться, і в цілому селі кращої нема, — говорив Лаврін, знаючи поровні своєї матері.

— Чи добрі ж хазяїни Балаші? Чи мають худобу? — питала мати.

— Та там такі робочі люди, що в нас у Семигорах і нема таких, — хвалив Лаврін, бо йому й, справді, Балаші здавались лучшими од усіх людей на світі.

— В Бісвцях мене знають: я варила обід у пона, як він видавав заміж дочку. Я там у поповому дворі частувала всю громаду. О, там, моє серденько, є добрі хазяїни. В нас у Семигорах і, справді, таких нема, — говорила Кайдашиха.

Кайдашиха наділа тонку сорочку, зав'язалась гарною новою хусткою з торочками до самих плечей, понадівала всі хрести й дубачі, наділа нову юбку, нову білу свиту, ще й у жовті чоботи взулась.

— Треба гарненько убраться: мене знають усі Бісвці, — думала Кайдашиха й загадала Лаврінові

намостити на вози високо сіна, ще й заслати килимом.

Кайдашиха вгніздилась на весь віз, Кайдаш сів апереду й поганяв волн. Лаврін ішов за возом. Кайдашиха проїхала коло шинку, де стояла купа чоловіків, гордовито підняла голову й добродієм людям не сказала.

— Ого-го! Наша папі-ікономна вилізла трохи не під небо! — загомонили чоловіки: — видно, що їде на розглядниці.

Кайдашиха виставила навмисне на показ громаді жовті нові сап'янци. Сонце грало на чоботях. Сап'янци жовтіли на всю вулицю.

— Ії-Вогу, підшла свиту зумисне вище колін та показує жовті сап'янци, — сміялись чоловіки: — везе Кайдаш свою жінку, пеначе на армарок на продаж.

Кайдаші переїхали греблю, піхали на гору і в'їхали в Бісвді. Кайдашиха оберла білою хусточкою сап'янци й гордовито дивилась навкруги: дивітьсь, мов, люде добрі, яка пані їде до вас у гості.

Чималі хати блищали між садками. Коло церкви стояла здорова хата з новими вікнами.

— Чи не тут живе Балаш? — спитала в сина Кайдашиха.

— Ні, мамо! Це дикова хата. Балаш живе трохи далі, — сказав Лаврін, показуючи вулицю, кудюю треба було повертати.

Він повернув поза церквою. В одному садку біліла здорова хата з мальованими одвірками та дверима.

— Мабуть, це Балашова хата, — говорив Кайдашиха.

— Ні, мамо, Балаш живе ген-ген на отому кутку, в пру, на Западницях.

Вже вони минули село. Хат було видно дуже мало. Дорога спускалася з крутої гори у глибокий яр. В пру подекуди білили вбогі хати, пеначе білі вівці.

— Оце, мамо, й Западниця, — сказав Лаврін, і його очі весело заблищали.

Кайдашиха насунилася. На Западницях не видно було ні однієї хазийської, доброї хати.

— Куди ж ти оце везеш ваз? Здається, мв вазе й село минули, — сказала мати.

— Ветавьте, мамо, а воза, бо тут гора ду крута, — сказав син.

Кайдашиха не ветигла ветати з воза. Воли розбіглися з крутого, як пич, горба. Кайдаш скочив з він, побіг за волами, сипчав їх, бив пужальном по мордах, але важкі воли не могли здержати воза. Віз пхав їх ззаду, й воли поперли а усеї силв ваніз. Кайдашиха вхопилася за полудрґбки і трусила, як у вропасниці. Віз патрапив колесамв на горб і перекинувся. Кайдашиха викотилася з воза, пеначе м'яч. Сіно вкрыво її зверху. Воли потягли возз по долині.

— Тиру, сірий! Тиру, моругній! Бодай ти сказився! — кричав Кайдаш і сам летів з гори з усеї силв, незгірше волів, а воли басували, мов коні, задерши голови, та тільки рогами крутили.

— Оце завіз мене в Западниця, бодай воли провали! — кричав Кайдашиха на ввесь яр: — трохи в'язів не скрутила.

Кайдашиха качалась у сіно та в шил і тільки обтрушувалась. Сіно почепилось до червоних торочок на голові, попалалило за комір, у пазуку, заплуталось у хрестах та в дугачах. Шил набивен її у ніс, у нуха й ваніть у рот. Вона розперезалась, витрушувала сіно з пазухи та прихіла, на пішка, що повохала перцю. Полудрабок обшмульган знов-тиї сав'инець і зробив смугу через усю хашку її передок.

— А бодай ці Западниці були зачалась, ніж мала я в їх їхати! — зачала Кайдашиха, витягаючи сіно з пазухи, шемшкуючи його з голови: — оце завітчалає сіном, як пінци реч'ягами: каторжане сіно коле у спину, хоч снідицю сздай!

Та тут хоч снідицю ский та й по нуру бігай?! Ніхто не побачить, бо цось тут і хат негурт видно, — сказав Кайдан.

Лаврін помостив на віз сіно, застав килечком. Кайдашиха зовсім оченурилась, сіла на віз та все зачала Западниці.

Поїд руши далі. Яр закрутився на всі боки. Хат було видно все менше та менше. Хати були все бідніші.

— Та й крутяться каторжані Западниці, аж голова в мене вже крутиться! — гомоніла на возі Кайдашиха: — де ж хата твоєї Меланьки? — питала вона у Лавріна.

— Ота трети од кінци, — сказав син.

Висоці, довсім голі гари стояли по обидва боки, як стіни. Зверху було видно невеличку смужку сньогого неба. В самому кінці було видно три вбогі хатини.

Оце, завів мене в якийсь утіт. Це не Западниця, а якийсь чортів мішок! Сюди тільки чортам абірагься битись пашулачки, а не господарим їдяти. То це ті твої здороні хати! Та тут, мабуть, живуть старці, а не хазяїни.

Віз під'їхав під ворота. Балашича хата була мала і стара, вона розсунулась, вищула заднірку стіну і піба присіла на одностінок, неначе стара баба. На причілку хата була підперта двома стовпами, обмазаними білою глиною. Маленькі віконця ледві блищали.

Кайдашиха сиділа на возі і не хотіла злизити. Вона зовсім розсердилась. Маврін одишши старі ворітєчка. Вони заторохтіли в його руках, неначе кієтки сухих ребер. Кайдаш погнав воли в ворота. За хати вибігла суха собака, кудлата, як віщри, і зашавкотіза на гостей. З хати вибігло з'ятеро невеличких дітей, а за ними вийшла з хати Балашиха в товстій сорочці, в убогій старій хустці на голові.

Кайдаш і Маврін поздоровизалися з Балашихою. За Балашихи з сіней виглянула Меданка, мов квітка, блиснула чорними очима, нахнула рум'яним лицем і знов сховалась у хату. У Мавріна зомліло серце.

— Прощмо-як найлаєкаване до хати! — промовила Балашиха і поклюнцалась Кайдашесі.

Кайдашиха була сердита на Западницю, аж сошла. Вона простигла з полудрабка жовті чоботи і зєказала їх Балашесі до самих возів.

З сіней вийшов Балаш, ще молодий чоловік, привітався до гостей, клаивея сватам і проєвв їх у хату.

Кайдашиха пахнула в низьких дверях голову, і для неї здалося, що вона вгазить у щусь скриню в дірочку. Хатні двері були ще шикчі. Кайдашиха пагнулась і тільки-що хотіла гордо підняти голову, та з усієї сили дує тим'ям об одвірок!

Кайдашиха почувтила, що в неї на тим'ї вискочила гуля. Вона вхопилає за тим'я. Гуля заболіла так, неначе хто сунув у тим'я розпеченим залізом. В Кайдашихи виступили сльози на очах, зацмело коло серця, але вона мусіла мовчати її терпїть.

»Ої, крикну,« думала Кайдашиха: »ої, не видержу, захоаю! Оце сором! Ої, вилаю в батькаматїрь і Лавріна, і цих поганих Балашів!« думала вона її мусіла зуби сцїпити, щоб удержати пшка.

Малі діти зареготались. Кайдашиха мовчки влязла в батька, в матїрь і Бісвиці, і Балашеву хату. Вона полапала рукою тим'я: високїй очїнок поламався її увїгнувся. Кайдашиха стала шута, як безрога корова.

Балашиха попросила Кайдашиху за стїл. Кайдашиха гїгнула на убогу сїм'ю, на убогу хату її не перемоглась; вона просто полїзла за стїл її сїла на покуті, захищавшись та втираючи губи хусточкою.

Хата була дуже низька. Маленькі віконця були піби слїпі. Через старі шибки, вкриті зеленими та червоними пшмами, не видно було навіть неба. Стара лежалка з камїння неначе присїла її роз'їхалась. Камїння повинналося з неї, неначе сухі ребра в худої шкани. На полу в кутку стояла стара певеличка скриня. Стеля ввїгнулась, а серед хати стоїв тошкїй побїлшїй стовп: він підшрав сволок.

Кайдашиха гордим оком окинула хату и обернула голову до образів. Її червона, високо зав'язана хустка на голові придавила коліна святій Варварі на чималому образі. Вона одсунулась од образа її сіла проти вікна.

Малі діти поставали серед хати її повнірицали на Кайдашиху оченята. Коло дітей терлась кішка, обстрижена од голови до самого хвоста. Кайдашиха глянула на дітей, глянула на чорнобриве Мелацине лице і трохи пом'якшала. Вона любила дітей.

— Чом ти, Лавріне, не сказав, що в моїх сватів є маленькі діти? Ото, якій же ти! Я була б вам, діточки, привезла гостинця. В мене ж є її горішки, є мед, і мак; була б епекла маковників. Ото, Боже мій! бідкалась Кайдашиха.

Діти пороздівляли роти. Горішки її маковники залоскотали в їх ротиках. Вони дивились на багату тітку і все ждали, що знід її поли от-от поспляться горішки, а з назухи повискакують маковники.

— Оце, Боже мій! Не взяла дітям пічогісінько. Натє ж вам хоч по шапку.

Кайдашиха витягла з назухи хусточку, розв'язала вузел і роздала по шагу. Діти дивились на шаги її не знали, що з ними робити.

— Чи можна, мамо, їсти дзешо? — спитала маленька дівчина її полизала свою дзешо.

— Не бери, серце, в рот, бе, пхе! — сказала Кайдашиха.

— Кака дзеша! Як би маковників, — сказав хлопчик.

— Мамо! Хочу маковників, — зарепетувала дівчина.

— Які в тітки жовті поги, пеначе в нашої возулястої курки, — сказав голосно, але ніби про себе старший хлопчик.

— Хто видів так говорити! Ось я тобі дам! Ідіть собі гулять надвір, — сказала Балашиха й випровадила дітей з хати.

Балаш з Кайдашем посідали кінець стола й почали розмовлять за жито та пшеницю, за сіно та за ярину. Балашиха послала найстаршого хлопця в шинок по горілку.

— Оце, Боже мій! Гарні гості, та не знаю, чим вас і втати. Тепер петрівка, такий важкий час, — бідкалась Балашиха.

— Адже ж, мамо, я принесла з ліса глечки суніць, — вихопилась Мелашка: — зварім на полудень вареники з суніць та з полушниць.

— Одже ти, дочко, добре радш, — сказала Балашиха. — Побіжи вибери свіжих огірочків та й заходжуєся коло вареників, а ми зі свахою трошки побалакаємо.

Мелашка завешталась по хаті, зняла з кілків почови, винесла в сінні й пішла в хлякку за борошном.

Кайдашиха не зводила з неї очей. Мелашка була молоденька й невеличка на зріст, але проворна, живава.

— Ну, невелика поміч буде мені з такої невістки. Для неї ще б тільки на припічку кашу їсти, — думала Кайдашиха.

Хлопець приніс кварту горілки. Балашиха накраяла хліба. Балаш почастивав гостей горілкою. Кайдаш вихилив чарку до дна, а Кайдашиха, по

своєму звичаю, тільки губи вмочила і втерлає хусточкою. Вона взяла скибку хліба, щоб закуштувати. Хліб був чорний, як земля, глеваний та несмачний. Кайдашиха через силу проковтнула шматочок. Хліб давив її в горлі.

«Чи ці люде вбогі, чи Балашиха зовсім не хазийка. Довго прийдеться мені вчити цю Мелашку», подумала Кайдашиха й важко зітхнула; «коли б хоч не була така сатана, як Мотря. І в Мотрі не поганчі брови, а за тими бровами ціла куна лиха».

— Погана в вас у Бісвцях горілка, печаче сироватка з перцем. — сказав Кайдаш, згадуючи ту чудову заціканку з червоним перцем, що він був на розглядинах у Довбиша.

— Погана, бо продів шинкарь розводить водою, — промовив Балаш: — бодай йому смерть така, як оця горілка.

— Так тільки смердить горілкою, — сказав Кайдаш.

Хазийн почаствував Кайдашиху. Кайдашиха багато приказувала, а мало вшшла.

«Ну, та її горда моя сваха! Тільки полоще губи в чарці», подумала Балашиха.

Поки старі балакали та шили, Мелашка затопила в печі її полішила вареники. Кайдашиха не зводила з неї очей, та все скося поглядала на чорні, печаче житні, вареники на сніті.

Незабаром і вареники поспіли. Балашиха оддідила їх на друшляк і подала на стіл.

— Вибачайте на цей раз, будьте ласкаві. До вареників нема меду, — сказала хазийка.

— Та обійдемося, має серденько, і без меду. Чи

це житні, чи пшеничні вареники? — спитала Кайдашиха.

— Та це в нас така пшениця вродила, — сказала хазійка: — не пшениця, а якась мішаниця з житом.

Кайдашиха полизала вареники, виїла полумиці, а тісто покинула на полуміску.

Полуднюючи, свахи зговорились, щоб зараз після Петра в першу педілю справити весілля. Лаврін пішов з Мелашкою у садок і не міг з нею поговоритися.

— Як би батько не оддав мене за тебе, то я б сама собі смерть заподіяла, — говорила Мелашка до Лавріна.

— Чи не буде, Мелашко, тобі скучно за Бісцями? — спитав Лаврін.

— Там мені буде веселенько, де ти будеш з мною, моє серце тільки, — сказала Мелашка.

Балашка вийшла й поклікала Лавріна й Мелашку полуднувати. Балаш почаствував їх зі своїх рук і налив чарку Кайдашиці. Кайдашиха взяла чарку в руки і хоч була сердита, але таки не вдержалась і розпустила на всю хату мед своїм язиком: «Будь же, дочко, здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна; робоча, як бджола; а багата, як свята земля! Дай тобі, Боже, спішно робити; щоб твої думки були повні, як криниця водою; щоб твої річ була тиха та багата, як пшва колосом. Дай вам, Боже, і з роси і з води; нехай вам життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками.»

Кайдашиха таки випила чарку, хоч і скривилась, як середка на п'ятницю. Мелашка краса таки розв'язала її язика й витягла з його меду цілий улік.

Кайдаші над вечір розпрощалися з певими сватами й поїхали додому.

— Горді наші свати, нема що казати, — сказала Балашиха: — не знаю, чи добре тобі, дочко, буде в цієї чепуристої свекрухи, — промовила вона до Мелашки.

Нешвидкою ступою потяглася Кайдашеві воли здовж Западниць. Кайдашиха сиділа високо на возі і вже поховала свої жовті сап'їнци, прикривши їх свитою. Лаврін ішов осторонь коло воза.

— Ой, поганяй швидче воли! — крикнула Кайдашиха на чоловіка. — Коли б завидна вилізти з цього каторжного уліка. Буду пам'ятати, коли їздила на ці Западниць. Не заманите мене сюди й калачем. Поробили двері, щого сказати. Трохи собі голови не знесла, а на очінку зробила собі правдиві Западниць.

— За те ж, мамо, в вас на голові, мабуть, набігали цілі Семигори. Чи велика, мамо, моргули на голові? — снитав насмішкувато Лаврін.

— Моргуля! Твоя теща правдива моргуля: хліба не вміє доброго спекти. Набралася лиха, поки вивчила багачку Мотрю, а за цією певістю наберуся три копн лиха, ще й з верхом. Мотря пригнала у двір стрижену ягницю, а твоя Мелашка, мабуть, прижене оту стрижену кішку.

Кайдашиха лаялась, та все подивлялась набік, чи часом не вглядить де знайомих людей. Їй адавалося, що проти неї назустріч вийде вся бісвська громада з головою на чолі.

— Поганяй бо швидче! Може, забіжу на часок до понаді та хоч noonудню гаразд, та досхоцү

пац'юся пашивли. Я в тутешньої понаді, як у себе вдома.

Воли виїхали на гору. Коло попового двора Кайдашиха встала й пішла у двір.

— Та не баріться, мамо, не залежуйте довго на пухових подушках! — гукнув матері услід Лаврін.

— Гляди лиш! Побачимо, яких пухових подушок навезе твоя Мелашка, — обізначалась Кайдашиха, обтираючи хусткою чоботи.

— Хоч між дровами, аби з чорними бровами! — сказав Лаврін: — хоч під лавкою, аби з гарною павинкою.

— Побачиш! Краси на тарілці не краять. Чорними бровами не пац'юся й не пац'юся, — сказала Кайдашиха й пішла у двір.

— І на чортового батька їй здався ті понаді! Хочеться ж дракнати попових собак! — бубонів собі під ніс Кайдаш.

Вже сонце зайшло, вже надворі змеркло, а Кайдашиха сиділа та щебетала в понаді. Воли стояли, похиливши голови. Лаврін сперся на тил і думу думав. Кайдаш заснув, простягнувшись на возі.

Забрехали собаки у дворі. Кайдашиха вийшла з хати, весела, неначе прийшла з церкви.

— От, хто мене витав! Не так, як Балашиха. І, Господи! Не знали, де й посадити мене. Частувала мене матушка і часм, і горілкою, і наливкою, — хвалилася Кайдашиха й тим трохи примирилася з Западницями.

Через тиждень Лаврін повінчався з Мелашкою і привіз її в батькову хату.

VI.

Тиждень прожила Мелашка у свекровій хаті, як у раї. Після вбогої батькової хати вона ніби ввійшла в папєські покої. Кайдашева хата була простора, з чималими яєними вікнами, з новими образами, з великими вишиваними рушниками на стінах та на образах. І зелений садок, і маленька пасіка в садку під горою, і криниці під грушею, і левада, і зелена діброва на горах, і розмова з Лаврієм за пасікою, — все ніби завітчало свекрову хату квітами та запахом пахощами. Тиждень мінув, як одна година.

Мелашка ніби не бачила, як п'яний свекор лаявся з свекрухою, ніби не чула, як свекруха одразу обешнала її неприємними словами.

Кайдашниха привитала старшу невістку перше солодкими медовими словами, а потім уже дала їй покошувати полнню. З Мелашкою вона обійшлася інакше: вона одразу почастивала їй полннем. Вона не злюбила Мелашиних батьків, і як тільки бралась за тім'я, то згадувала Завадшці і свої розглядни в Балахів. Мелашка була молода, незугарна до важкої роботи, а Кайдашній дуже бавалося на старість полежати та одпочить.

Тільки тиждень після весілля Кайдашниха змовчувала та скося поглядала на Мелашку, показуючи їй роботу. На другий тиждень вона вже дала невістку і глузувала з неї.

Одного дня ще вдосвіта Кайдашниха збудила Мелашку її загадала їй містити діжку, а сама поралась коло печі. Мелашка втіла руками в діжку її ніяк

не могла вимішати зо самого дня: діжка була здорова, а вона сама невеличка на зріст і не могла достати руками до дня.

— Лавріне! Підстав своїй жінці під ноги стільчика; бач, не достане руками її до половини діжі.

Лаврін узяв маленького стільчика і підставив Мелашці під ноги. Мелашка вилізла на стільчик і, ванпувшись білою фантиною, пеначе боролася зі здоровою діжею, тикаючи в тісто маленькими кулачками та тонкими руками. Лаврін не зводив очей а Мелашки її мшлувався, як вона проворно орудувала руками, як стільчик хитався під ногами. В неї на лобі виступив піт.

— Лавріне! Втри жінці піт з лоба, а то ще в діжку покапає, — знов сказала сердито Кайдашиха.

Лаврін обтер своїм рукавом гарячого Мелашчиного лоба. Мелашка, як дитина, глянула на його темними очима її осміхнулася. Свекрушини докір полетів проз її вуха її не зачепив душі.

— Лавріне! — знов гукнула Кайдашиха. — Утри лиш носа своїй жінці. Он, бач, дядьки з носа виглядають, — уже кепкувала свекруха, дивлячись на дитячі Мелашчині руки.

Мелашка осміхнулася, але якось жалібно глянула на Лавріна: вона пеначе не дочула свекрушиного слова, хоч розкоштувала полшнь.

Лаврін мовчав і тільки глянув на матір.

У хату ввійшов Кайдаш. Він виголодався за роботою її почав гримати, що Кайдашиха опізнилася з хлібом.

— Опізнилась! Чому пак не опізнитись, коли понабірала в хату невісток з Западниць. Коли з

Довбишами не могла ввишутись, а з Балашами її потім . . . Он бабляється з діжею од сьмого ранку, пеначе дитина пічки копає.

Кайдашиха заглянула в діжу. Тісто було зовсім невмішене: на йому було видно бульбашки, пеначе горіхи.

— Геть вилазь з діжі, бо сьгодні не будемо обідати! — крикнула Кайдашиха на Мелашку.

Мелашка витягла з діжі руки в тісті, скочила зо стільчика і стала серед хати. В неї на лобі блищали здорові краплі поту.

Кайдашиха поміг з по дікті руки її кинулася зі злістю на діжу, як на свого ворога. Тісто в діжі аж захищало її пеначе заплямкало губами під її руками. Мелашка знала, що не вгодила свекрусі, і стояла ні в сих, ні в тих серед хати та дивилась на замазані руки.

— Чого ти стоїш, ніби сьгодні привезена? Он зосталось тіста на руках на цілій хліб. По-обшкрібай пожем тісто в діжу, та порайся коло печі.

Мелашка зітхнула. Вона почувила, що рідна мати її б'є та не болять, а свекруха словами б'є гірше, ніж кулаками.

Мелашка мила руки, але руки в тісті не швидко обмивались.

— Чого ти там бабляєшся? Мнї хутчїй руки, бо прийде батько вдруге до хати, то він нам поб'є спину! — вже крикнула Кайдашиха на Мелашку.

Мелашка затріпала рученятами, пеначе пташка крилами: ще її гаразд не обмила тіста на руках, обтерла їх сяк-так рушником і кинулася вимішувати демішку. Вона сіла долі, поставила в колінах гор-

щик, обвернутий ганчіркою і, ханаючись, так повернула кошетою в горшку, що вона заняла в гуетій лемішці, хруснула її передомилаєть.

— Ой, Боже мій, з цим недбайлом! — крикнула Кайдашиха, глянувши на Мелашку: — тепер, про мене, строжий руку в лемішку та її мішай.

В Мелашки затрусилася рука. Вона вхопила ложку її почала вимішувати лемішку ложкою.

— Мати твою, мабуть, вимішувала лемішку ложкою та її тебе навчила, — крикнула зі злістю Кайдашиха.

Мелашку здашило в горлі. Вона занклакала.

Тільки-що Кайдашиха шиласкала хліб, а Мелашка посадила, поспіваючи лопату межквіткою, голодний Кайдаш знов увійшов у хату її почав лаяти і жінку її невістку.

— Якого ви недовіра удвох робите, що в вас і досі обід не готовий! — крикнув Кайдаш на всю хату. — Іди, Мелашко, до Мотрі та полич хліба на обід.

Тільки-що Мелашка ступила на поріг, Кайдашиха крикнула так, немаче на неї хто гинув квітком.

— Не йди до Мотрі позичати хліба, бо ноги рогачем поперебиваю! В неї снігу зімоє не достанеш.

У Карновій протинній хаті двері були одчинені. Мотря почула ці слова.

— Як тільки котра з вас ступить на мій поріг, то я вам обом поперебиваю ноги оцією кочергою, — крикнула Мотря зо свого порога її показала кочергу: — сплять до обіда та ще мене її судять; судить уже Мелашку, а мене не зачіпайте.

Мотри причинила свої двері, аж горнище загусло. Мелашка побігла до сусіди позичати хліба на обід.

Мелашка позичила хліб і верталася через свій садок. Вона вгледіла в садку Лавріана.

— Зобіжає тебе, моє серце, мати, — сказав Лавріан, і пеначе закресив латерину лайку своїми ласкавими словами.

— Дарма, що мати лас, аби ти мене тішив своїми очима, — сказала Мелашка, глигнувши Лавріанові в самі сині очі.

Йшла вона за хлібом, садок пеначе пов'яв для неї, її листя пожовкло, а як верталася назад, глигнула мільому в вічі, і для неї знов піби садок розвивел і завзеленів, і сонце весело на йому заграло.

І знов у Кайдашевії хаті почалася колотнеча. Кайдашанка почала сваритися і стала дуже лайлива та опришкувата. Вона нападзлася на Мелашку еливе кожного дня, точила її, як вода кмінь.

Мотри не любила Мелашки і все чогось підкопувалася під неї, мов річка під крутий берег. Мелашка жила з Кайдашанкою в одній хаті, а через Кайдашанку Мотри була недобра її до Мелашки.

Настанн жнива. Кайдашанка зааривла Мелашку до роботи, як у віз. Мелашка вже пудилася за Бісвцями, за батьком, за своєю доброю матіррю. Вона просилась у свекрухи в гості до батька, свекруха її не пустила. Кожної неділі просилась Мелашка в гості, і кожної неділі Кайдашанка знаходила для неї роботу. Мелашка закурюлася.

— Чого ти, Мелашко, журнися, аж з лиця спала?
— питав у неї чоловік.

— Скучила за матіррю. Вже й жнива минають, а я ні разу не була в матінки в гостях. Цієї ночі мені снилось, що я стала зозулею та й полетіла в Бієвці. Прилітаю в батьків садок та й сіла на вишні. Батько неначе виходять у садок та й просить мене до хати. Я літаю в хату, дивлюсь, а моя мати лежить на лаві мертва, заверчена наміткою, укрита чорним сукном, згорнула руки на грудях і жалібно дивиться на мене.

— Коли мати не пускає, то я попрошу батька. Визнемо ярину, то, може, й підемо в гості.

— Преси, Лавріне, батька, бо я з нудьги не анаю, де дітись. Шумить діброва на горі, та тільки жалю мені завдає. Що-вечора дивлюсь на заросляні ські гори, що-вечора пориває мою душу! Як би я мала крила, я б, здається, зараз одвідала свою пеньку. Така нудьга мене бере, що, здається, як би я зозулею летіла, то ліси б погубила своєю нудьгою, крилами садки поламала б, степи поналила б своїми сухотами й зелені дуги сльозами залила.

Молода молодича залилася сльозами, як мала дитина. Лаврінові стало жалко молоді жінки. Він пригорнув її до себе, вговорював ласкавими словами.

— Здається мені, що до моєї матінки й дорога терном та колючою ожжиною заросла, — сказала Мелашка.

Лаврін таки впросив батька, а батько почав уговорювать Кайдашиху. Кайдашиха пустила невістку до родини, а сама таки не поїхала. Навіть понадні пухові подушки та наливка не заманили її на Западниці. Кайдашиха вговорювала поїхати

до сватів Кайдана. Кайдан не схотів, бо в Бісцях була недобра горілка.

— Візьми ж, Мелашко, паливицю батькові, а дітям и марадам гостинци; ось, бач, яка паливиця! На Западницях, мабуть, і не бачили таких паливиць, не тільки що не їли, — сказала Кайданиха, подаючи Мелашці пухку паливицю.

Мелашка взяла паливицю в руки. Паливиця, через свекрушин довір, стала для неї пазка, як камінь.

Лаврін пішов з Мелашкою в Бісці.

Тільки-що Мелашка ступила на батьків поріг, та й залилася дрібними сльозами, шпани матері на груди.

— Я думала, дочко, що ти вже од нас одцуралась. Ждала я тебе в гості, в вікна виглядала, та вже й перестала.

— Не пускай нас батько, не пускала й мати, — сказав Лаврін: — у жива було дуже багато роботи.

— Чого ж це ти, дочко, так розплакалась? Мабуть, дуже пудилась за Бісцями та за нами, — говорила мати: — привикай, серце, до чужого села та до нової рідні. Адже ж люди якось звикають. Не дурно ж кажуть: дівка, як верба — де посади, то прийметься.

— Не так легко, мамо, прийнятися, — говорила Мелашка, — коли посадили піби на гарячому піску.

Мати задумалась: вона догадалась, якпій то був гарячий пісок.

— У нас була — як роза цвіла, а тепер така стала — як квітка в'яла, — сказала Баланиха словами пісні, роздивлюючись на свою дочку: — чого

— Дочко, зблідла та печаче щилом пришила? І донос твоїй став такій тихий та смутний.

— Нема мені од чого цвісти. Як би не Лаврін, то я б, здається, ладна її до вас вернутись.

— Не можна, дочко! Зав'язала голівоньку, не розв'язнеш довіку, — сказала Балашиха, осміхаючись через сльози.

Матері все здавалось, що Мелашка пудиться за Бісвцями, що вона ще дуже молода й язакус за дівоцькою красою та за чорною косою. Вона не думала, що Мелашці було важко у свекрухи.

— Звикай, серце! Як я ввійшла заміж за твого батька, то й я плакала, а далі звикла. Така вже жіноча доля.

Мелашка обцілювала маленьких братів та сестер, розв'язала хустку з гостинцями. Діти вкрили хустку, як мухи мед, а в тій хустині було всякого добра: й горіхи з шасіням, і груші, й яблука, ще й медички. Діти аж плескали в долоні та цибетали на всю хату.

Балашиха застелила стіл скатертею, поставила пиванку з горілкою. Балашиха частував зятя, а Мелашка з матіррю пішла в садок, зацілилася на свекруху і свекра, виплакала всі сльози, що зібралася за всі життя, і пошла ними материн садок. Мати стояла під вишнею й собі плакала.

— Я тизви не пробула у свекрухи і вже сльозами обцілилася, — говорила Мелашка. — Як би Лаврін не остунався за мною, то вони б мене звіли. А збоку через сінч живе Каріова Мотря, наче люта змія, не сирине мені через свекруху. Заскубуть, заклоють вони мене, матю, як дині шуляли голубку.

— То ти, дочко, не потурай свекрусі. Адиє ж Мотря не мовчить, то й ти не мовчи.

— Коли, мамо, кругом мене все чужі люди, чужий рід, чуже село. Я одна, як бичина в полі, а всі влі на мене, як вітер на бичину.

Повиваєт Мелашка з матіррю в садку, звійшла до саду, стала за стіл полуднувать і не полуднувала.

«Чи би мені переключата сюди Лавріна, я б навіки зостадась у матері», думала Мелашка, поглядуючи на вбогу хатину.

Мелашка посиділа в батька до вечора, пішла до сусід, побачилася з сусідами, наговорилася і вже смерком розирончалася з ріднею. Перейшла вона двір до воріт і стежку облігла снізьми. Пішла вона долиною та все оглядалась назад на батькову хату; ввійшла на гору, ще раз подивилась на вишневи садочок.

«Пронцай, мій спокою, мій віночку, вишневи батьків садочку!» подумала Мелашка й пішла селом додому з Лавріном.

Вже вночі пізенько вони прийшли додому. В хаті всі спали. Лаврін почав стукати у двері. Двері були заперті на засув. У хаті ніхто не обзивався. Лаврін постукав у вікно.

— А вже ж! Оце ветапу вам одшнати! — крикнула в хаті Кайдашиха, пеначе десь у ділаці: — досиділи до ночі, то, про мене, почувіте й надворі.

Старий Кайдаш не чув нічого і спав, як убитий. Кайдашиха замовкла. В хаті знов все затихло.

Лаврін пішов під Карнове вікно й постукав у шибку.

— Хто там стукає! — гукнула Мотря.

— Одчини, будь ласка, Мотре! Це ми, — сказав Лаврін.

— А мати чом не встане й не одчинить? Мабудь, яде, поки я встану, — обізвалаєь Мотря, неспаче деєь у льоху!

— Одчини, будь ласка, бо мати не хоче одчинити, — просив Лаврін.

— А вже ж! Велика пані! Пехай устане та й одчинить, — крикнула Мотря.

У Карповій хаті щось заворушилось: то встав Карпо. Він заворушився в снігах, стукнув лобом об двері, звалив кочергу, перекинув мірку в снігах і, позіхаючи на весь рот, одсунув засува.

Лаврін з Мелашкою ввійшли в сніп. В одчиняній двері наліво кричала Мотря, у двері направо репетувала стара мати.

— І де чортика їх носить до півночі! Ходить упочі з чортами разом, та ще їм і двері одчиняй! — верещала по одні бок Мотря.

— Досиділиєь мало не до світа, неспаче завтра свято! Ще й уставай та двері їм одчиняй! — кричала з нечі мати.

— Чого ви, мамо, кричите? Ще й не вставали одчиняти, а верещите на всю хату, — обізваєь Лаврін.

— Виводив понід руки свою Мелашку по всіх Западницях до півночі, ще й мене розбудив.

— Якого ти чорта кричиш? Аж мене перелякала! — обізваєь зирсоння старий Кайдаш: — оце паробили гвалту! Мені здалось, що хата зайнялася.

Мелашка швиденько кинула світу на лаву і

впала, як нежива. Лаврін погасив світло. Мелашці здалося, що вона з зеленого саду та ступила просто на лід.

«Потривай же, Мотре! Замітала я сіни, вишпосила і своє і твоє сміття, а завтра не винесу», думала Мелашка, згадуючи панутіння своєї матері: «нехай уже лас мати, а то її вона кричить».

Другого дня Мелашка взяла хату її сіни й покинула сміття коло порога. Мотря переступила через поріг і спиткнулась на сміття.

— Оце, понападали свого сміття під порогом. Дві їх здорові, як печі, а сміття не винесуть, — сказала Мотря так голосно, щоб було чути у свекрушину хату.

— Вишпосила я до сьогоднішнього дня і твоє сміттячко, а тепер не буду. Маси руки, то й вишпосеш, — сказала Мелашка.

— А тобі та твоїй свекрусі хіба пообпадали руки? — крикнула Мотря.

— Не пообпадали, але як поситиму що-дня са-
ме сміття, то й пообпадають.

— Ще й підмела на мою половину сіней, — сказала Мотря і вхопила віник та її одсунула сміття під самісінькі свекрові двері.

З хати виїшла свекруха саме тоді, як Мотря сунула сміття під двері. Сміття посунулось під свекрушині ноги. Вона підкинула ногами сміття вгору й обешала Мотрю.

— На що ти, вража дочко, сунеш оце сміття мені в хату? — крикнула Кайдашиха.

— Од вражкої дочки чую. Суну на те, що це

ваше сміття. Про мене, візьміть його та поїйте! — крикнула Мотря.

— Як сама, коли мене загадуси; про мене, сховай його у свою скриню та понеси матері на гостинець, — репетувала свекруха.

— Не матері, а вам прищесу ще й на стіл покладу, — сказала ласкаво, але хитро Мотря: — поїєте на здоровлячко, бо чия праця, того й користь.

— Я, Мотре, виносила і твоє сміття з сіней, а тепер не буду: винось сама. Я од цього часу і твоєї половини сіней не буду мести, — обізвалась Мелашка.

— Та, про мене, перегодіть сіни тином по половині! Я через тин не буду лазити до вас у гості, — кричала Мотря: — впала у гріх, що вимела всі сіни та сміття винесла. Ти менча, то й мети сіни!

— Як на менчу, то більше треба здавати роботи! — сказала Мелашка. — Од цього часу я не буду мести твоєї половини сіней.

— Та, про мене, і своєї хати три дні не мети! Чого це ви до мене причепились удвох, як скажені собаки! — вже кричала гвалт Мотря й біла кулак об кулак.

Три молоді тупцяли кругом сміття, пеначе три курки на смітинку.

— Чи ви показались, чи вас чорт напав, — крикнув старий Кайдаш, уходячи в сіни. — Чого це ви гризитесь? Ось я вас помірю ломакою.

Мотря втекла у свою хату і двері причинила. Стара Кайдашиха стояла над сміттям і виливала на його всю злість, що мала вилити на Мотрю, а далі

вхопила віника і присунула сміття під Мотрині двері.

— На тобі твоє добро! — крикнула свекруха, ще й віника вгору підняла проти зачиняних дверей, неначе то були не двері, а сама Мотря.

— Поїкте його з Мелашкою. Бодай ви ним обидві подавились! — кричала за дверима Мотря.

— Бодай уже тебе вдавила боляка! Ти мені сидиш тут у горлі гірше од болячки! — кричала Кайдашиха, тикаючи себе в горло пальцем та обертаючись до зачиняних дверей.

— Ти ж мені гірше од трясці! — крикнула Мотря й ніби кляла свої двері.

— Бодай тебе трясло і твоїх Довбишів, і твою таранкувату сестру, і весь твій поганий рід до страшного суду! — лаяла Кайдашиха і штурхнула у двері віником так, що нехворощ затріщала й поспалась на землю.

— Не штуркай у мої двері, бо як і скочу то штуркну тебе так, що й ноги задереш, — галасувала Мотря і тріснула обома кулаками у двері.

Двері одскочили і, справді, тріснули Кайдашиху по лобі.

Кайдашиха одскочила і вхопилась рукою за лоба.

— Вб'є вона мене! Ззість мене без соли, зжепе вона мене зо світа! — кричала Кайдашиха. — Ой, Боже мій, світе мій!

Мотря через одчиняні двері угляділа під своїм порогом сміття, нагнулась, ухопила у пригорщі сміття, сипнула ним свекрусі в вічі і причинила двері.

Кайдашева Сім'я

Кайдашиха вхопилась за очі. В очах було повно сміття. Вона кинулась одчиняти двері і вхопилась за кілок обома руками. Мотря з другого боку обома руками держала двері за кілок.

— Пусти! Нехай я тобі коєн обскубу, — кричала Кайдашиха.

— Побачимо, хто кому обскубе! — кричала Мотря: — обскуби собі та Мелашці.

Молодичі смикали кілок кожна до себе. Двері одхилились, то знов причинились, аж гупали. Старий Кайдаш кинувся обороняти двері, одіпхнув Кайдашиху й так гупнув кулаком у двері, що Мотря за дверми пустила кілок і одекочила. Він одчинив двері й закричав на Мотрю:

— Чого ти галаєуєш на весь куток, неначе тебе чорти хапають?

— Чого ви лізете в мою хату? Яке ви право маєте лізти через мій поріг? Я вам голову провалю кочергою! — кричала Мотря, бліда, як смерть.

Вона стояла серед хати з кочергою й як би старий Кайдаш не одекочив назад за поріг, вона б і, справді, провалила йому голову кочергою.

— Цур вам! Оєнка вам! Де баби б'ються, там і чорт не розбере діла. Мелашко! Будь ти найрозумніша. Візьми оте сміття та винеси надвір.

Мелашка взяла шматок ряднини, згорнула половину сміття, а половину покинула під самим Мотриним порогом.

— Я своє винесу, а твоє оєдечки кидаю! — крикнула Мелашка, виносячи сміття з сіней.

Другого дня Мелашка вимела свою хату й половину сіней, неначе мотузком одміряла.

— Як вимела рівенько! Чи не поясом міряла сіни? — питала Мотря в Мелашки.

— А хоч би її поясом? Що тобі до того. Не буду мести твоєї половини сіней та виносити твого еміття, — сказала Мелашка.

— А хибà ж ти не міряла сіней мотузком, як мазала діл та стіни? — обізвалася Кайдашиха. — Міряєте ви, бодай уже міряла ває лиха година.

Од того часу Мелашка знайшла собі ще одного ворога. Мотря не давала їй перейти сіни: вона була сердита на Мелашку за те прокляте еміття. Од того часу в хаті гризла Мелашку свекруха, в сінях та на дворі стерегла її Мотря.

Настала віма, настав важкий час для Мелашки. Кайдашиха напосілася на неї, як лиха доля: сама спала досхочу, робила легку роботу, а всю важку роботу скидала на Мелашку, наче на свою наймичку. Молода Мелашка, вкнута в чуже село, між чужі люде, не сміла нічого говорити проти свекрухи й мовчки робила все, що загадувала свекруха. Вона вставала вдосвіта поперед усіх, топила й варила, діжу мірила, хліб пекла, ходила прати на став, прибірала в хаті, ще й на полотно пряла. Свекруха гризла, за все докоряла, ще й судила між людьми. Мелашка нічим не могла догодити свекрусі й свекрові. Вона була тільки тоді щаслива, як одпрошувалася у гості до батька, та й те траплялось дуже рідко. Старий Кайдаш пив у шинку, приходив п'яний додому і зганяв злість більш на невістці, ніж на своїй жінці. Мотря не пропускала Мелашки через сіни й зачіпала її ущипливими словами. Лаврін оступався за нею та її годі сказав.

Раз у великий піст перед вербою Кайдаш прийшов у хату вечеряти і вже був зовсім н'яний. Сім'я повечеряла й полягала спати. Кайдаш збудив Мелашку і звелів подавати собі вечерю. Мелаг ка наспала в миску гречаних галушок і поставила на стіл. Галушки були холодні, стали тверді й такі густі, як кваша. Кайдаш пхав їх у горло й не міг ніяк запхнути. В його повинадали зуби, й він ніяк не міг їх розжувати.

— Наварила ж, невістко, галушок! Чи це каміння, чи галушки? — сказав Кайдаш до Мелашки. — На, покоштуй, чи вкусити? Ти думаєш, що в мене залізні зуби? На! Батькові своїому понеси, пехай удавиться! Це я знаю, на що вона наварила мені каміння: щоб мене зо світа згубить, щоб я швидче вмер та покинув вам усе добро! О, хура чортів на вашу голову з Лавріном та й з Карпом! Це вже вони змовились, щоб мене галушками вдавити цієї ночі. На! Понеси собакам!

Кайдаш узяв у ложку галушку і жбурнув нею на Мелашку. Галушка перелетіла через її голову і свиснула в комин.

— Оце тобі, а це твому батькові! — сказав Кайдаш, і друга галушка свиснула, як куля, й лягнула об мисник.

— А це твоїй матері! — і третя галушка чавкнула на губі.

— А це тобі, чортів спшу, щоб не троїв батька!

І четверта галушка полетіла на Лавріна й луснула його по губах. Лаврін прокинувся, сів на лаві, витріщивши сонні очі, й чухав боки кулаками.

— А це тобі, Карпе!

Галушка полетіла вгору й лягнула об стелю, а зо стелі потрапила Мелашці на голову.

Мелашка дивилась, як літають по хаті галушки, і не знала, чи плакати, чи сміятись.

— А Мотрі вже й не стало! Мотря відьма! Перекинула галушки на макітру, — говорив Кайдаш: — звідкіля це макітра прилетіла на стіл? Це не макітра! Та це Мотря прилетіла з Лисої Горн.

Кайдаш штовхнув рукою ту невидиму макітру й одсунувся трохи набік.

— Потривайте ж, матері вашій хура чортів, ще й сіра свита зверху! Не діждете, щоб я вдавився цим камінням! Карпо забрав воли й вози, а ця зо своїм Лавріном хоче забрати ярма й занози.

Кайдаш присунувся до стола, поколоцькав ложкою в мисці і взяв у рот галушку. Галушка була здорова, як пацюк, і застрягла йому в губах.

— Чи пацюки, чи каміння? Каміння! Це не галушки! А не діждете ви, щоб я ними вдавився. На! Давись сама з твоїм Лавріном! — крикнув Кайдаш, ухопив миску і жбурнув нею на Мелашку. Миска розгубила по дорозі галушки й юшку й гепнула об припічок. Кайдашиха прокинулася на печі й закричала з переляку:

— Хто там кидається? Що там розбили? О, Боже мій! Чи стеля завалилась, чи що?

— Еге, стеля! Наварили мені отрути та ще й на вечерю дали, щоб я вночі луснув. А я таки не лусну, матері вашій хура жидів та ще з рублем зверху, на злість не лусну й не їстиму каміння, — булькотав Кайдаш.

Мелашка стояла коло печі, згорнувши руки, й тільки дивилась на сивого н'яного свекра.

— Ось я вам і ваші ложки поламаю, і вам спини поламаю! Отак, отак!

Кайдани штрикав ложкою об стіл а усієї сили, доки ложка не хрусьнула двічі. Він дупив її кулаком та все приказував: — Отак, отак!

Кайданиха зскочила з печі.

— Бога бієся, або котрого святого! Що ти робиш? Чом ти не лягаш спати? Чого ти стоїш, згорнувши руки, та не лягаш спати? — крикнула Кайданиха на Мелашку, неначе Мелашка була в тому всьому вішна.

Мелашка пішла до лави й лягла, а Кайдаш іще довго сидів, тикав кулаком у стіл та все приказував: »Отак, отак, матері його ковілька!« — доки не потропив ложки на шматочки. Він упав на лаву й захріп. Кайданиха встала, дмухнула на каганець, і все в хаті замерло, тільки Мелашка обливала постіль сльозами. В неї була думка, чи те втекти до батька та більш не вертатись у Семигори . . .

VII.

Настав страшний тиждень. У великий понеділок до Кайдашів зайшла баба Палажка Соловіха. Вона була дуже богомільна і що-року їла паску в Києві в Лаврі. І тепер вона збиралась у Київ, але самій іти до Києва було невесело, а ще до того вона троту боялася сама виряджатись у далеку дорогу. В неї була думка підмовити самого Кайдаша, бо з чоловіком у дорозі все-таки бабі безпешніше.

— Помагай-бі вам! Поздоровляю вас з великим понеділком, — промовила Палажка.

— Спасибі, будь і ти здорова, — одказала Кайдашиха: — сїдай, Палажко, в нашої хаті.

Палажка сіла на лаві і скорчилась у три погнбелі. Вона за великий піст так спостилася, що в неї тільки очі блищали, а вістки під шкурою мало не торохтіли.

— Чи підеш, Палажко, і цього року до Київа? — спитала Кайдашиха.

— Як Господь поможе та сподобить, то чом би й не піти. Звіла я двацять пасок у Київі, то, може, Бог поможе звісти і двацять першу. Стара Головичка з'охотилася іти зо мною, та, може, хто і з вас піде з нами, бо як з хати піде їсти паску в Київ хоч одна людина, то Бог благословить усею сім'ю, і на хліб буде поліття. А як хто їстиме що-року в Київі паску, та ще й умре на великоднім тижні, той піде просто в рай, бо на великоднім тижні царських врат не зачиняють і в церкві, і в раю; душа через царські врата так і полетить просто в рай.

Палажка оберталася до Кайдаша. Во знала, що він богобоящій.

— А хто постить дванацять п'ятиць на рік, той не піде просто в рай? Чи не чула ти, Палажко, чого про те на Пещерих або в Лаврі? — спитав Кайдаш.

— Ні, — сказала з повагом Палажка: — хто постить у ті п'ятиці та поєсть при собі сон Богородниці, той не буде в воді потопати, у вогні горіти, од наглої смерті помірати, а в рай просто не піде. А хто піде в Єрусалим, або що-року в Київі в Лаврі

паску Істиме, або вмере на самій Великдень, той спасеться, того душу янголи понесуть просто до Бога.

Мелашка слухала, і в неї робота шпала з рук.

— Треба в Києві на великому тяжкі висповідатись, у чистій четвер одговітися, треба молебінь на Пещерях найняти, на часточку дати, на святі моці по шагу покласти, то тоді Господь і помилує нас, — навчала баба Палажка, піднявши игору палець: — а хто купить мира од мироточивих голів, або олив з лямпад над святою Варварою, та буде мазать собі очі та лоб, в того ніколи не болітимуть очі й голова. Я знаю в Києві всі моці, всі церкви. Оце як ходжу по Пещерях та по церквах, то за мною йде слідком сотня або й друга людей, а я всім розказую, в якій церкві які моці, показую, де лежить пірря з архангела Гавриїла в напнянському монастирі, де стоїть молоко Богородиці, де святий Миколай притиснув до стіни своїм образом злодія, як той хотів обікрати церкву.

— Невже притиснув? — спитала Мелашка, розплющивши широко очі.

— А вже ж притиснув, ще й рукою вхопив та й держав, доки ченці з усього Києва не посподились. А од образа пішов світ на всю церкву, неначе од сонця. Ченці думали, що в церкві пожежка, та й позбігались. Коли глянуть на те чудо, та мерцій на себе ризи, та зараз ударили в дзвони, та позабірали в руки свічки, та давай перед Миколаєм правити та молитись. Тоді образ і пустив злодія. А той злодій зараз постригся в ченці та й став святим.

В хаті всі слухали Палажчину розмову. Молодиці позгортували руки та важко зітхали, приказуючи: «ой, Боже наш, Боже наш!»

— А я оце як приїду до того Миколая, та як почну розказувати, то мене люде обступлять та її слухають, та аж шанки подіймають та хрестяться. Я знаю, і де гроші коло образів власти, і де гроші черницям та ченцям просто в руки давати. А за мною люду так і валить усякого, а я їх поджу од Восниного Миколая до Десятинного, од Десятинного Миколая до Доброго, од Доброго Миколая до Малого, а дазі до Мокрого Миколая, а нотім до Приписного Миколая.

— Ой, пустіть мене, мамо, в Київ а бабою! — проселась Мелашка. — Я її зрела, а в Києві не була. Мене її Господь не помилює на тім світі.

— А церкви там усе з золотими верхами. В Пещерях лежить дванацять братів, що будували Лаврецьку дзвіницю. Кажуть, що як будували, то вона все входила в землю, а одної ночі її виїшла вся з землі. Од того часу всі брати постриглись у ченці. Господи, скільки я переводила людей на самій верх дзвіниці до великих дзвонів!

— Ой, пустіть мене, матінко! Здається вмру, як не піду в Київ. Чи то правда, що там с такий лев, що з рота вода тече?

— А вже ж є; а на левові сидить святий Самсін та щелепи йому роздирає. Як упіймав його на Подолі коло Дніпра, як роздер щелепи, та її сам камінем став, і лев камінем став, а в лева з рота вода потекла. Та якого там дива нема! Якби розказувать за все, то не то що дня було б мало, тижня

мало! — говорила Палажка й підвела очі до образів, підняла обидві руки вгору ще й пальці розчепірила.

— Там на Андрієвській горі під престолом є джерело, а в те джерело що-року забивають віз вовни. Як тільки покажеться зверху роса, то зараз знов зашпихають туди віз вовни, бо як би полилася з того джерела вода, то весь світ залила б. Я сама чула, як янголи бовтають воду під престолом. Ой, Господи, помилуй нас грішних! — сказала Палажка й вітхнула на всю хату.

Старий Кайдаш сидів, похиливши голову, а Мелашка плакала.

— Піду я з бабою до Кніва та одговіюсь у Лаврі. Як не пустите мене, то я, здасться, вму, — сказала Мелашка.

— А вже ж, Марусе, пусти невістку, бо як не пустиш, то буде тобі великий гріх од Бога, — навчала Палажка, тикаючи пальцем на образи.

— Та коли ж на великому тяжкі багато роботи, — обізвалась Кайдашиха.

— Я, мамо, ладна день і ніч не спати, пороблю вам усю роботу та й піду, — просилась Мелашка, втираючи сльози.

— Та, про мене, йди та й за нас подаси на чашточку, — сказав Кайдаш: — пішов би й я, та настає чоловіча робота на полі.

— А коли, дочко, думаш іти, то спечи собі святу пасочку та калач, та вкинь у торбу крашанок, та кільце ковбаски, та шматочок сала, щоб розговітися свяченим у Лаврі, то тебе Господь простить і помилує, — навчала Палажка: — а я вже тобі дорогу

скрізь покажу, як по писаному. Мене всі прочани знають з усього світа; я їм усім даю привід у Кіїві. В Кіїві вони всі ходять за мною, неначе вівці за пастухом.

Баба Палажка розпрощалась і пішла з хати. Кайдашниха вчиила тісто і спекла Мелашці маленьку паску. Баба Палажка навбирала по селі десять бабів і другого дня зайшла за Мелашкою. В Палажчиній торбі була й паска, й чималий калач, і сало, й сіль, й навіть крапанки. Вона кланялася кожному в хаті і просила простити їй гріхи. Прочани пішли до Кіїва.

— Та не барися, дочко, вертайся до дому! — наказувала Кайдашниха невістці, стоячи за ворітьми.

— Як Господь не прийме нас до себе, то й вернемось, — говорила Палажка, кланяючись до дзвіниці трохи не до самої землі.

Ідучи селом, Палажка заходила в декотрі хати, щоб покрощатися з тими молодницями, з котрими вона лаялася; але як вона лаялася з цілим селом, то для неї довелося сливе не минати ні однієї хати й ходити з хати в хату, як ходить пін з молитвою.

Прочани йшли день, упросилися в одному селі на ніч до добрих людей, переночували й раненько знов пішли в дорогу. Мелашка неначе на світ народилась: їй не допікала тут ні свекруха, ні свекор, ні Мотря. Понад дорогою зеленіли молоді жита, синіли далекі гори та могили. Надворі було тепло й ясно. Мелашка ніби набіралася здоровля на волі.

Вже звернуло з півдня. По один бік дороги була чимала гора, а на горі могила. Баба Палажка повела молодниць на ту могилу. З тієї могили вже

було видно Київ з церквами та дзвіницями. Тієї могили прочани не минали ніколи.

Палажка вийшла на могилу, впала навколішки й почала молитись.

З могили було видно на горах високі дзвіниці, церкви з золотими верхами. Кругом Києва в долині зеленів густий ліс, синів за Дніпром, ніби повитий сизим туманом, бір, а між соснами подекуди блищали широкі плеса розлитого Дніпра. В лісі блищали золоті хрести монастирів, пеначе дорогі камінці, розкидані зверху на бору. Сонце світило на київські гори; золоті верхи сяяли й пеначе горіли. Баб Палажка припала до землі головою, а за нею молодіці почали бити поклони.

Палажка встала і, піднявши руки вгору, почала розказувать прочанам:

— Онде велика лаврська дзвіниця, а ото коло неї сама Лавра, а то далі свята Софія, а то свята Варвара, — говорила вона.

Молодиці водили очима слідком за її рукою, а Мелашка стояла, мов кам'яна. Ті золоті верхи та білі дзвіниці здавались для неї якоюсь дивною казкою. Вона вперше йшла до Києва. Прочани перейшли бір і прийшли на заставу. На заставі стояла черничка і причепилась до їх:

— Спасайтесь, люде добрі! Нехай вас Господь спасеть і помилус. Ідїть говіти в наш монастирь на Подолі до святого Флора й Лавра. У нас більше моцїв, ніж у других монастирях; у нас є частка младенця, вбитого Продом, є риза Христова і кров з Христових рац, і пірря архангела Гавриїла, й молоко Богородиці!

Прочани прибували до застави сотнями. Черниця намовляла її заманювала їх до свого монастиря. Сотня прочан пішла за нею. На других заставах таксамо стояли черниці й затягали до себе прочан.

Баба Палажка не послухала черниці. Вона гордовито одказала, що вже йде в Київ їсти двадцять першу паску і знає всі церкви й монастирі.

Над вечір Палажка привела прочан у Лавру.

— Чи тут той лев, що з рота в його . . . вода? — спитала Мелашка.

— Де там тобі тут! — гордовито сказала Палажка: — покажу тобі й лева, а це, бач, велика дзвіниця, а оце Лавра; тут лежать мощі святого Теодосія . . .

Мелашка глянула на дзвіницю і трохи злякалась. Для неї чогось здавалось, що дзвіниця впаде на неї й розчавить її.

Прочани пішли в церкву. В великій Лаврській церкві йшла одправа. То було саме на страсть у чистий четвер. Уся велика церква ніби палала свічками, й була набита народом. По церкві неначе розливалось вогняне море, заливало закутки, йшло поза стовпами, переходило на стіни, спахнуло на високому іконостасі до самої бані, розтопило на щире золото іконостас і повисло під банями вогняними краплями на панікадилах. Після кожної євангелії дзвонили у дзвони. Серед церкви виходили ченці, ставали півколом і співали страсні пісні.

Палажка й Мелашка посвітили свої свічки і впали навколішки. Сорок душ ченців у чорних клобуках співали серед церкви такі жалібні пісні, неначе хотіли виплакати в піснях всевітис горе.

То був не жаль, не плач горя, а якийсь слізний крик, якесь море сліз, що зливалось тисячі літ, і злилось докучи, і полилось піснями в груди. Здається, в тому морі сліз текли ріки народнього горя од самого початку світа, горя од холоду й голоду, од меча, од вогню, од Татар, од царів, од панів, од жидів, од дужого й багатого, од дикого звіря . . .

Якось надзвичайна туга лилася слізьми з тих давніх лаврських пісень, складаних сотні літ . . . і Палажку й Мелашку здавило за серце. У тих сльобах співу ніби текли ріки їх власних сліз од їх бідности, од панщини, од московських та польських зекуцій, од давнього польського ярма, од жидівського здирства . . . Палажка плакала, аж ридала. Мелашка ніби почула в тих піснях, впізнала своє горе у севекрушній хаті й залилася слізьми.

— Рятуй мене, Боже! Рятуй, бо я, молода, загину! — молилась Мелашка, стоячи навколішки коло Палажки й заливаючися слізьми.

Воши вийшли з церкви. Надворі була північ. З церкви висипала сльа народа. Коло Лаври була гостиниця тільки для панів. Увесь народ покотом ліг кругом церкви на кам'яних плитах. Багата Лавра не спромоглася поставити гостиницю для народа, хоч забагатіла народніми грішми . . .

Висипали зорі на небі. Мелашка не могла заснути. В неї над головою ніби висіла дзвіниця, а в вікна виглядали здорові дзвони. Вона й дивувалась і боялась тих дзвонів, та все розпитувала в Палажки про Пещері, про святих у Пещерях, за лева. Для неї так хотілось побачити всі дива, що вона не почувала, як у неї боліли ноги, шили коліна.

На другий день баба Палажка повела молодниць по церквах. До неї пристало ще з п'ятьдесять молодниць. Всі вони йшли за нею, паче сліпці за поводитарем. Палажка водила їх од одної церкви до другої, так що прочани погубили лік церквам. Прочани прийшли в Софію. Серед церкви на амвоні стояв митрополітанський стілець з червоною подушкою. Один дзвонарь поклав на ту подушку образок, поставив олив'яну тарілку, вдарив поклона й поклав на тарілку шага. Баба Палажка й собі вдарила перед стільцем три поклони, поцілувала образок і кинула на тарілку шага.

— Святій сидів на цьому стільці! Ідіть цілуйте образ та кладіть по шагу, — говорила баба Палажка до молодниць.

За Палажкою пішли слідком молодиці. Посипались п'ятами на тарілку. Дзвонарь зібрав з тарілки гроші і сховав собі в кишеню.

З Софії Палажка повела прочан до Михайлівського монастиря й найняла молебінь святій Варварі. За нею слідком і другі молодиці клали гроші на молсбінь. Од Варвари Палажка повела їх до святого Андрія, а звідтіль на Поділ у панянський Флоровський монастирь.

— Наймайте молебінь святому Флору й Лавру! — шептала черниця молодницям: — жертвуйте на святі мощі, а гроші давайте мені до рук.

Деякі молодиці оддали гроші черниці в руки. Черниця сховала їх десь під свою чорну рясу.

— Чи показують ризу Господню та пірря з архангела Гавриїла? — спитала баба Палажка.

— Од пірря ключі в матушки ігуменії. Ви не

сподобитесь його сьогодні бачити, а ризу Господню я вам покажу.

Черниця повела бабів за кольони, зняла з однієї срібної домовини з мощами червоне покривало. Під ним було друге дороге, все золоте, з золотими китцями.

— Спасайтесь! Прикладайтесь до Господньої ризи! — говорила черниця плаксивим голосом. — У цій ризи Христа Жиди мучили.

Баба Палажка впала навколішки, залилася сльозами й поцілувала кінчик золотого покривала. Мелашку взяв якийсь страх, як вона доторкнулась губами до золота та до оксамита. Для неї здалося, що вона бачить самого Христа й цілує його одягу. Всі молодіці плакали та втирали сльози, а черниця плаксивим голосом розмальовувала, як Жиди Христа мучили, як накладали на голову терновий вінець, як били вірьовками¹⁾ й розпинали на хресті. Прочани кидали на ризу гроші, а черниця забірала й ховала їх десь під рясою та все поглядала на двері, щоб часом не надійшла мати ігуменія.

У велику п'ятницю Палажка повела прочан на Поділ. Прочани заночували у Брацькому монастирі

Утрення мала початись у третій годині опівночі. Прочаши збирались лягти спати покотом на траві під липами просто чернечих келій. З одних дверей келії за прочанами слідив очима один чернець, молодий, здоровий та повновидий, з довгою чорною бородою. Він набачив у церкві Мелашку. Її краше так уразила його, що він не міг одірвати од неї очей. Він вийшов слідком за нею з церкви, під

¹⁾ мотузками (моск.)

глядів, як вона сіла з прочанами під линами полуднувати, і все стояв на дверях, доки смерклося надворі і прочани полягали ридом на траві. Він наглядів, що Мелашка лягла другою од краю її пішов у свою келію.

З самого краю коло Мелашки лягла баба Палажка її піби стерегла своє стадо, як добрий пастир. Але одна семигорська молодниця десь спізналася, прийшла до гурту її лягла спати коло баби Палажки з самого краю, підмостивши під голову клунок з харчами. Баба Палажка лежала тепер од краю другою.

Вже пізенько, як усі прочани поспули таким спом, що їх не розбудили б і лавреські дзвони, чернець вийшов з келії, знайшов той ряд, де лежала Мелашка, як йому здавалось, другою од краю, підкрався тихесенько тай патратив якраз на бабу Палажку.

Саме тоді бабі Палажці приснилось, що вона вилізла на лаврську дзвіницю, та її стала під великим дзвоном. Дзвін обірвався та її упав на неї. Вона закричала з усієї сили, але дзвін надавив її важким серцем і затулив рота. Прокидається вона, її чує, що на її лиці чиясь здорова борода, а чийсь губи так учепились у її губи, що вона ніяк не могла розтулити рота. Вона хотіла підняти руки, але хтось держав її за руки, придушивши їх, піби залізлом, до землі. Вона хотіла повернути головою, а в неї на лиці плуталася страшна борода, а повні губи так цілували її, що в неї губи аж пристали до зубів.

Баба Палажка переликалась. Їй здалось, що

Кайдашева Сім'я

на неї, справді, внаслідок давін, що то не був сон, а правда. Але вона якось поврутила головою й так крикнула на все горло, що побудила всіх прочани. Піднявся гвалт, шум. Прочани заврушилися, зашуміли, а повні губи цілували бабу у щоки, у брови, в очі, а далі щось чорне знялося й, як куля, полетіло між ними.

«Що се таке?» думав чернець: «така гарна молодниця, а лице таке тверде, як дірявий горщик; аж губи цемзять!»

— Що там таке? Чи злодії, чи що? — питає сонні прочани.

— Це тебе, Палажка, хтось чи цілував, чи хотів обікрати, — обізвалася крайня баба.

— Ой, щось побігло! — крикнули молодниці, й кожна почала обланувати своїй клунок під головами.

— Це нечиста сила мене давила! — говорила баба Палажка: — це він мене скушав, бо я вже висповідалася і завтра мала причащатись. Оце, Боже мій, який гріх трапився! Двацять пасок зліла в Кліві, а за двацять першою таким гріх трапився. Послушник нечистий усе лице, й губи, й щоки. Пху на тебе, сатано!

— Та то якийсь послушник побіг до келій, — говорив один чоловік.

— Еге, добрий послушник! Се, Дух Святий при нас, чорт! Цур їм, таким послушникам! Приїдеться завтра другий раз сподіватись. Оце, одговілась! Боже мій, яка мені напасть од скуєнтеля, — бідалась баба Палажка.

— Мабудь, якийсь послушник, бо я чула, як він вас, бабо, цілував, — сказала простенька Мелашка.

— Оце, вигадала! — сказала баба Палажка: — чи то можна, щоб у монастирі були такі ченці. Пеначе я оце вперше в Кіїві. Говорить, пеначе маленька. Ще рознеси по Семигорах, як вернешся до дому.

Баба Палажка дуже зобідилась. Вона бачила, що Мелашка підривала її повагу, буцім то чорти звернули на неї свою увагу й почаствовали своїм женшханям та поцілушками.

Одначе на другій день Палажка боялася зоставатись на ніч у монастирі й повела прочан говіти в одну церкву на Подолі під самою Андрієвською горою. В тій церкві був старій свияценик. Він збудував для богомольців, зараз коло цвинтаря, на церковному дворі довгу комору з перегородками, але без вікон і пускав туди прочан на ніч. Тією коморою він притягував до себе велику силу богомольців і заробляв добрі гроші. Монастирі навіть не поробили для сезин таких комор.

Баба Палажка завела прочан у ту комору. Там вони поскладали свої клуночки й замкнули двері. Раннячко в велику суботу прочани пішли в церкву говіти.

Старій свияценик сповідав людей. Сотни прочан стояла кругом його і ждали. Баба Палажка кивнула на своїх рукою й повернулає до дверей. Вона боялась, що не діждеться сповіди. А гріх тієї ночі мучив бідну бабу, як явельний вогонь.

Тілька-що семигорці застукотили чобітьми по залізному помості, свияценик зюкнує сповідати якує бабу, обернуєся, махнув до баби Палажки рукою і крикнув на всю церкву:

— Куди ви, бабки! Ідїть до мене сповідатись! У мене шагом дешевше, нїж у Мокрого Миколая. Вертайтеся сюди! В мене сповідь шагом дешевша й покута більша.

Баба Палажка махнула до своїх, і вся ватага повернула од дверей назад і знов застукала чобітьми по залізному чомості.

Тим часом, як баба Палажка сповідалась, Мелашка вийшла з церкви й сіла між довгими рядками бабів на церковних східцях, під стовпами. Зкраю недалечко од неї сиділа старенька проскурниця й продавала проскури. Мелашка задумалась.

Третій день прожила Мелашка в Києві, як у раї. Вона згадала, що через день для неї треба було вертатися додому, й зітхнула дуже важко. Сльози виступили на її очах. Вона в Києві не бачила ні свекрухи, ні свекра, ні Мотрі, не чула ні од кого лихого слова. Ніхто не гриз їй тут голови.

Проскурниця почула те важке зітхання, глянула на молодницю й задивилась на неї.

— Чого ти, молоднице, так тяжко зітхаєш? — спитала вона в Мелашки.

— Господи, як тут у Києві по. А як подумаю, що треба вертатися додому, мені здається, що оце треба через день умірать.

Мелашка розказала проскурниці за своє горе. Добра проскурниця слухала й жалкувала за нею. В Мелашки блиснула в голові чудна думка. Несподівано їй спало на думку зостатися в Києві. Краса міста, краса церков, монастирів одібрала од неї думку навіть про Лавріана.

— Найміть мене, матушко, за наймичку. Не піду я додому.

— Коли хоч, то і ставай помісяшно. В мене одна робота: пекти щодни проскури, — сказала проскурниця.

Мелашка сподобалася проскурниці, а од неї саме тоді одходила наймичка.

— Тут у церкві наші односельчани. Сховайте мене, матушко, у свою хату, поки вони підуть з Київка додому.

Проскурниця повела її у свою хату. Хата була зараз коло церкви на цвинтарі, в великому домі в шикньому ґатажі, тільки двері в хату були за брамою, на другому дворі. Проскурниця привела Мелашку в пекарню. Пекарня була невеличка, але висока з одним здоровим вікном, перешлетяним залізними ґратками. Під вікном од стіни до стіни стояв довгий стіл. Увесь стіл був укритий рядками проскур і великих, і маленьких, і малесеньких. На ліжку коло печі, на подушках, застеляних білим простирядлом, лежали здорові проскури, як паливиці. Наймичка печатала проскури знаменником.

Проскурниця звеліла Мелашці помити руки і поставила її вкінці стола виробляти проскури. Мелашка викачувала тісто та все поглядала на двері. Вона боялась, щоб баба Палажка не вислідкувала її.

Здорова піч була вже витончена і паніла вогнем. Через двері було видно маленьку кімнату, де жила проскурниця. В кімнаті було чисто і гарно, як у віночку. На ліжку біліли чисті подушки. На вікні червоніли між зеленим листом китайські рози. Коло образів з золотими широкими рямами блищала

дівчадка. На Мелашку неначе повіни тихий теплий вітер у літній день, такий спокій був родинний у тих сім'ятах. Вона шкочувала проскури, а її думки літали в Семигорах, коло Лавріна. Снопаи не вили в неї з очей. Вона втерла їх рукавом.

— Не вернусь додому, зостанусь тут, що Бог каже, а що потім що буде, те й буде, — думала Мелашка, втерючи сльози рукавом.

Вранцем баба Палажка простояла службу, вранці ж вона зовела бабів з церкви. Вона хотіла поспішити до дверей, але на цвинтарі оглинулась на Мелашку, примітила, що нема Мелашки.

— Оце як це ділася Мелашка? — питала Палажка, оглядаючись на всі боки: — чи не застаєш у церкві.

Палажка вернулася до церковних дверей, надмарь зачинив двері й замкнув замком.

— Куди це вона пішла! Може, вона десь за церквою? — говорили баби.

Палажка обійшла з бабами кругом церкви, заглянула в комору, обдивилась увесь двір, — Мелашки ніде не було.

— Оце, Боже мій! Де це вона загаялась? — бідкались баби й посідали під стовпами на східних.

Сиділи вони, сиділи, ждали-ждали, а Мелашки не було.

— Куди це її нечестий поїс? — почала вже дивитись Палажка: — а, може, вона потяглася з другими людьми. Та чого ми будемо її ждати!

— А вже ж ходім, а то це і в Пещері опізнимось.

Баби знялися з місця і швиденько починаючи вали з цвинтаря.

Ввечері баби вернулись з Лаври на Мелашкою, а Мелашка не приходила. Палазці треба було йти знов у Лавру на дішини, щоб їти наску в Лаврі, а Мелашка нечаче крізь землю пішла. Баби пішли в Лавру, діждались свяченого, розговілись, знов вернулись на Поділ, а Мелашка все-таки не приходила. Вони заметушились і забідкались, винулись шукати Мелашки по монастирях, скрізь питали в прочан і нічого не допитались. Провіділа ще день-другий у Київі та й пішли в Семигори.

Баба Палазка, вернувшись у Семигори, боялась зайти сказати Кайдашам про Мелашку, пішла собі додому та й сіла. Але по селі пішла чутка, що Мелашка десь одбилась од своїх людей і не вернулась у Семигори. Та чутка дійшла до Кайдашів: її принесла баба Параска Гриниша, дитині Палазчинн вояг, відома на все село брехуха.

— Христос воскрес! З свитками будьте здорові! — сказала Параска, переступаючи через Кайдашин поріг: — чи ви так знаєте, де ваша Мелашка? Це ж наша Палазка розгубила свою череду десь по Київі. Водила, водила, поки доводилась. Мелашка зосталась у Київі, а з Києва, мабуть, пішла на заробітки на гришню або на Бесарабію. Вже правда! Палазці тільки б сліпих блондарів¹⁾ водити по селах, а не людей до Києва.

— Та це ж перечула вже чер з людей на селі. — сказала Кайдашиха: — а Палазка завела нашу Мелашку десь, мабуть, під шум, чи під греблю та й очей не показує.

¹⁾ старець: влі, що криво ходить

— Еге, знаєш ти, чого вона ходить що-року до Київа паску їсти? Та вона цілу ніч у Брацькому монастирі обнімалась та цілувалась, вже її не знаю, чи з ченцями, чи з чортами. Знає вона там усі входи! Побачиш, коли вона не принесе з Київа другого байстрюка у приполі, бо одного вже мав; ще і твою невістку навчить добру.

Параска розказала Кайдашам усю комедію з бабою Палажкою у Брацькому монастирі в велику п'ятницю.

— Ти, Кайдашихо, не пускай з нею більше Мелашки до Київа, якщо Мелашка вернеться додому. Тепер я знаю, як вона розговляється в Київі, — говорила баба Параска.

Лаврін стояв ні живий, ні мертвий. В його її руки опали.

— Ой, Боже мій! Що ж тепер нам робити? Де Мелашки шукать? Завела ота стара, бодай її завело в безодню, — голорила Кайдашиха.

— Та піди в волость, та попроси, щоб її погнали в Київ шукать Мелашки. Нехай знає, як повад-тарювать, — намовляла Параска: — та піди, та побий її морду, та патовчи добре потилицю. Шкода, що вона не завела мосі невістки. Я б оце показала її Київ!

— Це, мамо, Мелашка покинула нас через вас, — обізвався Лаврін.

— От і через мене! Ще що вигдай! Хибя я гнала її в потилицю до Київа, чи що? — говорила Кайдашиха.

— Бо ви її гризли-гризли, доки до свого не догризлись. Як пропаде Мелашка, то я вам цього

не подарую, — говорив Лаврін, блідий, як смерть. — А оту стару відьму я за коси потягну в Київ, пехай мені шукає Мелашку.

— А вже ж за коси, та ще її батогом ззаду підганяй! — намовляла Параска. — Та чого ви сидите? Чом ви не підете до неї? Ви думаєте, що вона сама до вас прийде? Підіть до неї, та розпитайте, та наступіть на неї, та придавіть коліном, то вона її розкаже вам, де діла Мелашку. Певно, завела десь у монастирь до ченців на спасіння.

— А, справді, ти, Параско, добре радниш, — сказала Кайдашиха: — ходім та присікаймося до тієї дурисвітки, може, вона знає, де Мелашка, та тільки не хоче признаватись.

— А вже ж ідіть усі гуртом, та насядьте на неї, то вона її признається, де старців водила, — намовляла Параска.

Кайдаш, Кайдашиха та Лаврін пішли з бабою Параскою до Палажки.

Палажка сиділа під хатою на призьбі і грілась на весняному сонці. Вона вгляділа Кайдашів з бабою Параскою за ворітьми, догадалась, чого вони до неї йдуть, і трохи злякалась.

— Христос воскрес, Палажко! — сказала Параска: — а я оце до тебе гостей навела, і сама в гості прийшла.

Баба Параска одчинила ворота, впустила Кайдашів, знов зачинила, сперлась на ворота обома руками, поклала голову на руки й тільки поглядала на Палажку веселими сірими очима. В неї губи осміхались, непаче їх хто помазав свіжим медом. Вона налагодилась дивитися на кумедію.

Баба Палажка не одказала на її привітання. Вона тільки блиснула на неї злими маленькими чорними очима. Кайдаші обступили Палажку.

— А що, Палажко! Водила-водила нашу Мелашку, доки не завела, — сказала Кайдашиха: — де наша молодниця?

— А хибà я знаю, де вона. Одбилась од нас коло церкви на Подолі, ще її нам наробила клопоту. Ми через неї просиділи в Києві цілих два дні, ще її мусіли бігати по монастирях та по церквах.

— Чом же ти хоч не заїшла до нас та не сказала? — спитав Кайдаш.

— Де ви, бабо, діли Мелашку? — кричав Лаврін. — Куди ви її завели? На віщо ви її покинули в Києві?

— Оце, Боже милостивий! Хибà ж я її в назуху сховала, чи ззіла, чи що? Завела, та й завела ... Хибà Мелашка мала дитина, що я її за руку заводила.

— На віщо ви її підмовляли йти в Київ? Чого ви притаскались до нас з своїми брехнями, розпустили дурного язика про чуда? На що ви підманили молодницю? — репетував Лаврін, згорнувши руки на грудях.

— Про які брехні це ти провадиш? Я розказувала про чуда, а не про якісь брехні. Бреш сам, бо ти од мене молодчий. Не на те я що-року ходжу в Київ, щоб брехні точити. В тебе, Лавріне, молоко на губах не обсохло, а ти брехню завдаси пренодобним жонам.

— Ідіть, бабо, до Києва та пошукайте Мелашки, бо як не підете, то я вас силою потягну, — сказав Лаврін.

— А вже ж потягни, та ще й за коси, та підганяй її батогом ззаду! — крикнула зза воріт баба Параска.

— А тобі яке діло? Чого ти прийшла паскудити мої ворота! Он послинила ворота, як сказана корова! — крикнула од призьби баба Палажка.

— Я, бабо, піду в волость жалітись на вас. Вас волосний прислус йти в Київ за Мелашкою.

— Та залигай її віжками та й веди! Чого ти на неї дивишся, як на святу та божу! — гукала за ворітьми баба Параска: — цілувалася в Києві з ченцями та з чортами, доки не розгубила своєї челяді.

— Хто? Я? — крикнула Палажка і зєчюила з призьби.

— А то ж хто? Вже ж не я. Добре розговілася, нічого сказати, — говорила Параска.

— Йди, Палажко, з нами в волость, — сказав Кайдаш: — нічого тобі не допоможе. Там даси одвіт перед громадою.

— Де ви діли мою жінку? Куди ви її завели? — кричав Лаврін.

— Та вона завела її в монастир до ченців, — кричала Параска за ворітьми.

— Вбірайся та йди з нами! Нічого тобі не може. Підеш ти з Лавріном знов до Києва, та хоч покажеш, де згубила мою невістку, — гомонів Кайдаш.

— Як підеш другий раз у Київ, то не цілуйся з ченцями! — крикнула Параска на вею вулицю.

— Хто? Я? То це ти на мене таке говориш? — закричала Палажка і вхошла граблі: — ось я тобі, стара відьмо, покажу ченців та чортів!

Палажка покинула Кайдашів, кинулась до воріт і вперішила граблями по воротях. Параска одскочила. Граблі перебились по половині. Половина одскочила за ворота і зачепила по руці Параску. Параска вхопила шматок граблів і жбурнула ними через ворота на Палажку. Палажка поперла держальном на вулицю на Параску. Параска прийшла під ворота, плюнула у двір і пішла по вулиці.

— Бодай тебе побила лиха година та нещаслива! Ще її вона чепляється до мене, неначе я згубила зі світа її невістку, — голосила крізь сльози Палажка, вхопившись руками за голову. — Це не Мелашка, а смерть моя. Коли вона зосталась у Києві, то, певно, через тебе, Кайдашихо. Про мене, йди собі в Київ, чи хоч і за гринцю, та її шукай її, — сказала Палажка, обертаючись до Кайдашихи.

— Що ти кажеш? Через мене Мелашка покинула нас? Тобі, Палажко, час помірати, а ти набріхуєш на мене. Схаменися, стара бабо! Що ти верзеш? Сама ходить по хатах, піддурює людей іти з собою, а на мене складає пеню.

— Ба, через тебе. Хибà люди не говорять за тебе на селі? Хибà не знаємо, як ти нападася на невістку? Отак якраз, як ота стара сука Параска на мене, що я через неї і світа не бачу.

— Палажко! Не бреш на старість! Ти гріха не боїшся, — сказала Кайдашиха.

— Ба, не брешу. Бреш сама! — крикнула Палажка і кинулась на Кайдашиху, як півень кидається на другого півня.

— Ба, брешеш! Яке тобі діло до мене та до моєї невістки? Яке тобі діло до того, що в на-

шій хаті робиться? На що тобі заглядать у наші горшки?

Кайдашиха кричала й совалася з кулаками до Палажкки. Палажкка видалася до Кайдашихи й біла кулаком об кулак. Вони то збігались, то розбігались, як ті півні, що видаються один на одного.

— За мої горшки, за мою невістку ось тобі па!
— сказала Кайдашиха й дала Палажкці дулю під самісінький ніс так, що вона аж голову задерла.

— А тобі ось дві!

Палажкка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другої й сунула обидві під самий ніс Кайдашихи.

Кайдаш побачив, що не переливки, пхнув одну бабу на один бік, а другу на другий.

— Куди, яка пація! *Проше* та *проше*, папі-ікономша! — дражнилась Палажкка з Кайдашихи: — це по-панський дулі сучеш; нічого казати, звичайна!

— Не твоє діло, по-панський, чи не по-панський! Вбірайся та ходім у волость, от що! — рептувала Кайдашиха.

— То й піду! Ти думаєш, я тебе боюся? То й піду! Піди перше вберися в жовті чоботи та в червоне паньето, папі-ікономшо, коли хочеш вести мене позивати в волость.

— Не тільки в жовті, в червоці чоботи взуюсь, а таки тебе в тюрму чосаджу, — кричала Кайдашиха і крутилась на одному місці, неначе козачка танцювала.

— Не діждеш, погана! Готуй ладан та свічки, а не червоці чоботи! Ти попереду здохнеш, пійж я буду в тюрмі сидіти, — кричала Палажкка і крути-

лась на одному місці коло Кайдашихи, розставивши руки, пеначе метелиці дріботіла.

Кайдаш і Лаврін микались і собі в бабську змажку¹⁾, кричали на все горло, змагалися разом з бабами й підняли такий гвалт на весь куток, що люде повибігали з хат. Параска знов вернулаєь, сперлась руками на ворота і з злістю оеміхалася своїми сірими очима.

Кайдаші таки потягли бабу Палажку в волость. Параска пішла за ними назирці одалекн. Палажка ніби почула її плечима, обернулаєь, взяла грудку землі та її пожбурила на неї.

— На свого батька кйдаї! Скажена! — крикнула здалекн Параска.

— На, цюцю! На, сіра! — крикнула Палажка і знов пожбурила на Параску грудкою.

— Попеси своїому чоловікові та дочці на закуску! — крикнула Параска і все-таки йшла за Кайдашами в волость.

Кайдаші приїшли з Палажкою в волость. Волосний розпитав про їх діло, вилаяв Палажку, але не присудив їй іти в Київ шукать Мелашки. Він сказав, що Мелашка немаленька, а коли зосталась у Києві, то вона мала свій розум у голові для того.

Палажка виїшла з волости з Кайдашами, скрутила дві дулі, тикнула їм у вічі й пішла додому. Лаврін спустив очі, похилив голову й гукнув до Палажки:

— Як не знайду Мелашки, то я вас, бабо, вб'ю або повішу!

¹⁾ здрібніле слово від *змага* (суперечка)

— Повісь свою маму на сволоці на кілочку, ще їй уберти в червоні чоботи! — обізвувалась Палажка її дременула додому. Позад неї здалеки йшла Параска. Її сірі очі притухли: Палажки не посадили в холодну.

Лаврінові доводилося самому йти до Київа шукать Мелашки. Він ходив по селі та розпитував тих бабів, що ходили до Київа разом з Мелашкою. Всі вони казали, що Мелашка покинула їх коло тієї церкви, що стоїть під самою Андрієвською горою, на Подолі, а як звали ту церкву, ні одна баба не знала. Під тією горою на Подолі стоїть неодна церква.

Лаврін усе думав, що Мелашка от-от приїде додому, а вона не приходила. З Київа верталися прочани її розказували багато дива, як буває між прочанами. Одна баба розказувала, що сама чула од людей, а ті люде казали, що ніби на свої очі бачили, як у Лаврі ходив якийсь чоловік, у котрого руки приросли до материних кіе. Кажуть, як ухопив сини матір за коси, а руки його її закликли та її приросли до кіе. Хотіли обрізати коси, а з кіе потекла кров, як з тіла. Мати кричала, пеначе її різали живе тіло. Так той син з матіррю її ходить по всіх київських церквах та монастирях, та просить, щоб їм Господь простив гріх. Друга баба принесла з Київа звістку, що якась молода молодиця ходила в Київі по Лаврі та по Пещерях, та все кричана несвоім голосом. Люде говорили, ніби її прокляв батько, прокляла мати, прокляв увесь рід, і вона з того часу ходить у Київі по монастирях в одній сорочці, боса її простоволоса, бліда, як смерть, нічого не їсть, не п'є її не говорить,

та все просить Бога журавлиним та совиним голосом, то пивкає, як кішка, то реве, як товаряка. Кайдаші стояли кругом баби, похиливши голови, тільки важко зітхали. Кайдашніє здалося, що молодиця була Мелашка. Вона боялась, що прокляти побив Мелашку, як лиха година, почувти свою провинну її тільки плакала мовчки.

Через кілька день через Семигори йшли з Київ люди й розказували, що коло Києва в бору знайшли вбиту молодицю. Та чутка полетіла по селі. Балашиха Параска принесла ту звістку до Кайдашів. Кайдашиха дуже стреможилась. Її серце пом'якішало, вона дуже жалкувала за тим, що недобре обходила з своєю невісткою.

Тимчасом чутка про Мелашку пішла по близьких селах, дійшла до Бісвець. У Бісвцях скрізь говорили і про сина, що приріє руками до материних ніг за молодицю, прокляту родом, і про вбиту жінку в бору. Мелашчин батько та мати побігли в Семигори до Кайдаша. Вони довідалися, що Мелашка справді, пропала десь у Києві.

Бідна Балашиха голосила. Балаш і собі плакав. Кайдашиха ридала, бо почувала свою провинну. Лаврін стояв коло порога й собі плакав. Карп Мотрею, забувши про колотнечу з матіррю, і со ввійшли в хату й сумно дивились, підперши руки на голови. В хаті неначе лежала на лаві мертва Мелашка, і вся рідня зіійшлає на її похорон.

— Боже мій милостивий! — голосила Мелашчин мати: — якби Мелашка вмерла дома, мені не було так жалко; я б знала, що вона вмерла: я б її оплакала по-людський; а то, може, її в біо звірі рознесли

лісі. А все, свахо, через вас. Чи то раз Мелашка приходила до мене та заливалаєи сльозми?

Кайдашиха втерла сльози рукавом і теріла не менче од Балашихи. Несподіване горе впало на неї, немаче камінь з неба. Довго плакали та сумували Кайдаші й Балаші. Кайдашиха, Балашиха та Лаврін постановили йти до Києва та шукать Мелашки. Балашиха вернулась на час у Бісвиці, щоб тільки забрати на дорогу одежу та харч, і вони у трьох зараз, таки того дня, пішли до Києва.

Тимчасом Мелашка служила в Києві у прокурниці. Вона прожила перший тиждень тихо, спокійно, як у Бога за дверима. Робота у прокурниці була неважка після важкої роботи у свекрухи. Харч була добра. Сама прокурниці була добра жєницина, не лайала, не гризла Мелашки з ранку до вечора, не гризла свекруха. Перший тиждень Мелашка одпочивала. Але другого тиждня, пішли Провід, Мелашка почала пудитися за Лавріном. Вона виробляла прокури, а її думки літали в Семигорах коло милого. От їй здається, що вона стоїть з Лавріном у садку під черешнею, розмовляє з ним, дивиться йому в очі. Лаврін докоряє їй за те, що він любив її, як свою душу, жалував її, як мати дитину, а вона покинула його. От вона примічас в його очах сльози; вони вступили з його сніг очей і полились по рум'яних щоках на траву . . .

Мелашка одразу заплакала так, що сльози полилися з її очей річкою на стіл. Вона ледві встигла перехопить їх рукавом.

— Чого ти, Мелашко, плачеш? — спитала прокурниці: — чи жаль тобі села, чи матері, чи чоловіка?

— Не жаль мені ні села, ні роду, жаль мені тільки чоловіка. Мабуть, він за мною побивається, коли одразу так залило мою душу сльозами.

— То вернись додому, коли тобі за ним жалко — говорила проскуриця.

— Не вернуся, матушко! Мені здається, що треба вертатися в некло, як тільки я згадаю про свекру та свекруху.

— Якби мені прикликати сюди Лавріна, я б до смерти не вернулася у Семигори, — згодом сказала Мелашка.

Вона посадила в піч проскури, вийшла в двір і стала на воротах. Ворота виходили у цвинтар; через їх було видно високі стовпи церкви з широкими залізними східцями. На східцях сиділи і стояли прочани. В церкві правили вечерню. Мелашка обвела очима прочан і вгляділа семигорських молодичь. Вона так зраділа, що крикнула й хотіла побігти до їх, розпитати про Лавріна, але схамінулася і оступилась за браму. Вона дивилася за брами на своїх людей і неначе побачила Лавріна та рідну матір.

Вечерня скінчилася. Люде розійшлися: пішли з цвинтаря й семигорські молодичі. Мелашка слідувала за ними, доки вони не зайшли за залізні ґратки. Молодиці обернулись, вгляділи її, але вона так швидко одекочила за ворота, що молодичям тільки здалось, ніби вони бачили мару, схожу на Мелашку.

Надворі стало смеркатись. Мелашка вийшла на цвинтар, стала під линою і згорнула руки. Вона все думала за Лавріна, як він сумує, як плаче за нею, а сльози лилися з її очей.

На цвинтарі було тихо, як у хаті. Тополі й липи мліли в теплом повітрі, а Мелашці ніби снівця семигорський садок; вище од садка на горі семигорська церква, під церквою ставок; у садок виходить до неї на розмову Лаврін, бере її за руку.

— Боже мій! Прийми мою душу до себе, — говорила бідна молодиця: — краще мені каміння посить, ніж таке горе терпіти. Полинула б я череа бори, через стени, та хоч би глянула на свого милого. Гріх мені, що я мучу його й себе!

Над цвинтарем ніби висіла Андрівська гора з гострим верхом, а на самому вершечку стреміла Андрівська церква й ніби висіла на ясном темносиньому небі, що блищало на заході. Легкі хмарки сунулись по небі. Мелашка задивилась на гору, на церкву; їй здалося, що не хмарки летять у небі, а тонкі, з самих стовпів, бокові бані на церкві заворушились, що сама церква почала коліватись на гострому версі гори. На неї напав страх. Їй здалося, що церква от-от покотиться з гори, впаде на цвинтарь, на неї, і що зпід престола, з джерела поллється вода й потопить увесь Поділ, Київ, потопить Семигори і весь світ. Вона глянула ще раз угору, і їй здалось, що хрести на церкві трусяться й колівуються, що колівається вся гора, от-от впаде на неї. І вона прожогом побігла з цвинтаря до хати.

Проскурниця посадила Мелашку вечерять, — вона й ложки не вмочила. Лягла вона спати, її сон не брав. А журба та туга давила її коло серця, як важка гора. Тільки-що вона заснула, аж їй спиться, що вона йде з Лавріном зеленим бісвським гасем, йде по ноес у траві та у квітках, а далі виїшла на

шлях і пішла з ним між двома стінами зеленого жита, прийшла до млина й сіла з ним над Россю на каміні, обняла його й приголубила. Коли гниє вона на Рось, аж Лаврін пливе, потонає серед річки. Бистра вода несе його серединою. Лаврін то поринає а головою, то виринає, виставляє руку й махає на неї. Вона хоче кинути в воду, ритувати його, а її ноги приросли до каміни, ніби пустили вербові корінь. Її руки простяглися і стали зеленими вербовими гілками; волосся на голові стало листим. А вода клекоче, булькотить та все несе Лавріна далі на гостре каміня, де вода реве та стогне, ніби весною. Мелашка хотіла закричати й тільки ніби зашуміла листом. А за Россю в Семигорах десь дзвін сумно дзвонить на гвалт¹⁾, і тиха луча йде над водою, над шумом, понад дібровою...

Мелашка прокинулася. На дзвіниці дзвонили на утрешню. Вона схопилася з постелі й перехрестилася. Надворі почало на світ благословитися.

»Боже мій! Він за мною побивається! Я взяла на свою душу великий гріх«, думала Мелашка.

Минув другий тиждень, Мелашка почала потроху привикати до нового місця: некла проскурри, ходила по церквах, по монастирях і вже й сама добре не знала, чи вертатись, чи не вертатись додому.

Тимчасом Мелашка мати з Лавріном та Кайдашихою йшли до Київ, стрічали дорогою силу прочан, та все розпитували, чи не бачили вони молоді молодниці, що одбилася од гурту, чи не чули чого про таку молодницю між прочанами в Києві? Вони вступили в великий бір під Києвом і разом усі

¹⁾ на сполох

трос заплакали та все дивились по дорозі між сосни-
ім здавалось, що Мелашка лежить десь у бору вбита.
Вір жалібно гув на тихому вітрі, неначе бджоли у
здоровій пасіці, і тільки їм жалю завдавав.

Прийшли вони в Київ, зайшли в Лавру. Коло
Лаври спочивала велика сила людей з усяких країв.
Вони втрюх ходили, розпитували, чи не чув хто,
чи не бачив молодої чорнявої молодниці, чи не шу-
кала, чи не питала вона про своїх людей. Прочани
розказували, що недавно одна молодниці одбилась
од своїх людей і шукала їх на Пещерих, але та мо-
лодниці була русява й немолода.

Лаврін з матіррю та з тещею зайшов у новий
Понівський монастирь. Між богомольцями похо-
джав старий ігумен у шовковій чорній рясі, розпи-
тав їх, чого вони шукають, і почав уговорювати
Лавріна, щоб він зостався в тому монастирі на ро-
боту на год або на два за спасіння душі, доки не
знайде в Києві своєї жінки. Чернець лякав його
тим, що Господь покарав його за якийсь гріх, як
не свій, то батьків, або материн. Лаврін трохи вже
не зостався, але йому хотілося знайти Мелашку.
Всі вони трое пішли шукати тієї церкви на Го-
долі, що стояла під самою Андріївською горою,
але таких церков було доволі. Вони ходили, ро-
зпитували в людей і зайшли на той цвинтар, де
жила Мелашка.

Нід стовпами коло церкви Лаврін сів з матіррю
на східцях. Проскурниця сиділа на найвищому
східці і продавала проскури. В той час Мелашка
вибігла з пекарні й хотіла побігти до проскурниці
та щось сшитати. Вона виглянула в ворота й почала

роздивлялись на прочан. Обвела вона очима по східцях раз і нікого знайомого не побачила. Народ сновигав коло церковних дверей, як бджоли коло вуліка. Коли вона зирк — коло самої проскурниці сидить молодий чоловік, зовсім такий, як Лаврін. Він сидів до неї боком. Мелашка впізнала Лаврінову русяву кучеряву голову, рівний лоб, рівний тонкий ніс. Але чого він став такий блідий, такий смутний?

»Чи Лаврін, чи ні?« думала Мелашка: — »де ж дівся з лица його рум'янець? Чого він став такий блідий, як смерть, та нужденний, неначе слабій?«

Вечірнє сонце світило на високі білі стовпи, на людей, що вештались у промінні, неначе мухи сповигали їй грали проти сонця. Промінь унав на Лаврінове лице.

»Це він!« сказала сама до себе Мелашка і вхопилась за серце. В неї заморочилась голова; вона крикнула і трохи не впала на місці.

»Адже ж ото моя мати!« зашепотіла Мелашка, вглядівши свою матір коло товстого білого стовпа. »А ондечки й моя свекруха« . . .

На Мелашку неначе хто линув водою з льодом. Вона одхилилась за ворота й одну хвилину не знала, чи бігти до їх, чи тікати у пекарню. Але Лаврін обернувся до неї лицем. Мелашка глянула на його ясні очі, заридала, як мала дитина, й як стояла в одній сорочці, так протвпом і кинулась між люде просто до Лавріна.

Лаврін углядів її й тільки подивився на неї смутними докірливими очима.

Вона прибігла до його й заголосила на весь цвинтарь. Мати й свекруха вгляділи Мелашку й

кинулись до неї з плачем. Народ обступив їх навкруги.

— Ой, Боже мій! На що ти, дочко, нас мучила! — перша почала говорити Мелашка мати: — ти знаєш, якого ти жалю нам завдала?

— Ми думали, що тебе вже й на світі нема, — говорив Лаврін: — ми тебе оплакали, як помершу.

Мелашка стояла та тільки хлипала, як хлипають малі діти. Вона і слова не могла промовити. І сльози, і кривда, і радість так здавили в грудях, що вона ледви зводила дух.

— Де ж ти, дочко, тут пробуєш? — спитала Мелашку свекруха, плачучи.

— Отут службу в добрих людей; стала в матушки за наймичку, — наєхлу промовила Мелашка, показуючи рукою на проскурницю.

— Це, Мелашко, мабуть, за тобою прийшли родичі? — спитала проскурниця. — Шкода мені тебе! В мене ще не було такої доброї та робочої наймички, як ти.

— Ми, матушко, візьмемо з собою Мелашку, — обізвалась мати: — Господи, як вона вимучила нас, доки ми її знайшли. Слава тобі, Господи, що такі знайшли.

Народ ворухнувся, гомонів, розинтував. Цікаві молодіці обступили Мелашку, її матір та свекруху. Проскурниця покликкала Мелашку рідню до себе в хату.

— Вертайся, дочко, додому; тобі ніхто й лихого слова не скаже, — викручувалась свекруха ласкавими словами.

— Та вже ж вернуєсь, піде не дінуєсь. Якби ви не знайшли мене, то я, мабуть, сама вже не вернулась би . . .

Другого дня Мелашка з ріднею вийшла з Кітвіа. Всі йшли бором смутні та невеселі. А бір гув, як море в негоду, од найтихішого вітру та наводив сум на сумні й без того душі.

Мелашка прийшла додому, і свекруха справдила своє слово: од того часу вона облила Мелашку солодким медом, а полинь неначе сховала деє у комору для Мотрі. Кайдашиха боялась, щоб Мелашка знов не чкурнула на Бесарабію, або й за грядицю. Сльози та несподівана тривога помирли сім'ю, неначе смерть, що всіх помирає.

Вернувшись додому, Кайдашиха поїхала в Богуслав на ярмарок, набрала Мелашці на спідницю й на хвартух, кушила здорову гарну хустку й повний жовтий з червоними квітками очінок.

Через два тижні Мелашка обродилась: вона мала сина.

VIII.

В Кайдашеві хаті стала мирнота: свекруха помирилася з невісткою. За те на дворі, між двома господарями, старим та молодим, почався нелад. Лаврін уже вважав на себе, як на господаря. Він був менчий син у батька, і все батьківське добро, по українському звичаю, припадало меншому синові. Лаврін знав, що батькова хата, батькові воли й вози, все батьківське добро — все те його добро. Він перестав слухати батька, а батькові хотілось порядку-

вать у господарстві. Кайдаш постарівен і став іще частіше заглядать у корчму, занываючи давню панщанне горе. Вей гроші, що він заробляв у нана та в людей на волах, на плугах та борогах, старий Кайдаш пропивав у шипку. Він не давав Лаврінові грошей до рук, і Лаврінові стало важко покорятися дракливому та лайливому батькові.

В петрівку починалася косовиця та грабевиця, а, тимчасом, достиг і ранній ячмінь-рихоль.

Старий Кайдаш загадав звечора Кайдашній та Мелашній гребти сіно, а Лаврінові косити ячмінь. Другого дня Мелашка взяла на руки дитину, причепила на спині кошику і тринюга для кошика; Кайдашниха забрала граблі, тикву з водою, і вони впряглись у поле.

Старий Кайдаш порався в повітці коло свого майстерства. Коли дивиться він, серед двора Лаврін запрягає воли, а коса лежить на призьбі.

— Чом це ти, Лавріне, й досі не йдеш у поле? Чи ти не бачиш, що сонце вже от-от поверне на полудень? — спитав Кайдаш. — Та на що ж ти оце запрягаєш воли?

— Поїду до млина: казали мати, що нема борошна, — обізвався Лаврін, завертаючи воли до воза.

— А я ж тобі велів іти косити ячмінь?

— Постоїть до завтра, не де дінеться: не втече.

— Ти ж знаєш, що ячмінь зовсім стиглий; зараз висихається.

— Ячмінь ще не зовсім стиглий, ще два або три дні постоїть, — обізвався Лаврін. — Гей, перістий, ший ставай! — крикнув він из вола.

— Йди в поле косити, кажу тобі! Як треба буде до млина, то я сам поїду.

— І я дорогу знайду. Ідїть, тату, в повітку та майструйте коло воза.

Сни не слухав батька і все-таки заганяв воли до ярма. Кайдаш розсердився і приступив до воза.

— Лавріне! Кажу тобі, йди до ячменю! На що здався тобі той млин? Геть покинь воли! — сказав батько і штовхнув перістого вола в морду.

Віл махав рогатою головою, її його шия вискочила з ярма.

— Тату, одчепіться од мене! Схочу — піду на поле, схочу — поїду до млина. Гей, перістий, ший ставай! — крикнув Лаврін і підставив волові ярмо.

Перістий віл знов покірливо засунув шню в ярмо. Лаврін хотів уже засунути заноза.

— Гей, перістий, з ярма! — крикнув батько і вхопив вола за рїг.

— Ший ставай, проклитий! — крикнув Лаврін і вхопив вола за другий рїг.

Віл не знав, що робити її кого слухати. Дві руди тягли його за роги, неначе хотїли роздerti йому голову. Він зпересердя крутнув головою так, що ярмо полетїло на землю, а батько з сином ледві встигли одвести набїк руки.

Карпо вийшов з сіней, став на порозї, заклавши руки за спину, і тільки дивився, мїццю здавивши свої товкі губи та насупивши брови.

— Не запрягай, кажу тобі! — кричав батько.

— Ба, запряжу! — кричав син.

— Заженн воли в загороду, бо я тобі спшну поб'ю оцим занозом, — кричав батько й вихопив заноза з ярма.

— Ба, таки запряжу й поїду до млина, хоч ви мепі і спшну поб'єте! Гей, сірій! Цабе, бісова наро! — кричав Лаврін на вола і влучив його по ребрах пужальном.

— На віщо ти б'єш вола! На віщо ти швечши скотшну! Цабе, сірій, у загороду! — крикнув батько й сам не зчувся, як улучив сірого по ребрах занозом.

Лаврін ухопив у руки налігача й тиг воли до воза. Старий Кайдаш і собі вхопився за налігача й одтягав воли од воза. Воли крутились, не знали, куди йти, мотали головами, а далі вирвались і дременули в садок.

Старий Кайдаш плюнув і пішов у повітку, а Лаврін погнався з батою за велами.

Воли прибїгли до тшну і стали, поклавши на тшн голови. Лаврін ухопив у руки налігача, повів воли до воза, запрїг та й поїхав до млина. Над вечір він вернувся з борошном, зніс мішки в комору, а батькові і слова не казав й не питався його, неначе його й дома не було.

— Заженуть мене синки швидко на піч, — думав старий Кайдаш, майструючи в повітці.

Другого дня Лаврін узив косу й пішов з Мелашкою та з матіррю до ячменю. Батько мовчав та тільки поглядав на Лавріна.

— Чи це йдеш на поле, не питаючись мене? — спитав Лавріна батько.

— А хибà ж Карпо вас питається, як іде на поле?

А чим же я гірший од Карпа, — обізвався Лаврін, кинувши косу й перевесла на плечі.

— А як прийдеться платити подушше та за землю, то й тоді мене не спитасися? — сказав Кайдаш.

— Ви берете гроші у свої руки, то ви й платіть. Давайте мені гроші до рук, то й я буду платити, — сказав Лаврін.

— Може, ти хочеш, щоб я й тобі виділив твою частку поля, як Карпові?

— На що? Ваша частка й моя частка; ви сьогодні господарь, а я завтра, — сказав Лаврін.

— Добре поважася старого батька! Покарас тебе Господь за мене, а як не тебе, то твоїх дітей, — сказав батько.

— Не питай старого, а питай бувалого, — сказав Лаврін: — карали ви Мотрю, карали вже й Мелашку і без Господа: буде з нас тієї карн.

З того часу Лаврін загарбав хазяйство у свої руки. Батько мусів мовчати й рідко коли вмикнувався в хазяйство. Він більше майстрував, заробляв гроші, постив усі п'ятниці та з горя сливе що-дня вертався ввечері додому з шинку п'яний. Його голова стала сива, аж біла, тільки брови чорніли на широкому блідому лиці, та темні очі блищали, неначе в ямах, глибоко позападавши під бровами.

Раз у спасівку старий Кайдаш пішов у суботу на вечерню. Сонце стояло над лісом. Церква була порожня. В бабинці стояла одним-одна баба. Кайдаш став навколійки й бив поклони. Дяк співав жальбону церковну нісно. Коли це чує Кайдаш, щось потягус тоненьким голосом за дяком. Голос

лився, як срібло десь зверху. Він підвів очі і глянув на іконостас. Зверху на іконостасі стояв чималий золотий хрест з терновим вінком на перехресті, а по боках коло хреста стояли навколійки два позолочені янголи. Кайдаш глянув на янголів: вони розтулювали роти і співали разом з диком топенькими голосами. Кайдаш стреможився її одвів очі. Глянув він на пам'яні образи, і вони співають, а разом з ними співають усі образи в церкві . . . Кайдаш перелякався і став на ноги. Слухав він і дивується. Коли це чує він, дяк ні з сього, ні з того, як закукурікає на всю церкву, зовсім, як півень, а далі як зареве на все горло по-волячий, а потім як завне по-вовчий страшним диким голосом! Кайдаш повертав головою на всі боки — всі образи співали. Дивиться він на образ Варвари. Варвара заворушила пальцями, повернула очима; на її убранні замаяло. На образі Параскеви П'ятниці з розкішними, рознущеними по плечах кісьми, з квітками на голові, квітки на голові затрущались, неначе од вітру. Параскева П'ятниця повернула очима на його, мов язвєа.

Кайдаш злякався і виїшов з церкви. У притворі на стіні висів здоровий образ страшного суда. Кайдаш глянув на його скоса; на образі внизу була намальована в пеклі здорова коняча голова, з білими гострими зубами; та голова засміялась до його. Подум'я в її роті загойдалося, мов свічка од вітру. Певеличчи постати грішників та чортів у зубах заворущались, мов комахи. Маленькі хвостаті та рогаті чортики вилетіли до його язика. Кайдаш перелякався, одвів очі од страшної картини її виї-

шов надвір. Він сів на східцях і схилив голову. Надворі було тихо, як у хаті. Сонце стояло низько над самим лісом і пролизувало світом верхи ліса, зелені, як трава на стелу. Над лісом од сонця тяглися неначе довгі стьожки та стрічки, виткані зо світа й зслота. На заході стояла одним-одна хмарка на чистому небі, вся золота з червоними краями.

Смутне Кайдашеве бліде лице освітілося рожевим світом, наче лице в мерці. Він підвів блискучі очі, глянув на ліс і побачив диво дивне. Над самим шпилем, серед ліса, на повітрі стояла свята П'ятниця, похожа на образ у церкві. Вона стояла в білій блискучій, неначе витканій зо срібла, широкій одежі. Довга одежа закривала її ноги, бгалась під шими купами, неначе срібна хмара, снадала позад неї широкими та довгими сепнілками, розстелялась далеко понад лісом і зливалась зі зеленою дібровою та з синім небом у далекому тумані. Чорні густі коси розсипались по плечах; на голові блищали червоні та жовті квітки, а над квітками блищав золотий вінець, обсіпаний дорогим камінням. Од того вінця падали на срібну одежу широкі червоні та жовті стрічки, неначе по одежі блищала вогняна блискавка. Широкий золотий пояс спустився до самого долу й був засипаний зорями. П'ятниця держала в одній руці золоту чашу, у другій золотий хрест. Її біле лице з чорними бровами, її руки були прозорчасті, як туман, і світились наскрізь проти сонця. Широкі пілки срібної одежі на краях були обліті рожевим світом.

«Це свята П'ятниця!» блиснула думка в Кайдашевій голові: «вона мене кличе!»

Кайдаш устав і пішов з гори до того дива. Він зійшов наніз, пішов далі шляхом, а те диво на хмарі одеунулось од його ще далі за ліс. Він пішов на гору за село. З гори було видно широку долину, обтавляну горами, вкритими лісом; у долині блищала Рось, а те диво вже стояло над долиною; білі пілки срібної одежі з червоними кінцями висіли високо над долиною, як хмари, обліті червоним світом сонця.

Кайдаша тягла якась сила за тим дивом. Він пішов з гори, а те диво поєунулось за Рось і стало над дібровою. Він глянув направо, проти того дива на синьому блискучому небі йшла велика церква, вся біла, як хмара, з сотнею золотих бань та хрестів. Та церква йшла зза густого ліса і все наближалась до святої П'ятниці і стала проти неї.

Надворі почало теміти. Кайдаш зійшов на греблю і глянув на те диво. Церква почала розходитись, як густа хмара. Одна баня з золотим хрестом одчахнулась і подлила понад лісом до Богуслава; друга одстала, полетіла в небо та й потонула в йому. Роскішна срібна одежа на П'ятниці розлилася понад лісом і пішла по небу червоними хмарами. Лице, квітки й золотий вінець на голові стали тонкі, як тіль. Через їх було видно на небі зорі, і все те диво розтало й розлилось, як туман.

Кайдаш стояв на греблі коло млина й не знав, чи йти далі, чи вертатись. Колеса у млині крутились; вода шуміла й розливала голосний гук по долині. Коло млина стояли вози, вешталась люде. Проз Кайдаша проїхав чоловік возом, а далі пролетів пан на баских конях і трохи не зачепив його

волосом. Кайдаш остунився на кінець греблі і трохи не впав у воду. Він напрудив свої сили, одскочив на бік і опам'ятався . . .

— Боже мій! Де це я? Чого це я зайшов на цю греблю? Чи мені треба було йти до млина, чи в Білівці? — питав сам у себе Кайдаш. Він задумав, гадував і нічогісінько не згадав, вернувся в Семигори й тільки тоді згадав, що був у церкві, що з ним там діялось щось дивне.

Кайдаш уже смирком вернувся до хати. Сім'я вже повечеряла й позигала спати. Він підійшов під двері й хотів постукать. Коли гляне, зза вугла вищулась на його собака, здорова, як годований кабан, з кіньською головою, з рогами, і заблищала страшними очима. Він остунився назад і махнув на неї руками. Гляне він, аж до його дивиться сірий Барбос.

Кайдаш увійшов у хату. Кайдашиха засіттила злимню, думала, що він був у шинку й зараз почне ковертувати. А Кайдаш сів кінець стола, блідий, як смерть, і задумався.

»Боже мій! Що це зо мною діялось?» думав Кайдаш. »Чи це мене Бог карає за гріхи, чи показує свою ласку за правду!»

— Де це ти бродиш? Чого ти став такій жовтий, як віск? — питала в Кайдаша жінка.

Кайдаш махнув рукою, послався на лані й ліг спати. Другого дня, в неділю Кайдаш ходив цілий день смутний та задуманий. У понеділок він пішов у поле косити, а пудьга давила його, як камінь. Вертаючися з поля, Кайдаш забалакався з людьми коло шинку, зайшов з ними в шинок і випив пів

кварти горілки. Пде він через греблю попід вербами, коли глине на воду, а зпід греблі вискочив чорненький хлопчик з маленькими різками, зі аоровою головою та й побіг за ним слідком. Кайдаш пішов швидче, а чорний хлопчик біг за ним та приказував за кожним його ступінем: туп, туп, туп, туп. Кайдаш обернувся й махнув на хлопця косяю. Хлопець непаде в аемлю ввійшов. Кайдаш пішов через місток, коли оглядається, а хлопець знов біжить за ним по містку та все приказує: туп, туп. Кайдаш пішов стежкою понад ставком; а берега щигаєш цілими сотнями маленькі, як жаби, чортки, пірнаєш, злов виринаєш і дражнилися з його язиками.

Кайдаш прийшов додому. Ввійшов він у двір, дивиться в той куток, де росли гуєті колючки, а там замість колючок, ростуть маленькі чортки з різками, схожими на цвяхи. Кайдаш махнув косяю, і йому здалось, що ті чортки полягаєш покосами та тільки різками дригають. Він викосив усі колючки, коли глине за двір, аж і там, замість крошви та лопуху, ростуть чортки. Кайдаш давав косити крошву.

З хати повиходили сини й невістки. Карпо гукнув до батька:

— Що ви, тату, робите! Чи вам діла нема, що ви косите на лушці крошву?

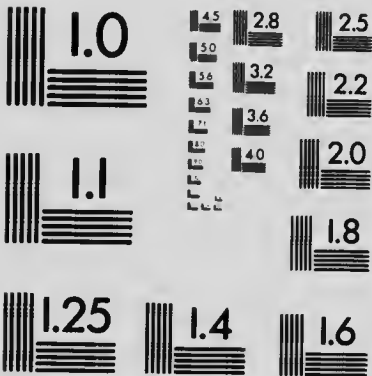
— Еге, крошву. Добра крошва! Хибя ти не бачиш, скільки паросло тих чортів, бий їх сила божя! Ось я вас, проклятих, усіх викосю!

Сини й невістки бачили, що батько п'яний, і почали над ним глумувати. Кайдашиха вийшла з хати й почала його лаять.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

В той час з поля йшла череда. На вулицю з гори посипались, як з мішка, свині, вівці, корови. Попереду бігли шинкареві кози. Кайдашеві здалось, що на козах сидить дідьки з козищими головами, з людськими чорними видами. За козами посипалися свині. Кайдашеві здалося, що на кожній свині сидить верхом по чортові. Чорти волокли довгі хвости по землі, штовхали свиней під боки ногами й поганяли їх макогонами та кочергами. Свині вибрикували, непаче баскі коні, а чорти гецали зверху та махали руками.

— Жінко! Чи ти бачиш, що то їде верхом на свинях? — крикнув Кайдаш до жінки.

— Схаменися, п'янице! Чи ти здурів, чи ти знавіснів! Гаращо¹⁾ вже горілки напився!

— Еге, здурів! Чи ти ба'! Чорти їдуть верхом на свинях! А бий вас сила божа! Дух Святий при нас і при хаті! А ондечки на панському бугаєві який сидить пузатий, та витрішкуватий, та рогатий! Такого оканя та пузаня я й між панами не бачив. А бодай вас хрест побив! А ондечки між вівцями скільки їх плутається.

— Та йди в хату та вечеряй, — крикнула на Кайдаша жінка: — та протри лишень свої п'яні баньки!

Кайдаш увійшов у хату. На комині блимала лампа без скла й більше чадила, ніж світила. Глянув Кайдаш за стіл, на покуті сидить чумак, з котрим він стрічався у Криму, ще як парубком чумакував з батьком. Коло того чоловіка сидить Кайдашів покійний батько й непаче розмовляє з тим чоловіком.

¹⁾ дуже, здорово (гаразд що)

Кайдаш придивлявся до їх, впізнав чумака її батька, сів і собі кінець стола її почав з ними балакати.

У хаті всі стривожились. Усім було не до сміху. Кайдашиха перестала вже лаятися.

— Омельку! Стань та помолись Богу! Що це з тобою діється!

— Еге! А хибаж ти не бачиш, що батько прийшов до мене в гості та ще з херсонським чумаком, — говорив Кайдаш.

Молодичі полякались. Мелашка побігла до сусід і покликала кільки чоловіків. Чоловіки прийшли її почали вговорювати Кайдаша, щоб він помолився Богу та лягав спати. Кайдаш став перед образами її почав голосно молитися, як моляться маленькі діти. Кайдашиха хрестила пожем вікна і двері, достала пляшечку свяченої води її дала Кайдашеві напитись. Мотря побігла за бабою Палажкою. Палажка на селі була знахуркою. Кайдашиха на той час забула про свою змажку та колотнечу з Палажкою.

Одчинились двері; з темних сіней увійшла в хату баба Палажка повагом та тихо, в білій катанці, зав'язана чорною хусткою. Вона так загоріла у жнива, що її вид чорнів, та ще проти білої свити, неначе був помазаний саджею. Маленькі чорні очі блищали, як жар.

»Чорна, як сам чорт«, подумала Кайдашиха, »ще перелякає мого чоловіка«.

Баба Палажка переступила поріг і зараз почала хреститись та нашіптувати. Вона вступила в хату, неначе піп прийшов з молитвою.

— Чи ти ба! На Палажчиній голові чортячі роги! — сказав Кайдаш.

»М'я-ца-й-сна і свитого Духа. Свят, Свят, Свят Господь Бог! Оксана в вишнях! Іду я, раба божка Палажка, до раба божого Омелька все лихо одганяти з його жил, з його жовтої кости, з його червоної крові, з семидесяти сугавів, з його сивого волоса, з його голови, з його булави, з його очей, з його плечей. Зійди на ті болота, на ті очерета, де глас божий не заходить, де люде не ходять.«

Кайдаш стояв серед хати її голосно молвився. Всі вийшли з хати, зосталась тільки з Кайдашем Палажка та Кайдашиха.

Баба Палажка налила в миску з кухля води, влила з пляшки трохи свяченої води, вкинула в воду жарину і шматочок печини, взяла в руки веретено, вмочила його в воду і черкнула шпінкою навхрест по кривах миски; потім узяла піж, умочила його в воду і знов черкнула ним таксамо по місці, та все нашіптувала:

»Як пішла я понад очеретами та болотами та зійшла я на високу могилу: ой, там на могилі, на Осіяньській горі там стоїть церковця, бубликом замкнута, медянком засунута. Одкусю я медяника, одкусю я бублика та ввійду в ту церковцю, аж там стоїть піп, як яшний спіп, а попенята, як чортенята, а попада, що спить походя. Святая святця, небесна цариця! П'ятінко-матінко, і ти святій понеділочку, божий ключничку! Мокрино, Маршо, Агапіте, Аліпіс, Іване, Дем'яне й ти, Миколаю, Мирликийський чудотворче! Пом'яни, Господи, раба божого Омелька, та ті книжки, що в церкві читають: ермолой, бермолой, савгирю і ще й тую,

що телитиною обшита. Радуйся, Охрімку й Пархїмку, і ти, невісточко, свята Покрївонько, що в Лаврі замурувалася! Наберу я з черенок хуху, та виллю я на раба божого Омелька. Аплутуй же його, Господи, і шарини його по боках, по ребрах, по кістах, по чреслах, коло його двора, коло його кола, коло його дитини, коло його скотини. Хрест на мнї, хрест на снї, уся в хрестах, як овечка в реп'яхах. Помилуй його, безкостий Марку, сухий Никоне, мокрий Миколаю! Сарацдара, Марацдара, гаспїда угас, василїска попер! Амінь біжить, амінь кричить, аміня доганяє!»

Баба Палажка дмухнула на воду тричі навхрест і дала Кайдашеві напитись. Потім вона викликала Кайдашиху в сїни і звелїла їй утопити у горїлці маленьке цуцєня, намочити в тїй горїлці на три днї оселедця й дати ту горїлку Кайдашеві на похмїлля. Кайдашиха витягла зо скринї чималїй шматок полотна, ще їй кону грошей і дала Палажкї за труда.

Кайдашиха так зробила, як їй раїла Палажка. Кайдаш, нічого не знаючи, як напився тїєї знахурської горїлки, заправляної цуцєням та оселедцем, то пив поспїль три днї. Кайдашиха тїльки рукою махнула й послала його до священника. Кайдаш розказав йому про своє нещастя, найняв молебїнь Ісусовї й акафїст Богородицї, ходив говїти в Богуславськїй монастир. Він перестав пити на той час і дїдьки перестали йому привиджуватися.

— Це моя смерть їде за мною, коли вже до мене приходив небїязчик батько, — говорив Кайдаш.

— Добра смерть, коли ви, тату, її не перестаете пити, — говорив Лаврїн.

Од того часу Лаврін забрав у свої руки й воли й вози, і все господарство. Загнали діти батька на ніч на одиочинок:

— Був я колись Кайдаш, а тепер персвівся на маленького Кайдашця, — говорив Кайдаш за чаркою горілки в шинку.

Терпів Кайдаш, а далі не витерпів: знов почав заходити в шинок.

Раз була місяшна ніч. Кайдаш спав на лаві. Чує він, щось рипнуло дверима, і в хату ввійшов його давній знайомий херсонський чумака. Кайдаш устав і лочав балакати з чумаком. Побалакавши в хаті, Кайдаш вийшов надвір і пішов з ним за ворота. От вони вийшли на вулицю й пішли ніби до шинку, але вони перейшли через греблю, минули село, а шинку все не було. Ідуть вони шляхом та все балакають. Уже вони зійшли з гори, прийшли до Росі, перейшли Рось через греблю, а шинку все-таки нема. От уже перед ними ліс. Місяць світить на полі, а під лісом лежить густа тінь. Кайдаш увійшов у ту тінь і загубив дорогу. Дивиться він, чумака нема, а кругом його товсті дуби та липи. Зверху через гілля промікується світ місяця, й подекуди його проміння блищить на землі, неспаче жовті ясні хустки, розстеляні по траві, або золоті яблука, розкидані по землі. Кайдаш глянув униз, перед ним росла купа здорових та висских до самих колін грибів, з блискучими, як вогонь, верхками. Купа грибів заворушлася, зпід неї вискочили малесенькі зайчики й почали плигати один через другого. Зайчики почали сміятись, наче малі діти, а над ними піднявся роскішний куц папороти й зацвів блиску-

чими искрами. Квітки спалились, паче пекорки з печі, а далі з кунца вироста здорова, як миска, квітка, вся виткана з золота й вогню, з червошим жаром у осередку. З квітки зиялася вогняна птиця й пурхнула на дерево. Кайдаш підняв голову вгору, ступнув лобом об дуба та й . . . прокнився.

»Боже мій! Де це я!» говорив сам до себе Кайдаш.

Він стояв у одній сорочці серед густого ліса. Над лісом між гіллям висів повний місяць на небі. Товсті стовбури лип та дубів ледві мріли кругом його, а білі берези блищали, немаче білі воскові свічки. Кайдаш обернувся назад і побачив між деревом поле, облите місячним світлом. Він вийшов з ліса, глянув на поле і вглядів шлях. Місце було зовсім незнайоме. Він пішов шляхом з гори й дійшов до Росі. Млинові колеса зашуміли й притягли його увагу. Кайдаш прийшов до млина й тільки тоді зовсім опам'ятався та роздивився, куди він зайшов.

На Кайдаша найшов страх. Йому здалося, що його водить печета сила. На його спині немаче хтось сплзнув приском; волосся на голові піднялося вгору. Але він прийшов до млина, вглядів людей; люде ходили, розмовляли, носили мішки на вози. Кайдашеві стало веселіше. Один чоловік поїхав возом через греблю. Кайдаш пішов за його возом, розговорився з ним і йшов з ним до самого села.

Уже другі півні проспівали, як Кайдаш прийшов додому й побудив усіх у хаті. Мелашка засвітила світло, глянула на Кайдаша і злякалась: він був жовтий, як віск; в його очі блищали й горіли, як свічки.

— Де ти ходиш, де ти бродиш? — почала гримати на чоловіка Кайдашиха: вона думала, що він пив до півночі в шинку.

— Еге, ходиш... Добре ходжу... Не сам ходжу, а мене водить, — промовив Кайдаш через силу, схиливши голову на руку. — Завела мене нечиста сила аж у Богуславський ліс.

Кайдашиха не йшла йому віри: вона все думала, що він п'яний. Кайдаш підвів очі і глянув на комни, на шню коло комни; під шнею була дірка на піч. Дивиться Кайдаш, з тієї дірки вискочив чортик, такий завбільшки, як кіт, та й знов сховався на піч. Кайдаш не встиг одвести очей, а зпід шні вискочило вже два чорти, показали йому язички і знов сховались у дірку. Кайдаша взяла злість; він ухопив макогона, кинувся до комни, та як трісне макогоном по шні — аж шматки глини одколунились і посипались додолу.

— Омельку! Чи ти здурів, чи ти з глузду з'їхав? — крикнула Кайдашиха.

— Еге, здурів! Хибà ти не бачиш, он чорти вискакують із дірки.

— Свят, свят, свят! Перехрестися! Де ті чорти взялися! — говорила Кайдашиха. — Пап'ється в шинку та тільки дуріє.

Кайдаш обернувся од комни, коли гляне під стіл, під столом лежить здоровий, як кабан, та кудлатий чорт, зо страшною чорною мордою, з рогами, з ротом до вух, з білими здоровими зубами. Кайдаш злякався й сів на лаві. Він зирнув на піл, на лаві й на полу сиділи рядком здорові чорти й клацали до його зубами, неначе вовки. Кожний

держав по жарині в роті: жар світився в їх зубах, зубаті пацєки червоїли. Один чорт показував йому на сокиру під лавою й шепотів: «Візьми сокиру та зарубайся!» Другий показував на палигач під полом й шепотів: «Ніди у клуно та повісься!» Третій підкадував: «Ніди до ставка та втопись!»

— Жінко! Чи ти пак не бачиш, скільки чортів сидить на лаві? — говорив Кайдаш, а сам трусився, аж зубами цокотів.

— Господи милосерний! Тільки нас лякаєш, — говорила Кайдашиха.

Мелашка стояла коло печі, ні жива, ні мертва. Лаврін схопився з постелі.

— Виведіть мене надвір! Уже чортів повна хата, а між ними здорові мухи літають та чорні крюки шугають. — сказав Кайдаш.

Лаврін узяв батька за руку й вивів у двір. Мелашка злякалась і вибігла слідком за ними. В Кайдашихи трусливсь ноги од переляку. Вона достала свяченої води, покрошила хату, засвітила страсну свічку перед образами.

Кайдаш провітрився надворі. Лаврін увів його у. Страхіття десь зникло.

— Треба мені висповідатись, — сказав Кайдаш: «... мабуть, смерть моя настає».

Кайдашиха й Лаврін паслу вмовили його лягти на постіль. Тільки-що він виліз на піл і хотів лягти, йому здалось, що на постелі лазять здорові раки та чорні павуки. Прудкі павуки, такі завбільшки як гусенята, вшпунсь до його, як собаки. Він підвівся й почав обтріпувати одежу. Йому здавалось, що на його сорочках поначеплялись раки та

павуки й були ладні вчепитись у його тіло клешнями та губами.

— І де та нечисть набралася на полу! — крикнув Кайдаш, обтрущуючи сорочку. — Лавріне! Візьми віника та позмітай оту погань.

Лаврін узяв віника й пібн щось змітав з постелі. Тоді Кайдаш ліг на постіль і заснув.

На другий день Кайдаш пішов до священика, висповідався, але все те нічого не допомгло. До його впадився херсонський чумак, приходив до його вночі та все пеначе водив його десь по пущах та по петрях.

Через тиждень той чумак завів Кайдаша знов на греблю, а ранці його знайшли в воді на лотоках коло самої заставки. Мірошник прийшов підняти заставку і вглядів у воді неживого чоловіка. У млині мололи семигорські мюде і візнали Кайдаша.

Волость приставила до втопленника сторожу. Три дні лежав під вербою Кайдаш, покритий старою свитою, доки приїхав становий і звелів синам узяти батька та поховать.

— Постив батько дванацять п'ятниць, щоб не вмерти паглою смертю та в воді не потонати, а п, те втопився. І п'ятниці нічого не помогли, — говорив Карпо: — варто було мучити себе цілий вік!

IX.

Поховали сини Кайдаша з великою честю, просили священика занести батька в церкву; як ховали, то читали євангелію трохи не коло кожної хати; після похорона справили багатий обід. Кайдашиха

роздала старцям щедру милостиню, дала свещеникові на сорококует.

На четвертий день після похорона, Карпо й Лаврін почали ділитись батьківськими спадками.

— А що, Лавріне, — сказав Карпо: — розділім тепер ґрунт по половині, а то батько одрізав мені города, пеначе вкрав.

— То й розділімо, — сказав Лаврін: — чи підемо в волость, чи обійдемося і без волости.

— А на що нам здалася та волость! Одміримо по половині город та по половині садок, та й годі, — сказав Карпо: — хибя такі самі собі не дамо ради?

— Про мене, міряймо город і самі, — сказав Лаврін.

Карпо взяв довгу та рівну ліщину й почав з Лавріном міряти город уздовж та впоперек. Переміривши город, вони розділили його здовж по половині й позабивали на межі кілки.

— А що, Лавріне, чи будемо городити тин, чи може, й без тини обійдеться? — сказав Карпо.

— А на віщо той тин здався? Адже ж у нас двір коло хати спільний, хоч на йому стоїть і твоя й моя повітка та загорода, — сказав Лаврін.

— Про мене, пехай буде так, — сказав Карпо.

— Але я знаю, як ще наші жінки скажуть, — сказав Лаврін, про матір уже й не згадуючи.

— Хибя в мене жіночий розум, щоб я жінок слухав, — сказав Карпо.

Тільки-що вони переміряли город та садок, з хати вибігла Мотря. Вона вийшла на город і окинула його оком з горба вниз, а однизу на горб, потім вийшла на горб і ще раз поміряла ґрунт очима.

Лаврінова частка здалась їй більшою, мабуть, тим, що в чужих руках шматок хліба все здається більшим. Вона скинула з себе пояс, та давай міряти город перше вионерек: на Лавріновій половині пішло більше на один пояс. Переміряла вона вдруге, — ой, лишечко: Лаврінова частка була більша аж на два пояси.

— Бодай вас лиха година міряла, як ви оце переміряли, — сказала сама до себе Мотря й заходилась мірять поясом ґрунт уздовж: ой, гвалт: Лаврінова половина виходила довша на цілий пояс, ще й висунулась рижком на вулицю в бузину.

— Потривайте ж! — крикнула Мотря на весь город. — Це, мабуть, свекрушище помагала їм міряти! Це вона припустила собі на один пояс уздовж та на два пояси вионерек, ще й рижок у бузині собі одлягла.

Мотря прожогом побігла до хати, держачи в руках пояс, та репетувала на весь город. Коло причілка стояла та хворостина, котрою Карпо з Лавріном міряв город. Мотря вхопила хворостину й кинула у двері кулею, як птиця.

— Це ви, мабуть, з матіррю так мірили город, бодай вас міряв сей та той! — крикнула Мотря на порозі так, що двері з обох хат разом одчинились, і з дверей повискакували всі: і Карпо, й Лаврін, і Кайдашиха, й Мелашка. Вони повитріщали очі на Мотрю.

— Чого вилупили баньки, неначе мене зроду не бачили? Як це ви переміряли город? Та нехай його чорти спечуть з такою мірою! — гукнула не своїм голосом Мотря й брязнула об землю хворостиною так, що вона аж захурчала.

— Хррр! — захурчав насмішкувато Лаврін. — Чого це ти кричиш, пеначе на батька?

— Кричи на свою матір! Я й тобі захурчу отією хворостиною, коли хоч. Як виміряли город, коли Лаврінова половина більша і вдовик і впоперек!

— Твого розуму не считали, бо свого, бач, пеначе, — сказав скривджений Лаврін.

— Неправда твоя, Мотре, — спокійно сказав Карпо, заклавши руки за спину.

— Бреши сам! Ось я тільки-що сама міряла. Іди в волость, печай волость нас розділить, а це свекруха, — ренегувала Мотря.

— Одчепись од мене, сатано! Я й дома не була, як вони міряли. Це правдива причена! — сказала Кайдашиха. — Бере моє добро, щоби мене нас.

— Ідіть міряйте на моїх очах, а як ні, то я ваші мірки на межі геть повикладаю за тин, а таки свого докажу, — кричала Мотря.

Мотря вибігла з сіней і побігла на город; за нею пішла Кайдашиха з Мелашкою, а за язінками пішли чоловіки. Мотря розперезалась і почала міряти город поясом: упоперек Лаврінова половина більша на два пояси.

— А що, чия правда?

— Як ти міряєш? Піддурь кого дурнішого, а не мене, — крикнула Кайдашиха: — свою половину міряла, то натягувала, аж пояс луцав, а Лаврінову половину міряла, то аж пояс бгався. Геть, погана! Дай я сама переміряю з Мелашкою.

Кайдашиха переміряла весь город впоперек, — і знов обидві половини були однакові.

— А що, чия тепер правда? — говорила Кайдашша. — Ти міряєш собі, то натягнеш, а чужому міряєш, то стягуєш: ти б людей соромилась! Тобі тільки б сидіти з жидівками у крамницях та обдурювати на аршини людей.

— Це якийсь жіночий сяжінь вигадала Мотря, що стягується й розтигується, як кому треба, — сказав насмішкувато Лаврін.

— А отой ріжок, що в бузину ввігнався, яким сяжнем будеш міряти? Не бійсь, мені не оддаси! — сказала Мотря.

— То одкуси його зубами! А де ж його діти, коли він вигнався на вулицю, — сказала Мелашка.

Мотря була сердита, що вийшло не так, як вона хотіла. Вона причепилась до Лавріна за батьківську спадщину.

— Чом же ви не розділили пасіки? — сказала вона. — Адже ж пасіка батькова! Гарачо все загарбали собі в руки! На Лавріновій половині в садку більше двома грушами й однією яблуною.

— А ти вже й полічила? — спитав Лаврін.

— А вже ж полічила, і своїм не поступлюсь. Садок не твій, а батьківський, — сказала Мотря.

— То пересади на свою половину, — крикнув Лаврін.

— Який їх чорт подужає пересадить! Пересадиш, то підвередишся, — сказала Мотря.

— О, підвередишся, Мотре, коли Карпо не може, — сказав, сміючись, Лаврін.

— Вже хоч підвереджусь, чи ні, а такі свого докажу, — гукнула Мотря і вдарила кулаком об кулак: — ходім лиш зараз у волость, нехай нас

волесть розсудить, а не ти зі свекрухою. Дайте лишень нам половину пасіки, а як ні, то бери, Карне, сокиру та й рубай груші. Я вам свого не подарую, — кричала, аж сичала Мотря.

— Та подивись лишень, на твоїй половині все старі грудні, а на моїй—щепи! — сказав Лаврін.

— Мотря каже правду: ви нам дайте половину пасіки, половину овець та свиней, — сказав Карно.

— Ова! Який розумний. Забери ще половину котів та собак! — кричала Кайдашиха. — А батька хто лушв у груди? Лаврін хоч батька не бив.

— Не бив, тільки не слухав, — сказав спокійно Карно.

— А ти забув, що я ще живу на світі? І я маю якесь право на батькове добро. Ти ладен, мабуть, мене живою в землю закопати! — говорила Кайдашиха. — Ти хочеш зі своєю Мотрею мене, спроту, скривдити? Ні, Карне, нехай нас громада розсудить.

— Як громада, то й громада! Ходім у волесть, бо я своєю часткою не поступлюсь, — сказав Карно.

Карно з Лавріном та з Кайдашихою пішли в волесть, а Мотря з Мелашкою зосталась у дворі коло волости.

Волесть присудила Лаврінові та матері батьківське добро, бо Карно вже забрав свою частку ще за живоття батька. Як почувла за те Мотря, то трохи не скрутилась і паробила крику під волестю.

Од того часу між Кайдашенками й їх жінками не було миру й ладу. Карно й Мотря посердилися з Лавріном та з Кайдашихою й перестали заходити до їх у хату.

Карпо й Мотря завидували Лаврінові. Тепер Лаврін був багатіший од їх, після батькової смерті. З того часу, як Карпо одділився од батька, він набрався багато лиха, поки зібрався на господарство. Правда, батько дав йому пару волів і воза, але до того треба було багато всякої справи: і сокири, і сверла, й долота, й вірьвовок, і мазниці, і струга, звичайно, як буває в господарстві. Після батькової багатой хати, повної всякого добра, Карпова хата здалася пустою. Мотря, перебравшись у свою хату, сіла на скрині, як цариця на троні, але перед її очима були порожні кутки, порожній мисник. На полиці стреміло два горшки, а на стіні висів один образ. Карпо й Мотря бачили, що Лаврін зостався в батьковому теплому гнізді і з досади не знали, що й робити. Вони почали метитись над ним, над Мелашкою, а найбільше над матіррю.

— А що, Мотре, виграла? Здобрій тим, що тобі волюсть присудила, — дражнлась стара Кайдашха з Мотрею.

— Дражніть уже, дражніть, як ту собаку, — говорила Мотря і трохи не плакала од злости.

Обидві сім'ї насторочились одна проти другої, як два півні, ладні кинутись один на другого. Треба було однієї искорки, щоб схопилась пожежа. Та искорка незабаром впала поперед усього на сміття.

Раз уранці Мелашка вимела хату й половину сіней, обмила коло своєї призьби, змела сміття до порога та й пішла в хату за рядюгою, щоб винести сміття на смітник. Саме тоді Мотря вибігла з сіней і вгляділа коло порога сміття. Сміття було підметяне аж під Мотрину призьбу.

— Доки я буду терпіти од тієї иродової Мелашки!
— крикнула Мотря на весь двір: вона вхопила
деркача та її розкидала сміття попід Лавріновою
призьбою.

Мелашка вийшла з хати з рядниною. Коли
гляне вона; сміття розкидане геть попід її призьбою
її по призьбі.

— Хто це порозкидав сміття? — спитала Ме-
лашка в Мотрі.

— Я розкидала: не мети свого сміття під мою
призьбу, бо я тебе ним колись нагодую, — сказала
зі злістю Мотря.

— А зась! Не дїждеш ти мене сміттям годувати!
Нагодуй свого Карпа, — сказала Мелашка її почала
змітати сміття до купи до порога.

— Не мети до порога, бо мені треба через поріг
ходити! — ляснула Мотря.

— А вже ж, велика пані! Покаляєш, княгине,
золоті підківки, — сказала Мелашка.

— Не мети до порога, бо візьму тебе за шию,
як кішку, та натовчу мордою в сміття, щоб удруге
так не робила, — сказала Мотря.

Мотрині слова були дуже докірливі. Мелашка
спахнула од сорому.

— А ти, паскудо! То ти смієш мені таке говорити?
Хибà ти моя свекруха? Ти думаєш, що я тобі мов-
чатиму? — розкричалась Мелашка. — То ти мене
вчиш, як малу дитину? Ось тобі, ось тобі!

І Мелашка підкидала сміття деркачем на Мо-
трину призьбу, на стіни, на вікна, аж шибки в
вікнах дзвеніли, а що було мокро, те попроставало
до стіни.

Мотря глянула й рота роздявила. Вона не енодівалаєь од Мелашки такої еміливости і зпочатку не знала, що казати.

— То це ти так! То це та, що од еверухи втікала?

— Ти мені не еверуха, а я тобі не невістка. Я од тебе не втікати му й мовчать тобі не буду! Оєь тобі на, оєь тобі на!

Деркач евпетів, як шуліка на повітрі в Мелашчиних руках, а шибки аж дзепькали. Мотря кинулаєь до Мелашки та й почала видирати деркача з рук. Мелашка була слабкіша й випустила його з рук. Мотря замахнулаєь на неї деркачем. Карпо ендів у хаті, почув, що в вікна щоеь порощить. Йому здалоєь, що в вікна б'є град.

»Що це за диво! Небо яєне, а в вікна порощить град«, подумав він.

— Гвалт, гвалт! — закричала Мелашка. — Якого ти дідька чепляєься до мене, еатано?

З хати вибігла Кайдашиха просто од печі з кочергою в руках. Вона вгляділа, що Мотря підняла деркач угору й ладна вверіщити Мелашку, й махнула на Мотрю кочергою. Мотря одекочила од призьби, кочерга потрапила в Мотрише вікно. Шибка дзенькнула, а дрібне екло посипалоєь на призьбу.

З хати вибіг Карпо, а за ним Лаврін. Три молодиці вчепились до кочерги та до деркача, кричали, тягались, еіпали ті причацдали на всі боки. Деркач розірваєься. Нехворощ поєспалаєь з деркача, пеначе пірря з гуски. Чоловіки розборошили жінок і роєігнали їх.

— Одривай хату! Не буду я з вами жити через сіни, хоч би мала отут пропасти! — репетувала Мотря. — Берн, Карпе, сокиру та зараз одривай хату, а як ти не хочеш, то я сама візьму сокиру та її заходжує коло хати.

— Чи ви показались, чи знавісніли! — говорив Карпо. — Хто це розбив вікно?

— Твоя мати! Це вже пішлося, наче з Петрового дня! Одна обнакудила мені стіни, друга вікна побила. Ось тобі за те! Ось тобі! — крикнула Мотря й почала хапати рукою з калюжі грязь і кидати на Меладцину хату. Біла стіна стала ряба, пеначе її обсіли жуки та гедзи.

— Бий тебе сила божа! Не кидай, бо я тобі голову провалю кочергою, — крикнула Кайдашиха й погналась за Мотрею. Мотря втекла за причілок, виглядала зза вугла її репетувала та кляла Кайдашиху.

— Лавріне, одривай їх хату! Про мене, нехай Мотря йде жити під три чорти, або під греблю; я з нею зроду-звіку не буду жити під однією покрівлею, — кричала Кайдашиха.

— Карпе, одривай хату, бо я піднялю її їх, і себе, та її на Сибір піду, — кричала Мотря.

— Лавріне, одривай їх хату, бо я ладна її до сусід вибратнєсь. Зараз піду в волость, та нехай громада зіїдеться та розкидає їх хату, — кричала Кайдашиха.

З тими словами Кайдашиха накинула свиту та її побігла в волость позивати Мотрю та Карпа. Волосний покликав Карпа на суд. Карпо сказав, що він не думає одривати хати, а то тільки помаялись

та побились молодіці. Волосний вигнав Кайдашиху з хати. Слідком за Кайдашихою прибігла в волость Мотря й почала розказувати, починаючи од сміття. Волосний слухав, слухав, та й плюнув.

— Ідьте ви собі к нечистій матері та, про мене, повибивайте її очі, не тільки вікна, — сказав волосний та й пішов у кімнату, ще й двері причинив.

Того ж таки вечора, Кайдашиха повечеряла з дітьми і вже лагодилась лягати спати. Коли чує вона, на горіщі закиркали на сідалі кури, закричали й кинулися з сідала.

— Ой, тхір на горіщі! — сказала Кайдашиха.

— Може, злodyга лазить, — сказав Лаврін.

Кайдашиха вхопила лямпу й вискочила в сїни; за нею вискочили в сїни Лаврін та Мелашка.

В сїнях було ясно. Хтось лазив на горіщі з світлом.

— Хто там лазить? — гукнув Лаврін.

З горіща ніхто не обзивався, тільки одна курка киркала на все горло, неначе її хто душив. Лаврін вискочив на драбину й заглянув на горіще. Там стяла Мотря з куркою в руках.

— Якого ти нечистого полохаш наших курей! — крикнув Лаврін, стоячи на щаблі.

— Хибà не бачиш? Свою курку впіймала на вашому сідалі.

— Хибà ж ми просили твою курку на наше сідало? — гукнув Лаврін. — Чи шапку перед нею здїяти, чи що?

— Верни лишень мені яйця, бо моя чорна курка вже давно несеться на твоєму горіщі.

Мотря лазила по горинці та збирала по гніздах яйця. Сполохані еліні кури видалились по горинці, падали в сіни на світ.

— Ой, Боже мій! Це не Мотря, а бендерська чума. Вона мене зі світа зжене, — говорила Кайдашиха, — ще хату підпалить лямпою. Покарав мене тобою Господь, та вже її не знаю, за що?

— Мабуть, за вашу добрість, — обізвалась Мотря з горинця і спустила з горинця на щабель здорову ногу з товстою литкою.

Одна курка впала з горинця й погасила світло. В сінях стало поночі, Лаврін стояв, сп'явнився на драбину. Мотря штовхнула його п'ятою в зуби. Він сплюнув у сіни. Мотря штовхнула його по носі другою п'ятою. Гаряча литка поєнулась по його лиці. Мотря була ладна сісти йому на голову.

— Куди ти сунешся на мою голову? — крикнув Лаврін і почав трясти драбину. — Не лізь, бо я тебе, сяка-така душе, екну з драбини!

Лаврін екочив у сіни і почав хитати драбину. Драбина стукала об стіну.

— Скинь її з драбини додолу, пехай собі голову скрутить, щоб знала, як лазити на наше горинце, — кричала в темних сінях Кайдашиха.

Лаврін прийняв драбину. Мотря повпела на стіні. Половина Мотрі тиспалась на стіні, а друга половина вцепилась у бантину, як кішка, однією рукою та ліктем другої руки. Мотря держала в руці курку її не хотіла її пускати, а в пазусі в неї були яйця, дуже делікатний крам. Мотря боялась наробить у пазусі яєшні, держалась за бантину її

нійк не могла видертись назад на горнище. Нижча половина тягла її вниз.

— Ой, лишечко! Ой, унаду! ой, ой, ой! Гвал... т!
— зарепетувала Мотря несвоім голосом.

Од гвалту Карпо не всидів у хаті й вискочив у сіни зі світлом. Лаврін стояв серед сіней з драбиною, Мотря теліпалась на стіні, наче павук на навутніні.

— Драбиною її плещи, та добре, — кричала Кайдашиха, — пехай не збірас яєць на нашому горниці!

Кайдашиха кинулась до драбини й була б, справді, почаствовала нижчу половину Мотрі драбиною, але Карпо видрав драбину в Лавріна, пхнув матір так, що вона трохи не перекинулась, і підставив драбину під Мотрю. Вона злізла додолу з куркою в руках.

— Оддай мені яйця, злодійко! На що ти покрала наші яйця? — репетувала Мелашка.

— Це моя курка нанесла, — говорила Мотря, втікаючи у свою хату.

— А хибà ж твоя курка їх позначила, чи що? Як не вернеш яєць, я піду в волость, — говорила Кайдашиха.

— Про мене, і за волость, — кричала Мотря зі свої хати, витираючи ганчіркою яєшню в пазусі.

Мелашка засвітила світло, половила в сінях свої кури й повикидала їх на горнище. В обох хатах ще довго було чути крик. Той крик стихав помаленьку, як хвиля на воді після вітру, доки зовсім не затих.

— Одривай хату од цих злиднів! — говорила Мотря у своїй хаті Карнові.

— Чи ти здуріла, чи що? Непаче хату одірвати так легко, як шматок хліба одкряти? Ти не згасш, що то буде коштувати?

— Що б там не коштувало, одривай, а ні, я сама одірву, — говорила Мотря.

— А ну, ну, спробуй! Оце вигадала таке, що й купи не держиться.

Одначе швидко після того Карпо побачив, що Мотря говорила таке, що держалось купи.

На другий день Кайдашиха прибралась і пішла до священика жалітись на Мотрю. Вона розказала все діло не так священикові, як матушці. Матушка дала бабиним упукам коржиків та бубликів, печених з сахаром. Кайдашиха принесла ті гостинці, роздала Мелацинним дітям. Мотрині діти почувли носом гостинці й повибігали в сіни. Кайдашиха роздала їм по бубликові.

— Не беріть од баби гостинця, бо вона злодійка, — крикнула Мотря з своєї хати.

Діти забрали гостинці, та давай махати рученятами на бабу та промовляти ті слова, що їм доводилось не раз чуть од матері.

— Баба погана, баба злодійка! — лепетали діти.

— А гостинця взяли од баби, ще й бабу ласте, — сказала Кайдашиха й заплакала.

Мотря вискочила з хати, пооднімала од дітей бублики та й кинула собакам.

— Чи ти людина, чи ти звірюка, — сказала Кайдашиха, втираючи сльози.

Того таки дня Мотрин старший хлопець напився з Мелациного кухля води коло Мелациної діжки, бо в сінях стояло дві діжки з водою: Мотрина

по одні бік, Мелашка по другий. Малий хлопець, не розбіраючи материнного погляду на право власності, вхопив кухоль з тієї діжки, що стояла до його ближче, але якось не вдержав кухля в руках, впустив та її розбив.

Кайдашиха вискочила з хати й паробила галасу.

— Бач, продова душе! Вчила дітей мене лаяти, а твої діти мені шкоду роблять, — крикнула Кайдашиха до Мотрі у двері, — йди лишень сюди та подивись!

Мотря вибігла з хати й подивилась. Черешки лежали долі, а хлопець стояв, заєунувши пальці в рот і схиливши винну голову.

Кайдашиха, недовго думавши, вхопила кухоль з Мотриної діжки та хрюп ним об землю!

— Оце чорт його й видав! Старе, як мале! Зовсім баба з глузду з'їхала. Що вам дитина загодіяла? — крикнула Мотря.

— Твої діти такі зміюки, як і ти. Наплодила вовчат, то не пускай їх до мосї діжки.

- То схойте свою діжку в пазуху, а кухля мені купіть, бо ви не дитина, — сказала Мотря.

— Ова! Гаращо розпустила своїх дітей, як зінських щенят. Не діждеш, — сказала Кайдашиха.

— Коли так, то я її вам оддичу! — сказала Мотря.

При тих словах вона побігла в Лаврінову хату, вхопила з полиці горшка і хрюпнула ним об землю. Мелашка й Лаврін тільки роти пороздвляли.

Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею.

— Коли так, то її я зугарна до московської ве її, — закричала Кайдашиха й, як несамовита,

вбігла в Мотришу хату, вхопила і принічка здорову макітру, та хрюп нею об землю.

Карпо схопився з лави. Йому здалося, що мати збожеволіла.

— О, стопають чортів вам з Мелашкою разом! За таку макітру я знаю, як їм оддичити! — закричала Мотря, бліда, як віск. Бона векочила в Лаврінову хату, вхопила кочергу та її евпенула нею по купі горшків, що сохли на лаві. Горшки застогнали; черепки поєспалнеь додолу.

Кайдашиха, недовго думавши, вхопила кочергу, Мелашка вхопила рогача, та в Мотришу хату! Кайдашиха луншла кочергою горшки на полиці, Мелашка частувала миски рогачем на миснику. Горшки сппалнеь з полиці, як яблука з яблуні, неначе земля тряслася.

Кайдашенки так здивувались, що їм здалося, що молодичі зовсім неказилнеь. Лаврінові спала на ум думка, чи не покусала часом матері скажена собака. В Карпа була така сама думка. Йому здалось, що до Мотрі вже приступав. Але глянули вони, що з полиці сппалнеь горшки, а з мисника миски, та давай обороняти полицю та мисник. Карпо наєплу поборов матірь і одняв од неї кочергу. Лаврін висмикнув з Мелашкиних рук рогача і спас животти трьом полумискам.

Всі три молодичі наєплу дихали. Вони разом верещали, гвалтували, лаїлнеь. Клекіт у хаті був такий, що не можна було нічого розібрати.

— Ти змня люта, а не евекруха! — кричала Мотря: — буду я чортова дочка, коли не розіб'ю тобі кочергою голову.

— Хто? Ти? Мені? Своїй матері? — спочала Кайдашиха: — Карне! Ти чув, що твоя Мотрунька гонить на мене? То це ти таке говориш мені, своїй матері? Карне! Візьми ширьовку та новіє її зараз у сїнях на бантні, бо як не поїєши, то я її сама смерть заповідю.

— Карне! Візьми напгача та прив'язи на три дні свою матір серед вигона коло стовна, мов скажу собаку, нехай на неї три дні собаки брешуть, нехай на неї три дні вся громада плює! Вона мене або отроїть, або зарубас, — перещала Мотря.

— Що ти кажеш? Щоб мене мій син, моя кров, та прив'язав напгачем серед вигона на сміх людям? — спочала Кайдашиха. — Ось я візьму мішка та напну тобі на голову, мов скаженій собаці, бо ти нас усіх покуєєши.

Кайдашиха витягла знід лави порожнього мішка й кинулась до Мотрі.

Карно тільки очі витріщив і не знав, кого слухати: чи вішати жінку, чи прив'язувати напгачем матір.

— Ти злодійка! Ти покрала в нас яїця! — кричала Кайдашиха й кинулась до Мотрі з мішком у руках.

— Брешеш, не доважеш! Ти сама злодієга, бо обкрадала мене, мою працю цілий рік. Я на тебе робила, як на пана панщину, — кричала Мотря.

— А чом же ти мене не кидала, коли тобі було в мене поганю? — лицала Кайдашиха. — Чом тебе чорти не понесли на Бесарабію, або за гриницю?

— Овва! Через таке паскудетво та оце тікала б за гриницю! Тікай сама хоч під шум, під греблю! — гвалтувала Мотря, — ти злодієга, ти відьма!

— Хто? Я? Я відьма? Я злодога? — сказала Кайдашиха. — Ось тобі па!

Кайдашиха тикнула Мотрі дулю й не потрапила в ніс, та в око. Мотря вхопила деркача й сунула деркачем Кайдашній просто межі очі.

— Ой, личечко! Висолола проклята зміюка мені око! — заплакала Кайдашиха і вхопилась за праве око.

В неї з ока потекла кров. Лаврін та Мелашка побачили кров і розлютувались. Вони кинулись обороняти матір. Лаврін кинув Мотрю. Мотря дала сторчака на лаву. Карно кинувся обороняти Мотрю і кинув Лавріна. Лаврін ударився об мисник. Три полумиски, захищені Лавріном од палячої смерти, поспішали йому на голову.

— Одривай, Карне, хату, бо я тебе покину з твоею проклятою матіррю, з твоїм продовим кодіом, — репетувала Мотря.

— У волость її, розбишаку! із тюрму її! Одривай, Лавріне, їх хату, бо я сама полізу, та буду зривати кулики.

Лаврін і, справді, розлютувався. Він ухопив драбину, приставив до стіни, вискочив на порівець і почав зривати кулики з Карнової хати. Кулики спішали на землю. На хаті заблищали кровки й лати, наче сухі ребра.

Тимчасом Кайдашиха зумисне розмазала кров по всьому виду, замазала в кров пазуху, повисмикувала знід очінка волосся та й побігла до священника, а потім у волость і наробила там гвалту.

— Ой, Боже мій! Дзвонить у всі дзвони! Карно з Мотрею вбили Лавріна, вбили Мелашку, вбили й

мене! Рятуйте, хто в Бога вірус! — кричала не-
своїм голосом Кайдашиха в волости, — екшкайте
громаду та зараз, зараз!

Волосний і писарь, побачивши покрівавляну
Кайдашиху, полякались і побігли до Кайдашенків.
За ними бігла Кайдашиха та галасувала на все село.
Волосний з писарем прибігли у двір і вгледіли живого
Лавріна, котрий сидів на хаті та зривав кулики. З
хати вибігла Мелашка, здорова й жива, а за нею
Мотря.

— Рятуйте мене! — голоєсла Мотря. — Як мене
знайдуть зарубану сокирою, то нехай уся громада
знає, що мене зарубала свекруха! Рятуйте, хто в
Бога вірус!

— Чого це ти, павісна, кричиши? — сштав, голова,
— адже ж ти—жива, ще й кричиши на все село.

— Рятуйте мене! Вона мене вже вбила! — ре-
петувала Кайдашиха.

— Чи ви показались, чи що, — сказав писарь:
— бігас по дворі і кричить, що її вже вбили! Що
тут у вас іскоїлось?

— Ось що скоїлось! — ткнула пальцем на око
Кайдашиха.

— А ти що робиш ото на хаті? — гукнув голова
до Лавріна: — зараз мені злязь та давай одвіт перед
нами.

— Не злізу, доки не одірву Карпової хати,
— говорив Лаврін і швиргонав куликом волосному
на голову.

— Якого ти печистого кидася куликами? Зараз
мені злязь, а то я полізу та сам тебе стягну та венплю
тобі сотню різок, — кричав волосний.

Лаврін трохи прохолов, зірвавши пів сотні куликів, і зліз додолу. Волоєний з писарем пішов у хату: в Лавріновій і в Карповій хаті валялись купами черепки.

З хати повибігали діти, вгляділи страшне закрівавляне бабине лице й підняли гвалт. Собаки гавкали на писаря та на голову, аж екнглили. З села почали збігатись люде. Волоєний з писарем та з кількома громадянами повели в волость Кайдашенків, їх жінок та Кайдашиху. Вони паслу розплутали їх справу і присудили Карпові одірвать хату й поставити окреме на своїому городі, бо Лаврін, як менший син, мав право зостатися в батьковій хаті й за те був повинен додержати матір до смерти. Громада присудила розділити ґрунт між Кайдашенками по половині.

Волоєний таки посадив Мотрю за бабине око в холодну на два дні.

Після такої колотнечі стара Кайдашиха заслабла. В неї пагнало око, як куряче яйце. Око стухло, але од того часу вона осліпла на праве око.

— Господи! Од чого це в нас почалася колотнеча в сім'ї? — казала Кайдашиха. — Це воно недурно: це, мабуть, майстри закладали хату не на смерть, а на колотнечу.

Кайдашиха надумалась піти до священика і просити його, щоб він освятив хату. Не сказавши нічого Лаврінові й Карпові, щоб вони часом тому не спротивились, Кайдашиха побігла до священика й попросила його святити хату.

Наступав храм у семигорській церкві, і молодці

на селі почали мазати хати. Мотря й Мелашка якраз того дня полізли в печі, щоб їх вимазать.

Кайдашиха прийшла додому з священником, з ними прийшов і дяк з паламарем.

Одчиняє священник у хату двері, дивиться: з припічка теліпаються дві позі з пальцями догори, н'ятами вниз. Мелашка полізла в ніч і лежала там, перекинувшись догори та мазала в печі небо.

— Оце заходилась мазати ніч! — загомоніла Кайдашиха. — Зараз вилазь та піди приберись!

Мелашка з печі почула, що в хаті заспівали дяки, й почала виповуватися з печі. На ній була драна стара свита; на свиті були скрізь дірки, дірки зпереду, дірки ззаду. Через дірки світилося тіло. Бідна молодниця засоромилась, винулась у сінні та й уткнула на горнище.

Священник покropив свяченою водою хату й сінні. Кайдашиха просила його посвятить і Карпову хату; їй усе-таки вихода було сина. Карпо не любив попів і, тільки зачув у Лавріновій хаті дяків голос, зараз дременує з хати в повітку.

Кайдашиха одчинила двері в Карпову хату, а там з припічка теліпались ноги н'ятами догори, пальцями вниз. Товеті литки стреміли, наче дві деревини. В печі лежала Мотря.

— Що це таке, Кайдашихо, у твоїй господі? Куди не повернешь, скрізь стремлять ноги, — сказав священник, осміхаючись.

Священник покropив Карпову хату, а жартовливий дяк узяв кухоль з прилавка і, позад священника, покropив Мотрині ноги.

— Який там чорт хлюпається водою? — крик-

нула Мотря з печі. — Ось я вилізу, то так тебе покроплю вішником, що не знатимеш, куди тікати . . .

Мотрі здалося, що то грається котранебудь дитина.

Кайдашиха заплатила священникові, а Карпо виглядав з повітки, доки піп та дяк вийшли з двору, і тоді вернувся до хати.

— На що ви, мамо, навели в мою хату попів та дяків? Хибاً я вас просив, чи що? — сказав матері Карпо.

— На те, щоб твоя жінка не біла горшків та не либівала очей, — сказала Кайдашиха: — нашу хату майстри закладали на твою Мотрю.

— То святить, мамо, перше себе, бо її ви безвинні: набили горшків удвох з Мелашкою більше од Мотрі, — сказав Карпо.

— Не жартуй сину! Ти ще молодий. Нам'ятай: у тебе діти, в тебе худоба. Гляди лишень . . .

— Та вже святить, не святить мою хату, а я її одірву та її не буду закладать на колотнечу, — сказав Карпо й зараз заходився одривати хату та ставити на своєму ґрунті.

Двір був невеликий, а як його розділили, то, очевидячки, обидві половини стали ще менчі. Стара хата стояла на вулицю боком, бо хати в селах ставлять вікнами і дверима на південь, а південь припадав не на вулицю. Карпо поставив свою хату недалеко од Лаврінової. Вона стояла до Лаврінових дверей задвірком. Мотря намагалась, щоб Карпо загородив такий тиш, щоб і птиця через його не перелетіла. Карпо мусів перегородити і двір, і огород.

— Отак би ти, Карпе, давно зробив, то були

б і горшки цілі, і в твої матері очі не повилазили б, — говорила Мотря.

Перебули Кайдашенки зиму на опрічніх дворах, і дві сім'ї почали потроху миритися. Зпершу почали забігати з однієї хати у другу діти. Їм байдуже було про батьківську колотнечу. За дітьми почали забігати один до другого батьки для своєї господарської справи: то за стругом, то за сверлом, то за сокирою зпершу в повітки, а потім і в хати, а вже за ними почали любенько через тин розмовляти й жінки. Тільки Кайдашиха не ходила до Мотрі: сліпе око навіки загородило їй стежку до неї. На Кайдашевій давній оселі повіяло миром. Щоб не бігати кругом через ворота, Карпо й Лаврін зробили у дворі через тин перелаз.

Мир між братами тільки зміцнів ще більше задля господарської справи, задля спільної вигоди.

Карпо, одрізавшись од батька, зпочатку таки набрався багато лиха, поки зібрався на своє хазяйство. Він був чоловік гордий, упертий, не любив нікому кланятись, навіть рідному батькові. В його була тільки пара волів, і як йому треба було спрягатися під плуга, він ніколи не просив волів у батька, а напитував супряжичів між чужими людьми. В Лавріна зосталась пара батькових волів. Карпо сприягався з Лавріном, і вони вдвох у супрязі орали поперед Карпове поле, а потім Лаврінове. Карпо ходив за плугом, а Лаврін був за погонича. Спільна вигода присилувала їх помагати один одному в оранці, і в сійбі, і в заволікуванні, і в возовиці.

Саме тоді пішла залізна дорога з Києва недалеко од Семигор. Селяни почали держати коні і

ставали під хуру возить на залізну дорогу сахар и ближчих сахарень, борошно и панських та жидівських млинів. Карпо и Лаврін кушили и собі по коняці. А що на одному коні далеко не заїдеш и багато ваги не завезеш, то вони сприягались кіньми під одну хуру и ділились заробітками по половині.

Податки були великі, плата за землю була чимала; и Карпо и Лаврін побачили, що поле не настанить їм грошей на податки, и мусіли шукати заробітків у осінній та зимній безробітній час.

Громада в волости обібрала Карпа за десятицького.

— Карпо чоловік гордий та жорстокий, з його буде добрий синака, може, його боятимуться хоч баби та молодці, — говорила громада.

— А, може, панове-громадо, ми оберемо за десятицького Мотрю, — крикнув слівце один жартовливий чоловік.

— Не можна! Вона повпбиває всім бабам очі, — гукнули чоловіки, сміючись.

Прийшов приказ з волости рівняти шляхи, лагодити мости, та насипати на багнах греблі. Карпо загадував людям на роботу и поперед усього звелів скопати той капосний горбик на горі, вище од свого города, на котрому його батько поламав десятків зо два возів.

— А ну, Лавріне, бери заступу та йди на роботу! — загадував Карпо братові.

— Піди вижену на роботу свою Мотрю, — промовила стара Кайдашиха.

— I Мотрю вижену. Ви думасте що покажію? — говорив Карпо.

Він і, справді, мусів вислати на роботу і свою Мотрю. Люде прокопали спуск навескони так, як колись радив старий покійний Кайдаш, ще її горбки молодіщі знесли у приполах під Карнів тин.

Минуло чимало років після панщини. Громада трохи заворушилась і почала ветоювати за свою вигоду, за своє громадське право. Громаді прийшлося полатяться з паном.

Недалеко од села був хутір. Там на семигорському полі текла невелика річка. Багатий пан у давні часи загатив її здоровою греблею, її вийшов здоровий на верству ставок. Пан поставив на ставку питель. Але вище од ставка з тієї річки одділялась течія, вже не на панському, а на людському полі, в горбді одного чоловіка. За часів панщини пан загатив і ту течію греблею, бо тоді вся земля була панська. Тепер семигорська громада почала метикувати, що та гребля на течії на громадській землі. Карпо нараяв дуже хитру штуку: прокопати через огород чоловіка канаву, вище панської греблі, пустити з неї воду з річки, тай поставити в горбді громадський млин, щоб було чим оплачувати волость та громадську пошту.

— Е, добре ти радиш Карпе! — гукинула громада. — Подаваймо письмо до мирового посередника.

Подала громада письмо, посередник дозволив ставити млин. Карпо зібрав людей. Канаву прокопали в одну мить, накупили деревні, найняли майстрів — і громадський млин виріс, як з землі.

Але панський питель перестав молоти на одне колесо. Пан налічив на громаду кілька тисяч карбованців і подав бумагу в суд. А громадський млин

меле собі потроху та заробляє гроші на громадські справи, доки суд не рішив, що громадське діло про млин правдиве.

Пан розсердився й заборонив селянам пускати череду на свою толоку. Прийшлося селянам погано. Доки людський хліб стояв у полі, не можна було пасти череди в озимині та ярині. Громадської толоки було мало. Винасу зовсім не було. Громада загомоніла.

— Що це таке з паном! Ми йому збираємо хліб за невеликі гроші, а він не пускає череди на свою толоку. Змовося та берімо більшу плату за роботу на лану та на буряках, — кричав Карно: — нехай знає, як шапувати громаду.

Громада підняла плату за роботу. Пан не хотів поступитися, а чоловіки й молодіці, закинувши сапи за плечі, поверталися з поля додому. Йконом догнав їх аж коло царини, вернув на буряки й поступився більшою платою.

Пан поступився більшою платою за роботу, а на винас усе-таки було трудно. Карно й Лаврін мусіли спродати кілька овець та свиней. Карнові й Лаврінові було трудно хазяїнувати. Й літом, і зимою вони заробляли то на полі в пана, то ставали під хуру, і все-таки їм трудно було широчити своє хазяїство. Викун за землю, подушне, плата на бідність, на школу, на пошту — все те витягало останні гроші зо скрині.

Хазяїство в Кайдашенків не широчилось, а все стояло на одному місці. Лаврін зовсім не вдався в батька: він і в рот не брав горілки, а Карно тільки вряди-годи любив випити по чарці з добримню медьми.

Зароблені гроші не розлітались марно, а все-таки їй не залишалося у скрині.

Тимчасом громада знов почала діло з жидом. Один багатий жид з містечка заплатив панові добрі гроші й купив собі право поставити в селі на панській землі шинки. Він заквітчав своїми шинками село з чотирьох боків і пустив горілку по дешевшій ціні, ніж у громадському шинку. Люде кинулись за горілкою до жидівських шинків. Громадський шинок стояв порожній; в його ніхто й не заглядав.

Волошний зібрав громаду. Кайдашенки почали кричати в громаді.

— Панове громадо, — говорив Карно: — нехай ніхто з села не купує горілки в жидівських шинках. Посадім коло шинку десяцьких та соцьких, нехай дрючками одганяють людей.

— Я сам сяду з дрюком і буду одганяти хоч би й свою рідню! — гукав Лаврін. — Нехай жиди посидять дурно ціле літо над своїми барилами. Посидять та й підуть.

— Добре Кайдашенки радять! — загула громада. — Посадім людей та й не пускаймо нікого в жидівські шинки.

Громада порадилась і розійшлась.

Жид побачив, що не переливки, взяв відро горілки, одніє волосному, друге одніє писареві, зібрав до себе в шинок десять чоловіка, таких, що заправляли громадою, і поставив їм ціле відро горілки.

— Чого нам змагаться, — говорив хитрий жид: — на що вам мене кривдити? Буду я заробляти, будете й ви. Я поставлю ціну у своїх шинках таку,

як у вашому, ще й зараз заплачу в волость сорок карбованців одчінного.

— Чи вже заплачеш? — гукнули чоловіки.

— Ой, ой! Чом і не заплатити для добрих людей: ви думаете, що я жид, то в мене й душі нема? Я ладен і на церкву дати. Ет! Та що й говорити! От вам хрест, коли не ймете віри!

І жид перехрестився зовсім по-християнськи.

— Чи ти ба! Жид хреститься! — гомоніли люди.

— Ви думаете, що я не поважаю вашої віри? Та я ладен жити з вами, як з братами, — підлецувався жид. — От вам ще відро горілки! Сура! А вишені гостям оселедців та палиниці! — гукнув жид до жидівки.

Сура зітхнула на всю кімнату, так їй було шкода оселедців, але вона вишесла й поклала перед людьми на столі.

— Ікхе, люди добрі! Ви думаете, що я шкодую для вас? — говорила Сура: — ой, вей мір, ой, ой! — крикнула вона вже тихенько, виходячи з хати.

Люде шили, закусували та слухали Берка, а Берко пеначе грав їм на цимбалах своїми облесливими словами.

Давні панщаники понаставляли вуха та слухали Берка. Його слова, підслоджені горілкою та приправлені оселедцями, так і влазили в їх душі. Вони не знали, що жид вибере ті сорок карбованців і за оселедці, і за ту горілку, що вони в його дурнички п'ють, з їх таки вишень то педолівками, то водою, підлиною в горілку, то більшою платою.

Люде розгали, як віск, і почали хвалити жида. Деякі вже були зовсім п'яні.

— Так що ж, панове, та ще й які панове! Що тепер пан перед вами! Ви, Грицьку, тепер пан! От хто пан! Що хочете в волости, те й зробіте! Ви, Петре, тепер господарь на все село, ніби князь! Тепер ви пані, а пані вже перевелись на Цицькову сучку, — підлецувався Берко до мужиків: — так що ж, панове, чи згоднісь громадою оддати мені і своїй шинюк, і будете пускати людей в мої шинюки? Я подарую сорок карбованців на волость. а за ваш шинюк зараз покладу гроші на стіл!

— А добрий бісової пари жид! — гукнув один п'яний мужик, — ще й гроші зараз дас. Будемо стояти на сході за його!

— А вже ж будемо, бо ще й на церкву покладе! А перехрестися, Берку! Чи ти ба', як бісова пара кумедно хреститься!

Берко хрестився і сильовував набік.

Саме в той час Карпо Кайдашенко їхав з ярмарку, вглядів коло панського шинюку купу людей та й став. Берко знав, що Карпо горілки не любить і на сході йде все проти його. Він сховався в кімнату.

— Здоров був, Карпе! — гукнув Грицько й почав обнімать та цілувати Карпа. Гостра неголяна Грицькова борода колола Карпове лице, пеначе голками.

— Та здоров був... — говорив Карпо, одвертаючи лице: — та годі вже!

— Здоров був, соколе! Та зайді бо в шинюк та вишиши хоч чарочку з нами! — мовив Грицько і знов ухопив Карпа руками за шию і цмокнув його в щок.

Грицькова борода подринала Карпові щок, аж кров виступила.

— Та одчепсь їк печетій матері! Оце припало тобі цілуватись! Аж кров виступила на щоці.

— Серце! Голубчику! Чи вже ти оце не вип'єш з нами хоч по одній чарці, хоч пів чарки! Та тут же такий добрий жид, а, що вже й казати! Аж хреститься, сучий син!

Грицько розвів знов руки й наставив губи.

— Та одчепсь собі! Підн обніми та поцілуй мою коняку, коли вже припала охота цілуватись, — говорив Карно: — а на що це ви горілку п'єте в жидівському шинку? — спитав Карно.

— Та бодай не казати . . . — сказав Грицько: — тут такий добрий жид, такий добрий, чорт його знає, де він такий добрий взявся. Благодареніє Богу і всім святим, він і на церкву дасть! Ото кумедія!

— А ви забули, що самі на громаді постановили?

— Серце, голубчику, білий лебедику! — говорив п'яний Грицько, тикнувши колючою бородою Карнові в ніс: — та не цурайся бо нашого хліба-соли.

Карно бачив, що з п'яним розмовлять тільки гаяти час, вдарив коняку батою. Віз покотився.

— Карне, Карне! Та зайді бо та хоч по крапельці, хоч пів крапельки! — гукав ззаду Грицько й біг за возом!

На другій день зібралась громада. Прийшов Карно і вдивився. Громада співала вже ніщої; волосний та шсарь тягли за громадою і кричали, щоб оддати Беркові і громадський шинок, не тільки що пускати людей по горілку і в жидівські шинки . . ., бо Берко зараз платить гроші . . .

— Панове-громада! Погана ваша рада, я не пристаю на це! — сказав понуро Карпо й одійшов од громади набік.

Громада оддала Беркові громадський шинок, хоч Берко на церкву грошей не дав, а тільки дурив п'яних мужиків.

Громада дорого потім заплатила хитрому жидові . . .

Берко приймав за горілку не тільки нашу, але навіть крадене сіно й солону. Попесли люди мішками нашу в Беркову комору, а Берко тільки гладив бороду білою рукою, дивився, як п'яні мужики валилися під його шинком, та зараз таки підняв скажену ціну на горілку в усіх шинках.

X.

Цілу зіму й весну Кайдашенки прожили в ладу. Кайдашиха, котру пер на селі дражнили безокою йкопомшею, сердилась на Мотрю, але невістки на те не вважали й жили між собою у згоді. Маврін любив Мелашку: ніколи її не то що не бив, і пальцем не зачіпав, навіть ніколи не лаївся з нею. Мотря часто гримала голову Карпові, але він не любив говорити й більше мовчав.

Але настала весна. Хати Кайдашенків стояли дуже близько одна коло одної, а їх городи були перегороджені тільки поганеньким тином.

Мелашка посадила огірки коло самого тину. Огірки зійшли, як зелене руно. Показалися ранні огірочки. Мотря півень перескочив через тин та давай вибирати Мелашині огірки. Півень сокотав та

скликан курей. Усі Мотрині кури перелетіли через тинь в огірки. За курми полізли крізь тинь курчата. Квочка вигребла їм саме серед огідиння.

Стара Кайдашиха вийшла на горід, угляділа таку шкоду, та аж за голову вхоплась. Вона напала під ногами налицю та й поперла нею на курей. Палиця влучила в півня; півень крикзнув і потяг через тинь перебиту погу. Двоє курчат лигло на місці.

Мотря побігла і вгляділа свого півня. Півень тиг погу по землі.

— Чи це ви, мамо, перебили моєму півневі погу? — гукнула Мотря через тинь до Кайдашихи.

— А то як хто? А як ще раз твої кури підуть на наші огірки, то я їх поріжу та поїм.

— То й заплатите! Хибà в нас волости нема, — говорила Мотря: — не було пак вам на городі місця для огірків; насадили під самим перепаєм. Карно! Чи ти бачиш, що то таке?

— А що? Півень погу волочить, — обізванся спокійно Карно.

— Карне! Піди до матері та скажи їй, пехай вона другий раз не б'є моїх курей, — чеплилась Мотря.

— Гм? — мукнув Карно, стоячи коло хати.

— Карне! Чи ти чуєш, чи тобі позакладало? — кричала Мотря.

Карно стояв і дивився на півня.

— Карне! Чи ти глухий, чи ти хочеш мене зі світа зогнати? Піди та вилай свою матір.

— Піди та зайся, про мене, хоч до самого вечора, — сказав дуже спокійно Карно.

— Тоді до погу, так! Оце добре! Мати вбила двох курчат, перебила півневі погу . . .

— Підешай, підешай перцю, — насмішувато сказав Карно.

— Біаки, нехай Лаврін заплатить за півня! — крикнула Мотря під самим вухом у Карна.

— А ну, голосніше, бо не чую! Підкидай соли до перцю, бо вже давно їли з перцем.

— Піди носи перцем своїй матері в носі та в роті, — верещала Мотря.

— Та її бриклива ж ти, Мотре, хоч я тебе колись любив за тої перець. Уже дуже наперчила!

— Бий тебе сила Божа, ледащо! — крикнула Мотря, кидаючись до Карна.

— Одчешь, бо як пхну, то її перекинешся! — промовив спокійно Карно, скося подивившись на Мотрю її насупивши брови.

Мотря остушлась.

Саме того вечора Лаврінів кабанчик просунув рилом туди та її побіг у Мотрину картоплю. Як угляділа Мотря, як ухонить хворостину, як вперищить кабанчика по спині! Кабанчик закувікав та її потяг по землі зад з двома ногами. Мотря вхонила його за ноги та її перекинула в Лаврінів двір. Стара Кайдашиха вибігла з хати, вгляділа кабанчика її паробила галасу на весь двір.

— А це хто перебив спину нашому кабанцеві?

— Я перебила! — гукнула Мотря зза вугла своєї хати. — Нехай не лазить у мій огород. Оце вам за мого півня!

Мотря стояла за своєю хатою її виглядала зу-

мене Кайдашиху. Вона гукнула до Кайдашихи одривчасто, крутнулась і побігла в хату.

— Лавріне! Мелашко! Вся чесна громадо! Збігайтеся сюди! Чи ви бачите, що то паробила наша Мотруня?

Лаврін і Мелашка вибігли з хати й дивились на бідного кабанця. Ах узяв жаль та досада.

— Це вже Мотря і, справді, не-знати-що виробляє, — сказав Лаврін на вітер.

Мотря стояла за вуглом і тільки того й ждала. Вона вискочила зза вугла, як козак з маку.

— Ось і я! Чую, чую, як мене кличете! Оце вам за мого півня! Оце вам за мої курчата, що свекруха побила. Тепер позивайте мене!

Мотря вдарила кулак об кулак, нахилившись через тин як можна далі в Лаврінів двір, неспаче хотіла достати кулаками до Кайдашихи; потім крутнулась і швидко прорізала за вуглом, неспаче на повітрі розлетілась.

— Потривай же ти, суко! Скручу я голову твому півневі, — сказала Кайдашиха.

Кайдашиха взяла кужіть, сіла пристоїти за хатою та все поглядала на огірки. Коли це Мотря півень вилітає на тин: потрінав крилами, закукурікав та шубовість у Лаврінові огірки. Кайдашиха схопилася з місця та давай закрадатися до півня з кужілем. А півень клює огірки та тільки соко-ко-ко-ко — неспаче дражниться з баби. Баба як понерла кужілем, та лусь його по голові! Півень закрутився на одному місці. Кайдашиха вхопила його, скрутила йому в'язи, потім дорізала, спарила, обкубла та й укинула в борщ.

Але в той час прийшли Мотрині діти до Мелашцих дітей гуляти. Старший хлонець і вглядів півнячу перебиту ногу, що стреміла з горшка. Він зараз чкурнув до матері та її розказав.

Мотря вбігла в Лаврінову хату, заглянула в піч, не сказавши добри-день. Ой, таточку! Ой, лишечко! З горшка її, справді, стреміла здорова перебіта півняча нога з товстою гулею по середині і з одним одрубаним кігтем. Не сказавши нікому її слова, Мотря вхопила півня за ногу, витягла з борщу та її дала драла з хати.

— Ой, бабо! — крикнула одна дитина до старої Кайдашихи: — побіг півень з горшка, тільки потьокни по пршійчку потекли.

Баба мовчала, надувши щокни. Мелашці стало шіяково. Лаврін осміхнувся.

Мотря вбігла у свою хату з півнем у руках та сунулась до Карпа.

— Чи ти ба', що твоя мати виробляє! Ото тобі перець з сіллю! Піди пасни своїй матері повний рот перцю, ще її сліпе око потрусен. Вона зовсім сказала і без перцю. Адаже ж це наш півень? — сказала Мотря, показуючи Карпові перебиту ногу.

— Наш. На віщо ж ти зарізала?

— Мати твоя скрутила йому голову, ще її у світ борщ укинула. Піди та виколи своїй матері друге око! Який ти господар? Чом ти її нічого не кажеш? Та твоя мати відьма; та вона незабаром поріже та повкидає в борщ моїх дітей. Піди, та хоч обскуби її коси.

Карпові шкода було півня. Він розсердився на

матір' за такі збитки її мусів іти лаятися з матіррю та з Лавріном.

Він вернувся додому, а тим часом Мотря звеліла своїм дітям уїїмать Мелашного чорного півня та принести до хати. Хлопцям тільки того було її треба. Вони покатали на Лаврінів город, виїїмали чорного півня і принесли матері. Мотря вшнула його в кучу.

Тимчасом поганенький тинок між двома городами зовсім осушувався. Рову не було, і через тин почали скакати свині. На другий день у Карнів город ускочив Лаврінів рябий кабан і порався в картоплі.

Мотря вгляділа кабана її паробила гвалту. Вона вхопила рогача, діти забрали кочерги її гуртом кинулись за кабаном. За дітьми побігли собаки. Мотря з дітьми загнала кабана у свій хлів та її зачепила.

Лаврін почав кричати через тин, щоб Карно вшустив кабана.

— А вже як! Кабан твій у займані. Викуни, то її візьми! — гукнула Мотря через тин: — а як не викуни, то верши мені пів мішка картоплі.

Лаврін добухав потилицю та її пішов у хату. Кайдашаха тільки губи сціпила.

Того ж таки дня Карна її Мотрю позликав їх кум у шинок полюскати повивач після похрестин. На Карновому дворі стояла косяка, прив'язана до воза, її йла сіно. Карнові діти одв'язали косяку її почали їздити верхом по дворі. Косяка зірнула¹⁾ з гнущечки, на радісах зірнула задніми ногами та її скочила через тин у Лаврінів город. Поганенький тинок

¹⁾ зринула, вириваєсь

звився, як полотно, під кіньськими копитами й поліг на огородину. Коняка пішла пастись на Лаврінові буряки.

Лаврінові діти прибігли в хату й дали знати бабі та батькові. Всі повибігали з хати, побрали дрючки, та давай гапятися за конякою. Мелашка й Кайдашиха взяли її за гриву з двох боків, завели у хлів та її заперли.

Карнові діти бачили все те з двора. Вони зараз побігли в шинок і розказали, що їх коняка в займані в баби, зачеплена у хліві.

Карно й Мотря вже трохи були на-підпитку й побігли додому.

— Як! Чи то можна? За свого паршивого кабака вони сміли взяти нашого коня? — кричала дорогою Мотря.

— Я їм покажу, що мій кінь не те, що їх півень, — говорив се щитий Карно.

Карно з Мотрею прибігли додому. Стара Кайдашиха вешталась коло хати без діла: вона ждала Мотрі. В неї аж губи труслились до лайки, та не було з ким лаятися. Вона вгляділа Мотрю й затрусилась.

— А на що ви, мамо, зайняли нашу коняку? — гукнула Мотря до Кайдашихи.

— Оце б тягла твою дурну коняку через тин. На те зайняла, щоб вона в наш город не скакала, — обізвалась Кайдашиха.

Не чорна хмара з синього моря виступала, то виступала Мотря з Карном зза своєї хати до тину. Не сіра хмара над дібровою вставала, то поблика-

лась до тину стара видроока¹⁾ Кайдашиха, а за нею вибігла в хати Мелашка з Лавріном, а за ними повибігали всі діти. Дві сім'ї, як дві чорні хмари, наближалась одна до другої сумно й понуро.

Мотря стояла коло тину, висока та здорова, така заввишки, як Карю, з широким лобом, з загостреним лицем, з блискучими, як жар, чорними, маленькими очима. Вона була в одній сорочці і в вузькій за-насці. Хазяїновита, але скупа, вона втипала одержу, як тільки можна було обтяти. Вузька заплата влічила кругом її стану. В великій, як макітра, хустці на голові Мотря була схожа на довгу швайку зі здоровою булавою. За Мотрею стояв Карю в вузькій сорочці з короткими та вузькими рукавами, в широкіх білих штаних з товстого полотна. Позад їх стояла куна Карювих дітей у вузьких штанцях, у сороченятах з короткими рукавами, у снідничках вище колін.

По другій бік тину стояла баба Кайдашиха, висока та суха, неначе циганська голка, в запласці, в рясній²⁾ білій, як сніг, сорочці, у здоровій хустці на голові. Слепе око біліло ніби наскрізь, як вушко в голці, хоч туди нитку затидай. За бабою стояла Мелашка в білій сорочці, в червоній новій хустці з зеленими та синіми квітками, в зеленій ситцевій рясній снідничці. Рядом з Мелашкою стояв Лаврін в широкіх рясних синіх з білими смугами штаних, в чоботях. Мелашка розцвіла і стала повніща на

¹⁾ Так називають га Київщині людину, в якій очі з виверненими повіками або розтягнені на боки — тут: з видертим, вибитим оком

²⁾ така, що в ній складок багато, широка

виду. Її очі, її тонкі брови блищали на сонці, а лице горіло рум'янцем од висків до самого підборіддя. Гаряче сонце лило світ на двір, на людей, обливало їх од голови до ніг. Чорна здорова хустка чорніла на бабі Кайдашиці, пеначе горщик, надітий на високій кілоок.

Мелашка сеяла, як куцкалшин, посаджений серед двора. А соняшне марево заливало всіх, дрижало, переливалось між жіночими та дитячими головами, пеначе якась золота вода крутилась поміж людьми, пеначе якась основа з тонких золотих питочок спувалась по дворі кругом людей, кругом хат, навкруги садка. Собаки стояли коло хат і крутили хвостами, дивлячись на людей. Їм здавалося, що їх от-от покличуть і пацькують ними когось.

— На що ви одв'язали нашого коня та заперли у свій хлів! — крикнула Мотря. — Не святі ж прийшли з неба та одв'язали його.

— Одчешесь, сатано! Хто його одв'язував? То твої діти їздили по дворі та її упустили його, — крикнула Кайдашиха.

— То, мамо, баба одв'язали коня та її упустили по дворі, — брехали Мотрині діти зза вугла.

— Ні, не баба! То Василь одв'язав та їздив, доки не впустив коня, а кінь як задер задні ноги та кинг у наш горід! — кричав Лаврінів хлопець.

— Он глянь, суко, на тині! Це твій кінь звалив. Заплати три карбованці та оддай нашого кабана, тоді візьмеш свого коня, — кричала баба Кайдашиха.

— Як то? За свого певірного, гнилого кабана та ви взяли нашого коня! — репетувала Мотря, піднявши лице вгору.

— То ваш кінь гнилий та червивий, а не наш кабан, — кричала Мелашка зза бабиних плечей.

— Ще й та обзивається! Мовчала б уже та не гавкала, — кричала Мотря до Мелашки.

— Принеси лишень три карбованці, а ні, то піду в волость тебе позивати, — обізвалася Мелашка.

— Ще й вона піде в волость! Втри передніше віскривого носа та тоді підеш у волость, — кричала Мотря.

— Не лайся, злодюго, бо я тобі в вічі плюю, — говорила баба Кайдашиха.

Молоднці підняли гвалт на все село. Їх лайка дзвеніла, як дзвони на дзвіниці, по всьому яру, доходила до діброви. Люде з кутка позбігались і дивились у ворота й через тин. Деякі сусіди почали вмикуватися, хотіли їх мирити і вговорювали Мотрю.

— Та це ж ті каторжні Балаші! Хиба ви їх не знаєте? — кричала Мотря до людей.

— Та це ж ті родові Довбиші! Хиба ж ви їх не знаєте? — репетувала баба Кайдашиха. — Це ж вона того вовчого заводу з чортячими хвостами.

— І твоя мати така відьма, як ти! І твоя тітка крапа півмітки! І твої діти злодії, бо ти їх учиши красти в нас огірки! — кричала Мелашка.

— Та годі вам лаятись! — гукнув зза тину один чоловік.

— Як же годі! Та це ж ті підтякані, задрипані Балаші! Хиба ж ви їх не знаєте? Це ж ті бісвські лобурі, що старців по ярмарках водять! — кричала Мотря: — он зав'язалася, як на Великдень, а батько ходить по селі з торбами.

— Брешеш, брешеш, як стара собака! Та й брехати добре не вмійш! У тебе й до того розуму та хисту нема, — кричала Мелашка.

— В тебе вже розуму, як у дїрявому горшку; стільки, як у твої свекрухи! — кричала Мотря, взявшись за два кілки й висунувшись у Лаврінів двір.

— Що я тобі вища, що ти мене потрїпуси? — крикнула Кайдашиха й кинулась до тину так швидко, що Мотря покинула кілки й оступилась од тину.

— Оддайте мені коня! — крикнув Карпо після всього, — бо як не оддасьте, то я й сам візьму.

— Ба, не візьмеш! Оддай перше кабана та ще й доплати, — обїзався Лаврін.

— А за віщо я буду тобі платити? Твої свинї скакають у мій город, а моя коняка вскочила у твої! Оддай коня, бо піду з дрючком одпирати хлїв, — гукав Карпо.

— Ба, не оддам! Про мене, йди в волость познати, — кричав Лаврін.

Карпо стояв блідий, як смерть. В його голові трохи шуміла горілка. Він ухопив дрючка, скочив через тин і кинувся до хліва. З хліва в дїрку вище од дверей виглядала смирна коняка з добрими очима. Всі у дворі стояли та мовчки дивились на Карпа; всі боялись його зачіпати, бо знали, що він — не спустить, як розлютується. Одна баба Кайдашиха кинулась до хліва й заступила двері.

Карпо вхопив матір за плечі, придушив з усієї сили до хліва і крикнув, як несамовитий:

— Нате, йкте мене, або я вас ззім!

Карпо ватрусив матіррю так, що легенький хлїв увесь затрусився. Баба загопосила, випручалась, та

навтеки з двора. Карпо погнався за нею в дрючком. Але стара була прудка й так покатала, як мала дівчина. Важкий Карпо у здорових чоботях ніяк не міг догнати матері.

— По сніпці луни її! Вискочи дрючком її друге око! — кричала з двора Мотря.

Лаврін з Мелашкою побіг слідком за Карпом оборонити матір. Кайдашиха побігла вгори й добігла до ставка. Карпо наздогнав її. Вона вже чула над головою дрючка і з перелику векочила у ставок, не піднявши подола. Карпо добіг до води та й сплинувсь.

— Не так шкода мені матері, як шкода чобіт! — гукував він на березі.

— Гвалт! Рятуйте, хто в Бога вірує! Ой, утопить мене! — кричала баба, стоячи по коліна в воді.

— Та не втопнися, бабо, бо навіть і серед ставка старій жабі по коліла. — сказав один чоловік, що папував волн.

Карпо плинув у воду, вернувся додому та й пішов у клуно спати. Кайдашиха вилізла з води, мокра до самого пояса й заляпана по саму шию, та й побігла просто до священника. Вона йшла через село й голосила та жалілась людям на сніпа, на Мотрю.

Лаврін, Мелашка, їх діти й юрба людей — всі йшли слідком за бабою через село. Кайдашиха прийшла до священника й почала плакати та жаліться на Карпа й на Мотрю.

— Батюшко! Зосталась я сиротою, і нема кому за мене остушитись. Мотря вибила мені око, а Карпо трохи мене сьогодні не втопив.

Священик одіслав Кайдашнуху в волость. Вона пішла в волость. Слідком за нею йшли люде й діти. В волости присудили або дати Карпові десять різок, або заплатити матері п'ять карбованців, як тільки Карпо не перепросить матері й не помириться з нею.

Карпо над вечір проснався. Його покликали в волость і, хоч він був десяцьким, хотіли його про-
стягти і вешати десять різок.

Карпові стало сором. Він не робив панщини, і його пани не били. Він перепросив матір, і між двома Кайдашенками знов настав мир. Щоб свині не скакали через тин, вони в осени перекопали батьківський город ровом, ще й деревою обсадили.

Знов почалася згода між Кайдашенками. Малі діти знов перші почали прибігати одні до одних гуляти; за ними почали зходити один до другого брати, а для всіх пересердилися їх жінки, хоч од їх перших усе лихо починалось.

Брати зовсім помирились, і Лаврін держав до хреста Карпову дигну.

Минула зима. Знов настало літо. Золоте літо несло за собою пелад між Кайдашенками. Той пелад знов почався за грушу.

Як громада ділила між братами двір старого Кайдаша, до Карпової половини одійшла груша. Тин пройшов на аршин поза грушею. Та груша була Лаврінова. Ще хлопцем Лаврін прищепив своїми руками щепу на старому пні. Груша погналася вгору, як верба. Батько подарував Лаврінові ту грушу на багату кутю тоді, як Лаврін чхнув за вечерею. В сім'ї всі звали ту грушу Лавріновою. За це знали всі на кутку.

Груша росла широко й високо й довго не родила. Сам Лаврін патякав Карпові не раз і не два, що в Карпів двір одійшла його груша. Але доми груша не родила, доти й лиха не було.

На біду, того літа груша вродила та ще й дуже рясно. Груші були здорові, як кулаки, та солодкі як мед, таких груш не було в цілому селі. Груш уродило так рясно, що гілля ажгнулося додолу.

Лаврінові діти довідалися, що та груша не дядькова, хоч стоїть у дядьковому городі, — а батькова. Стара бабуся їм докладно за все розказала й намовила їх полізти через тин та парвати груш.

Діти тільки того і ждали. Хлопці полізли на грушу, та давай трусить, а дівчата збирали в пазухи. Коли тут з хати вискочила тітка Мотря.

— А на що це ви рвете наші груші! — крикнула Мотря на небожів та небог.

— Еге! Це не ваші груші. Бабуся казали, що це груша батькова, а не дядькова, — говорили діти, та все збирали груші.

— Ось я вам дам груш! Зараз повкидайте мені груші з пазух, бо я парву кропиви та позадираю вам сніднички, та дам таких груш, що ви не потрапите, кудою втікати.

Мотря кинулась до кропиви. Діти підняли гвалт і кинулись на тин, як котенята. На їх крик вибігла з хати Мелашка.

— А на віщо оце ти, Мотре, б'єш моїх дітей! — спитала в Мотрі Мелашка.

— За те, щоб не крали моїх груш, — обізвалася зва тину Мотря.

— А хибѣ ж це твої груші! Це наша груша; хибѣ ж ти не знаєш, чи що? — говорила Мелашка.

— Ще що вигадай? На нашому городі та виросла ваша груша! Це, мабуть, свекруниці тобі наговорила на вербі груші, а на осиці кнелци, — говорила Мотря.

З хати виїшов Лаврін і почав оступатися за дітей. Він кричав до Мотрі, що то груша його, що про те знає все село, що його діти мають право рвати груші, коли схотять. Кайдашиха вискочила й собі з хати і вже лаяла Мотрю на всю пельку.

— Ідіть, діти, та рвіть груші сміливо! Це наша груша, — говорила до дітей Кайдашиха.

— Нехай тільки влізуть у мій огород удруге, то я їм ломакою ноги поперебиваю, — кричала Мотря.

А груші висіли, як горшита, та жовті, як віскі! Лаврінові діти дали б їм гарту, хоч би вони були вовсім чужі, а тут і бабуся й мамуся кажуть, що можна і треба рвати!

Діти знов полізли крадькома на грушу. Мотря вискочила з дубцем і побила дітям спини.

На Лавріновому дворі піднявся гвалт. Через тин ляпались уже не жінки, а чоловіки. Лаврін доказував, що то груша його, бо він її прищепив, бо йому подарував батько, а Карпо доказував, що груша його, бо росте в його городі.

— Коли вже на те пішло, то я маю право на половину груш, бо груша моя. Про мене, йди позивай мене в волость, — говорив Лаврін.

— Ба не дам і половини, бо груша росте на моїй землі. Мало чого там батько не говорив колись, — говорив Карпо.

А діти все лазили в дядьків огород, а Мотря частувала їх різкою. Братіи мусіли йти в волость. У волости присудили, щоб Карпо давав що-року половину груш Лаврінові, або щоб одгородив до Лаврінового двора грушу з землею на два аршини та й продав Лаврінові ту землю на-віки.

— А вже ж, так оце продам два аршини землі! — кричав Карпо. — Я й Лаврінових грошей не хочу, і землі не дам. Про мене, цехай приймас собі грушу на свій двір, — говорив Карпо.

— Але ж, чоловіче, груші не можна прийняти, — говорив в волости голова: — а рубати доброго дерева гріх. Давай що-року половину груш Лаврінові, та й ідіть собі з Богом.

Лаврін та Карпо виійшли з волости й ніби-то помирились. Карпо пристав на те, щоб давати половину груш Лаврінові.

Прийшли вони додому. Карпова жінка заспівала шчої.

— За що їм давать половину? Чи то можна? Це вони схотять, щоб ми давали їм половину картоплі та буряків. Це все свекруха наговорює в волости.

Мотря знов ганяла Лаврінових дітей зі свого города ломакою, доки груші зовсім не обірвали Мотрині та Лаврінові діти.

Мишула зіма, знов настало літо. Капосна груша веначе на злість ще більше розрослась і вшир і вгору, знов уродила і стояла рясна, як обліта. Груш уродило мішків зо три, коли не більше. Груші були здорові й дорого коштували на ярмарку. Тут

уже пахло карбованцями, а це для селян було не жарти.

Знов почалась така сама комедія. Ще груші не достояли, а Лаврінові діти кинулись на їх, як бджола на мед. Мотря вибігла з коцюбою, побила дітей, ще й груші пооднімала. Мелашка розлютувалася за своїх дітей, як вовчиця, кинулась до Мотрі і трохи не здерла з неї очіпка. Карпо й Лаврін пішли до священника. Священик раїв їм зробити таксамо, як передніше раили в волости.

— Ти, Карпе, заплати Лаврінові одчипного три карбованці, і нехай груша буде на-віки твоя. Ти, Лавріне, пристаєш на те? — спитав священник.

— Чи то можна пристати на те? — сказав Лаврін.
— Я що-року продам груш за три карбованці, а то щоб я взяв три карбованці раз, та й годі. От нехай мені Карпо одріже на два аршини землі з грушею та й одгородить! От на це я пристану.

— А вже ж! У мене й так огорода обмаль, ще й одріж йому на два аршини! Я на це не пристану, — сказав Карпо: — про мене, Лавріне, бери грушу та пересади у свій город.

— То діліться що-року грушами по половині, — сказав священник.

— Коли ж, батюшко, Лаврінові діти лазять у город, вибачайте, як свині, й толочать огородину, а стара мати ще й намовляють їх, — сказав Карпо.

— Бо твоя жінка таки гадюка, вибачайте в цім слові, батюшко: твою жінку тільки посадити у клітку та показувати за гроші, як звірюку на ярмарках. Вона кривдила, батюшко, й нашу матір,

вибила її око, її моїх дітей так і лушть ломакою, по чому влучить, — жалувався Лаврін.

— Ну, то як же воно буде? — спитав священник.

— Нехай так буде, батюшко, як скажете. Так як ви присудите, так воно вже нехай і буде, — сказали брати.

— То я ж кажу, щоб Карпо заплатив тобі три або чотири карбованці, та й нехай буде груша його, то її сварки більше не буде між вами, — знов сказав священник.

— Зроду на це не згоджусь, — сказав Лаврін: — там, батюшко, груші, вибачайте, коли ласка, як ваші кулаки. Я що-року продам груш два або й три мішки за три або й за чотири карбованці.

— Ну то ти, Карпе, одріж йому землю з грушею.

— Хибà я таки сказився, чи з глузду в'їхав, щоб одрізувати землю, — сказав Карпо.

— То йдіть собі та, про мене, вдав'їться тими грушами разом з своїми жінками, — сказав священник, пішов у кімнату та й зачинив двері.

Карпо й Лаврін постояли й пішли додому та все лаялись. Лаврін кричав, що візьме сокиру та зрубає грушу. Вони застали надворі коло груші колотнечу: Мотря лунила коцюбою Лаврінових дітей, Мелашка з бабою одгризались од Мотрі й не наче гавкали через тин. Люде з кутка почали збігаться. Прибігла її баба Палажка Солов'їха, а за нею баба Параска Гришїха.

— Ой, Господи! Як би хто взяв Лаврінову хату та одіпхнув її — сказала премудра баба Палажка, — геть-геть на гору або й за гору, а Карпову хату

одсунув ген-ген за ставок, аж у діброву, то вони б помирились.

— Навчай, навчай! Яка пак премудра! — не втерпіла баба Параска. — Подивись лишень на себе! Коли б твого чоловіка хто посунув за діброву, а твою дочку аж за Рось, а тебе аж у саме пекло, то, може, і між вами був би мир.

Діло з грушею скінчилось несподівано. Груша всохла, і дві сім'ї помирилися. В обох садибах настала мирнота й тиша.

К і н е ц ь.

У „Бібліотеці українських і чужих романів“ появилися

досі ось які твори:

- I. Анатоль Свидницький, Люборацькі.
- II. } Ольга Кобилянська, Царівна.
- III. }
- IV. Г. Майрінк, Голем.
- V. } Антін Крушельницький, Рубають ліс.
- VI. }
- VII. Іван Франко, Захар Беркут.
- VIII. } Толстой, Відродження, 2 томи.
- IX. }
- X. } О. Кобилянська, Земля.
- XI. }
- XII. } Б. Келерман, Тунель.
- XIII. }
- XIV. } Михайло Яцків, Танець тіней.
- XV. }
- XVI. } І. Нечуй-Левицький, Причепи.
- XVII. }
- XVIII. } К. Тетмаер, Янгол смерті.
- XIX. }
- XX. } Павль Келер, Зима.
- XXI. }
- XXII. } Б. Лепкий, Мотря.
- XXIII. }
- XXIV. } М. Горький, Мати.
- XXV. }
- XXVI. } І. Нечуй-Левицький, Хмари.
- XXVII. }
- XXVIII. } Ів. Франко, Перехресні стежки.
- XXIX. }
- XXX. } Ів. Франко, Основи суспільности.
- XXXI. }
- XXXII. І. Нечуй-Левицький, Кайдашева сім'я.

Українська Накладня

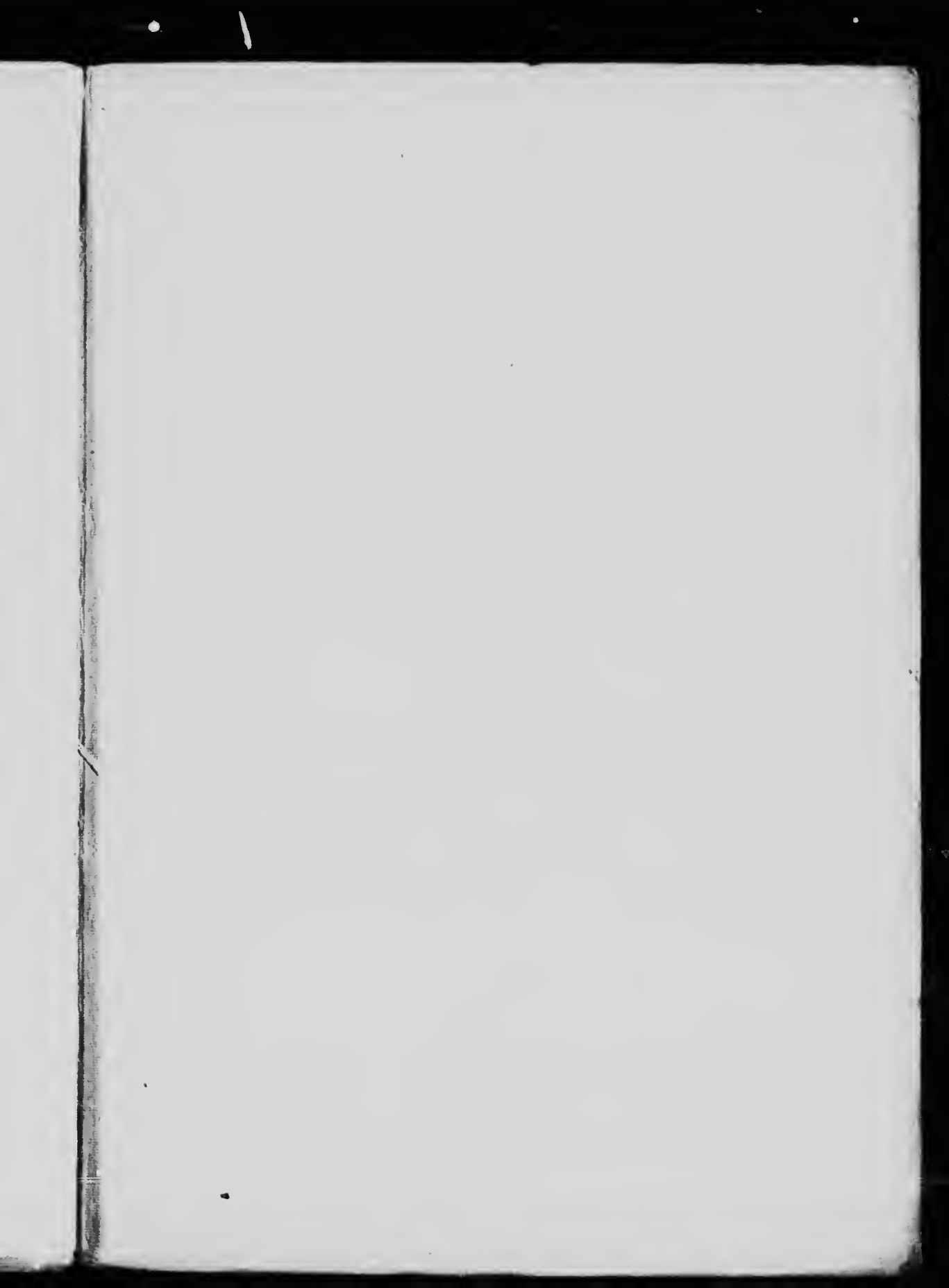
видає

ілюстровані твори українських класиків і сучасних письменників

у критичних виданнях, з літературно-історичними вводами, життєписами й поясненнями на сильному папері, лексиконового формату гарного викінчення.

Досі появилися або друкуються:

- I. Твори Тараса Шевченка,
у трьох томах, видання Богдана Лепкого.
- II. Повне видання творів Тараса Шевченка
(українських і російських), перше найповніше видання
Богдана Лепкого, 5 томів.
- III. Твори Івана Котляревського,
видання Павла Зайцева, 1 том.
- IV. Твори Григорія Квітки - Основ'яненка
видання Сергія Єфремова, 2 томи.
- V. Твори Марка Вовчка,
видання Богдана Лепкого, 3 томи.
- VI. Іван Франко: „З вершин і низин“,
третє видання Д-ра Василя Сімовича, 1 том.
- VII. Богдан Лепкий: „Нисання“
видання автора у 2 томах.

N.L.C. - B.N.C.
3 3286 07303305 8

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІ

ГОЛОВНІ СВЯДКИ

Українська Накладня
с. р. о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstrasse 58

Квартал Науковий
Лос. ім. Шевченка
у МЗСОІ
Паннів 10

Квартал Українського
Національного Союзу
20 E. 7th St.
NEW YORK (U.S.A.)

Українська Кошарня
і Накладня
850 Main St.
WINNIPEG MAN (CANADA)

С. Серьєт Публікація
Якша Орендівська
в КЛАДМНІ
Галичина

